

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА
ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

КНИГА 7

СЕПТЕМВРИ

1946

СОФИЯ

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА 7

РЕПУБЛИКАТА

Най-верният от верните, най-безкористният от безкористните и най-любвеобилният син на българската земя — Васил Левски — този, който положи живота си за нас, за да бъдем в свободата и правдата, и да не бъдем вече нигога роби, той ни завеща републиката.

Васил Левски, българският Мойсей, единствен би имал правото да изрече дълбоките слова на ветхозаветния пророк: — „Господи, защо ме мъчиш, защо не намерих милост пред Твоите очи, та сложи бремето на народа на плещите ми. Нима аз съм носил целия този народ в утробата си и нима аз съм го родил, та ми казваш: — Носи го на ръце, както бавачка носи детето си?“ — Ето тоя Левски, бащата на българската свобода, внедри републиката в душата на народа.

Васил Левски е безспорният в душата и сърцето на българския народ. Той е надеждата на простите, упованието на бедните, светлината на просветените и вдъхновението на поетите. Всички и всичко в тая земя ще премине, само той няма да премине, защото положи живота си за ближния.

Апостолът бе верен на народа и народът му остана верен докрай. Той ни възлюби и ние го възлюбихме. Всички светли копнени за свобода, правда и истина светят в сърцата ни с неговата светлина. Заради него и в негово име българският народ отрече монархията и провъзгласи републиката. Единодушният народен вот на 8 септември 1946 година не е случайност, нито каприз на времето. Той е израз на една воля, на едно стихийно желание и на един дълг — да се покрие напълно свободното ни отечество с делото на Левски, за да няма нищо друго в тая земя, освен народ и милост към народа.

Нека преброим годините — републиката дойде шестдесет и осем години след освобождението на България. Тя трябваше да цъвне още тогава — с първия лъч на свободата, но намесата на силните и безсърдечните към българския народ я забавиха. Сега народът може да каже, че е настъпило истинското освобождение, че е дошло времето сам да кове съдбата си.

Годините от освобождението насам са твърде много бурни, пълни с изпитания, теглила и несрети за българина. Войни, катастрофи, мендуособици, вранди, злоби и разрушения — ето историята на тия години. Това е и пътят, който народът измина до деня на републиката. Няма да сгрешим ако кажем, че неизпълнението на завета на Левски за формата на държавното ни управление донесе дълги и кошмарни страдания на българите по цялата земя. Нима трябваше толкова тежки години да изминат, докато се дойде до онова, което бе същина в делото на Левски и на всички възрожденци от освободителната епоха?

За нещастие, нашето държавно устройство след освобождението се изгради на съвсем други начала. Вместо „света и чиста република“, както проповядваше Левски, Берлинският конгрес нахално монархията у нас. Настанилата се няколко години по-късно Кобургска династия се оказа една чужда аген-тура, която вътре в страната установи режим на потисничество и мракобесие, а във външната политика насочи държавата ни по пътища, които я доведоха до три национални катастрофи. Вместо братски съюз с южните славяни и разбирателство с другите балкански народи, както препоръчваша Левски и другите видни дейци от възрождането ни, монархията тласна страната по пътя на кръвопролитни вранди с всичките ни съседи. Вместо вечна дружба с нашия освободител — великият руски народ, България бе ориентирана към Германия — неизменният враг на славянството от векове. Чужда на народа, монархията изобщо тласкаше страната ни в пътища, които не можеше да не се окажат погрешни и гибелни за жизнените и трайни интереси на народа.

Сега, когато се връщаме към началото на историческата правда и истина, и като навлизаме в същината на пълното народно освобождение, не е зле да се поучим най-мъдро от миналото. Като провъзгласихме републиканската форма на държавно управление, ний трябва да я възприемем и осъществим по такъв начин, че да отговаря напълно на съдържанието, което Левски вложи в нея. Само така ще тръгнем по правия път. Иначе, може да се получат такива празнини, че да са нуждни нови шестдесет и осем години, докато се изяви в истинското си възрожденско съдържание.

Трябва да се подчертае, че рядко нашият народ се е оказвал така решително единен, както в наши дни по въпроса за републиката. Монархията у нас е така непоправимо компрометирана, че дори довчерашните нейни крепители не намериха достатъчно морални, политически и други основания да я защитят.

Истинската българска нарсдна република е ронба на целокупния народ. Той изцяло е в нея и си я представя като едно могъщо родово семейство, в което всички са равни и свободни пред творческия закон, който се движи изключително от човека. Именно този творчески човек трябва да на-

мери защита, простор и свобода в основния закон на републиката. Тя трябва да го обича, да го двини напред и да разчиства пътищата пред него. Всяко нещо, което ще бъде против основния нравствен светоглед на народа, ще бъде втората и много по-страшна лъна, която ще го измами и хвърли в нови страдания.

Републиката трябва да ни донесе вяра в народа, което значи, че всеки гражданин диша и живее с цялото, в името на свободата и строителството. Тая вяра ще ни ободрява и ще окрилява нашата надежда за добър и щастлив живот. Така ще се роди великата любов към народа, която ще ни направи годни за всяка жертва в името на народа и неговата скъпа свобода. Само по този път българският човек ще влезе изцяло в световната общност и ще свие гнездо в сърцето на мира.

Републиката трябва да осигури вечна дружба между нашия народ и неговия двоен освободител — великият руски народ и другите народи на Съветския съюз, да изгради искрено и трайно братство и единство между нашия народ и другите южнославянски народи, да създаде и поддържа полезно сътрудничество и разбирателство между нашия народ и другите свободолюбиви и демократични народи, за да отстрани завинаги опасността от повторение на оная авантюристична политика, която причини толкова големи нещастия и тежки страдания на народа и държавата.

Републиката трябва да бъде градина на свободата, майка на правдата, отечество на човека и вселенна на мира. Точно тъй си я представлява българският народ и затова я възлюби и прие като своя бъдеща съдба. Тя трябва да възстанови напълно демократическата приемственост в нашето историческо развитие и да осъществи ония начала, за които са се борили и умирали Левски и всички други най-достойни и предани сине на народа преди и след освободението.

Честита Народна република на нашите читатели и на всички българи!

„БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД“

СВ. ИВАН РИЛСКИ

СТОЯН ЗАГОРЧИНОВ

Мистикът — а Рилският пустинножител е най-яркият и завършен тип на мистик в нашата история — е толкова чужд на съвременните ни разбирания, че не предизвиква у нас дори любопитство. Ние го отминаваме с безразличие, смесено с малка досада, като някаква аномалия на природата. И това е естествено. С какви очи трябва да гледаме на един човек, чийто поглед денем и нощем е обърнат към небето, а през това време той не се опитва да промени с нищо непривичния начин на съществуване! Всеки, който бяга далеч от човешкото общезитие и изтежава духа си и плътта си за цели недостижими за здравия разум, изглежда като най-непотребното и ненужно същество на земята. Всичко това е вярно и все пак — не напълно.

Струва ми се, Розанов казва някъде, че мистичната любов е цъвтеж на корените, защото соковете на тялото, като не могат да намерят изход навън, се изливат в душата и я оросяват с влагата си. Трябва да приемем тогава, че у големите мистици това откъсване от живота на тялото не изсушава тяхната способност да чувствуват и да се откликват на зова на света. Те само че загубват — или се стараят да не показват — какво и да е желание да променят нещата и да им дадат нов облик. Светът, според тях, е непроменлив до най-малките си и незначителни подробности, а от друга страна, всичко — от дребното до голямото — е нужно, целесъобразно и полезно за човека и за неговото спасение. Защото, ако Бог е създал света в цялото му безгранично разнообразие и недостижима сложност, да искаме да променим нещо във вселената — а още повече да искаме да го премахнем — значило би да посегнем на него самия. Човек, следователно, узаптява щенията си и възспира ръката си не от безволие и лен, а от това съзнание, че е само лост в един огромен и съвършен механизъм, управляван от Бога. За мистика светът е чаша пълна с вино, която трябва да се носи през тъмнините и грапавините на земния път, без да се излее нито една капка от течността. Той е толкова потопен в онова невидимо и неосезаемо нещо, което за него е Бог, че е немислимо каквото и да е отделяне и откъсване, било чрез желанията и страстите, които разяждат тялото, било чрез трепетите и чувствата, вълнуващи душата. Но не бива да се мисли — и казаното дотук говори достатъчно, — че мистикът е някакъв паразит, който се задоволява с едно пасивно, сънливо сладостно вегетиране. Той съзерцава, наистина, света и не се старае да го обсеби за себе си, но в това съзерцание, въпреки всичко, има някаква активност. Тя се състои в това, че в душата му пламти ликуване и възторг от творението на Бога, и тъкмо това не му позволява да потъне в безстрастна нирвана. Мистикът — християнският мистик — си остава човек

в оня съществен белег, който ни отделя от животното — той живее в общото, със света в неговата цялост, а не с единичното и отделното, и стои буден. Според израза на времето, мистикът е оня, който бди, докато другите спят.

От друга страна, тоя кръговрат, който обхваща земните работи и ги подчинява на един висш смисъл, преминава и отвъд чертата на познаваемото, като привлича вътре и смъртта. Смъртта е пак живот, смъртта не е смърт. Животът на земята е само подготовка за живота отвъд. Тъкмо вярата, че смъртта не е небитие, а живот създава у някои големи мистици — Франциск Асизки, Света Тереза — един засмян, приемлив и обнадеждаващ възглед за света. Твърдата увереност в безсмъртието се явява сякаш най-здравата опора за запазването на рода. Защо, наистина, да се опечаляваме и отчайваме, ако ние бъдем и там, зад гроба, както сме и тука, на земята, само че по-добри, по-хубави и по-съвършени? Ние не можем, обаче, да прекъснем тоя живот на земята. Не ние сме господари на тая колеблива и слаба светлинка, която трепти у нас, а друг, и само нему е позволено да духне, когато поиска върху тоя пламък и да го изгаси. В идеята за смъртта, както в идеята за живота, е заложен тоя основен принцип за непроменливостта и целесъобразността на всичко. Този принцип — твърде витален, — който християнинът трябва да улови в ръка още с рождението си като тояга, го довежда, ако не до щастие, поне до примирение и помирение с несъвършенството на света.

*

Защо пастирът от село Скрино оставя овцете и козите, и се отегля в Рилската пустиня, за да беседва с Бога до края на дните си? Метафизичното ли зло го е тикнало към отшелничество или материалното, онова което идва от хората и от властите, установени от тях? Кое е поносимо и кое не е по силите му? — Ние не знаем, и сигурно никога няма да узнаем. Рилският пустинник не ни е оставил нищо за себе си, а и това, което е негов завёт не съдържа никакъв ключ за разгатване на живота му преди отшелничеството.

Какво значение има, обаче, за делото неговият произход — дали той е прост селянин, или е син на заможни родители, дори царски брат, както говорят някои легенди, твърде общи за всички големи люде от всички народи? Той е пастир, и мене ми се ще да е бил беден и от тъмен род, и преди да се потопи в другата стихия, да е бил потопен в стихията на народа, отдето водят начало всички значителни исторически движения. Пастирът е най-бедният от бедните, а общуването му с безсловесните твари и с природата е най-добрата подготовка за подвижнически мистичен живот. Пастирството, изглежда, е неизбежен, дори необходим стаж за призванието на безмълвника. Наистина, животът в планината е труден — злият човек, дивият звяр и лошото време дебнат непрестанно, но духът и тялото остават свободни и незаети. Ако човек още от рождение не е затъпен, а има и най-малкото предразположение към вглеждане навътре в себе си и навън в света, самотата, кроткият и безобиден свят на мирните животни, вятърът, който има вид, че духа неизменно още от първите дни на сътворението, звездното небе горе

със своята тайна, всичко това само ще засили предразположението му и, кога да е, ще го насочи към дело и определена цел.

В живота на всички мистици има винаги един момент, който ни избягва, дори когато имаме достатъчно данни, за да възсъздадем жизненото им поприще. Един ден те се събуждат с някаква пустота в душата, с болка, която няма място и име. То може да мине, да се забрави и после да се яви пак — в тихите часове на нощта или през най-шумния миг на деня — по-настойчиво, по-остро и да не си отиде вече. Но най-често нощем! Човек идва на света обикновено нощем, но и болестите, както и душевните кризи, идват през мрака на нощта. Ето, и пастирът от Скринџ се събужда изведнаж на тясното си и твърдо легло, дето спи. Духът му за известно време блуждае между съня и бдението, и в главата му се роят неясни и смътни мисли и видения, родени през нощния блян. И внезапно това усещане на пустота овладява и него, без връзка с предишното му състояние, и също — чувството на премалвяване като от глад. Каточе е сам, но каточе не е и сам със себе си — сякаш към него се е вратнал някой друг, и сега този друг влияе на духа му, размътва съзнанието му. Животът, който е водил до сега, дребните, но съществени грижи, които пълнят дните му от сутрин до вечер, са отишли далеко назад. Но той е селянин, човек, който гледа на нещата просто и прямо, и намира за това сили да разтърси спящия си още дух и да стане пъргаво от леглото. Спуска нозете си на пода, на битата пръст, изгладена от човешките ходила. Усещането на хладната земя и твърдината ѝ го сякаш отрезнява. Почти се е събудил, всичко е минало. И тъй като съзнанието му се е върнало отново към обикновените неща, идва му на ум за овцете и козите в кошарата, за кравата в обора, която ще се тели. Тази мисъл за малкото теленце, което ще дойде, го изпълва с радост. Намята нещо на плещите си — лятото не е още напълно дошло и снегът се белее отсреща на бърдото, през откrehнатата врата — и отива при животните. Кравата, която бавно преживя, легнала на страната си, подушва ръцете му и бегло го лизва, овцете спят, козите само, дори на сън, са немирни и тихо врещят. Друго няма що да прави при животните, ръцете му висват в бездействие. И отново го обхваща предишното усещане на пустота, непознатата болка пак го загризва. Вместо да си легне — сякаш го е страх от леглото, от тъмната стая, от сънното дишане на другите хора, които спят с него — той остава на двора, вирайки се в купата сено, която сега, в мрачината, изглежда по-голяма, островърха, като войнишки шлем, във вилите и греблата, изправени до кладенеца, прилични на рога. Тогава той вдига поглед към небето, осеяно с звезди. Отначало търси онова, което иска полският човек от небето — знак, белег, дали утре ще вали, — защото ливадите жълтеят, а то значи неурожай и мор по добитъка. Взира се да види звездите, които знае — Ралицата, Квачката с пиленцата — дошла е над главата му, полунощ е! — Голямата кола и Малката. Но лека-полека земният смисъл, който търси в звездите, си отива, и духът му отлитва високо над грижите за ливадите, които веxнат, за нивите застрашени от сушата. Небето му се вижда отведнаж по-високо и по-безкрайно, звездите по-многобройни и по-светли. Тъмните места на небосвода изглеждат като прозорци, отворени към една друга нощ отвъд. „Къде, къде отвъд?“ — сякаш пита някой глас в него, и той се стряска. Но в душата му е по-

леко, — тя е влажна и свежа от някаква роса, която е паднала отгоре. Отрезнява от един път — сякаш епил младо вино — и само главата му е малко зашеметена. Смешно му става, че стои посреднощ на двора и гледа на звездите като вражалец. Далече пропяват първи петли, други се обаждат наблизу. Влиза си тихо в стаята, попрегърбен повече отколкото налага низкия таван, и си ляга. Мисълта му се е върнала пак към земните работи, към ежеднезната залисия. Преди да заспи, дори си казва: „Боляринът чака да му окося ливадата на Погледец, а ето че аз забравих“. Челото му се свива, нагърчва се, и в гънките ляга, като злак, нова грижа. И допълня думите си само с мисъл: „Опазил ме Бог от него! Болярин Доситей е зъл човек.“ После заспива.

Това същото усещане на пустота и раздвоеност го обладава един ден горе в планината посред пладне, когато пази овцете и козите. Между първото появяване на този недъг — така само би могла да се назове тази необичайна и непонятна болка, която го смазва в шепата си! — и тоя ден е имало и други припадъци, но никога той не е усещал себе си така далече от своя досегашен живот. Дори се е борил с това състояние, смятал го е като навождение на лукавия или магия, и е ходил в близкия манастир да се изповяда и да търси съвет. Никаква полза! Изведнаж го е обзела такава жажда да избяга от хората и да остане сам, че му се поисква да вземе тоягата си и да влезе в гората, за да не види никога селото. Но привързаността му към бедните животни, които са се събрали сега под дъба, за да търсят хладина в неговата сянка, го принуждава да дочака вечерта. И тогава, след като е прибрал овцете и козите в хлева, нахранил е кучето и, като грижлив стопанин, е оградил имота си от лошия човек и от кръвожадният звяр, пастирът взема тоягата, мушва парче просеник под дрехата си и прибляска на първите звезди напуска селото. Нощта го сварва високо в планината, всред леса.

*

Ония, които са се изкачвали от Рилския манастир до тъй наречената Стара постница, сгушена в подножието на скалата, от където дяволите, според легендата, са хвърлили светеца в пропастта — две кървавочервени петна в камъка сякаш искат да размърдат нашето неверие, — ще могат да си представят горе-долу какъв е бил животът на селянина от Скринџ, преди основаването на монашеското общежитие, долу край реката. Природата е била много по-дива, лесът — по-гъст. Планинските върхове са гледали като сега — студено и неприветливо. Представете си самотния мършав човек, който стои с часове неподвижно пред пещерата или шета наоколо за малките си дневни нужди! Лесът и дивотата на мястото, което сам си е избрал, са могли да изплашат всекиго. Не е ли усещал страх и той, не се ли е свивало сърцето му, особено привечер, когато с първите нощни сенки от планината е полазвал оня особен хладен лъх, който сякаш иска да пропъди всяко питомно същество от нейните пазви! Пустинникът не чува никакъв глас — поне отначало, докато и други души, търсещи усамотение, не проправят пътека до неговото жилище, — само воя на зверовете, ромола на рекати долу и свиренето на вятъра. Той сам казва за това време: „Небето ма беше покривка, земята — постеля, а билките — храна“. Искане се сърцатост,

за да се живее там, или пък онова, което е крепяло пастира от Скринò и всички пустинници — увереност, че Бог е с тях и ще ги предпази от всяка опасност, най-вече от невидимите опасности, от „козните на лукавия“. Обаче той знае, че най-добрата почва, която може да намери лукавият е бездействието.

Ето защо пустинникът работи, — повече да се работи, да се гони бездействието на духа и на тялото лежи в основата на завета, който по-късно, преди смъртта си, Рилският пустинник ще остави на бъдещите монаси на манастира — поправя пещерата, отъпква пода ѝ, стъкмява си с две-три плочи огнище, изсича храстите около своето жилище, за да тури все пак някаква преграда между гората и себе си. Понякога се отдалечава от пещерата за гъби, за киселец и горски ягоди или за диво грозде, наричано и до сега отчево грозде, т. е. грозде на светия отец. Устата му сигурно отдавна не познава вече вкуса на месото и на жълтия просеник — главната храна на селянина в онова време. Гората гъмжи от дивеч, който той би могъл да улови с ръце, но зайците и сърните, дивите гълъби и перпериците си живеят необезпокоявани и едва се отстраняват при неговото приближаване. Те са, напротив, негови еднически гости, към които се насочва остатъкът от земната му привързаност. Ръката му не ще посегне вече на нищо живо, дори и яйцата на птиците, които намира в гнездата им, остават небутнати, защото в тях зрее бъдещ живот. Ала заниманията с жилището и с храната са най-незначителна част от неговата дейност през деня. Когато всичко е свършено, пустинникът влиза в пещерата — при лошо време — или остава вън на открито под небето, което се издига като огромен църковен купол, и почва да се моли, моли се с думи, или остава своя дух да се рее и да съзерцава.

Светите книги — той се е научил на четмо и писмо в манастирите, където е бил, преди да дойде тука — разнообразяват времето му, обогатяват оскъдните му знания и утвърдяват неговата вяра. И нему се струва все повече, както в часовете когато се моли пред един самооделан кръст или нощем през безсънните бдения, които си налага по своя воля, за да кали духа си и да се накаже за някоя земна мисъл, че оная пустота, усетена за пръв път в родното село, се е изпълнила с нещо живо, тръпнещо и топло. Отишла си е и раздвоеността, която му се струваше навождение или магия. Той е цял със себе си, толкова изпълнен със своите мисли и чувства, че се усеща като препълнен съсъд, от който може да потече струя на земята. И все пак не е сам — и това е най-голямата му подкрепа срещу враждебните сили на природата и изкушенията на слабия човешки дух — той явствено усеща нечие присъствие, нечий дъх, една ръка, която го води, един глас, който му шепне слова. И още нещо: едно напрегнато и дейно чувство на будност, дори през часовете на почивка нощем, и на слушване. Каточе всеки миг може да се случи нещо особено важно, което той не бива да проспие, и от което — той знае, уверен е! — зависи това, щото светът да пребъде и човекът да живее. И ето, той бди, той трябва да бди, докато другите спят, — сърцето и умът му повеляват това!

*

Човек може да се запита, докъде води тая практика и где е смисълът на всичко това. Този въпрос е естествен и законен. Призванието

на човека на тази земя — ако има място тука тази дума! — изглежда не е да съзерцава, а да действа, т. е. да променя действителността и даденото. Но не бива да искаме тази промяна да става под очите ни, да я опипваме с пръстите си, както Тома е искал да опипа раните на Исуса. Промените и въздействието от тия промени върху духа могат да станат тъй бавно, че навид да ни се струват нестанапи. Струва ми се, ние грешим от много рационализъм, както други епохи са грешили от премного безкритичност и вяра. Запазването на енергията и нейното предаване и превръщане в нови форми и видове е еднакво приложимо в душевния живот, както и в материалния. Дълбоката религиозност и нравствената сила са двигатели, които действуват чрез разстояние и могат в известно отношение, наистина, да преместят цели планини. Непосредственият допир с личността, която е източник на това влияние, не е винаги необходимо условие. Не словото, а ехото на това слово може да извърши често чудото — всъщност максимума от постижение в най-кратък срок. Погрешно е, следователно, да се смята мистикът на Средновековието за асоциален тип, само защото живее далеч от хората. Не само и не толкова своето спасение измолва той от Бога, а спасението и запазването на човешкия род, на близките и подобните си, на своя народ. Ако религиозният човек вярва в силата на молитвата и в крайното ѝ и действително въздействие чрез намесата на Бога, свободомислящият може също да приеме нейната стойност само поради това, че и този, който се е молил и оня, за когото се е възнесла тази молитва, са се съединили мислено ведно и са се почувствували по-силни в това единение. Човек се усеща понякога подкрепен от това, че накрая на света има някой, който мисли за него. В основата на човешките съединения лежат по-често смътни нагони и неустановени надежди, отколкото ясни идеи. Идеите се подхранват от дребните факти на ежедневието — тия, които правят живота на хората. Враждите между отделните лица, както и противоречията между социалните слоеве имат, без съмнение, за основа различия на интереси и на възжеления, но в рудиментарния си вид тия интереси и възжеления са били душевни състояния — макар и от по-нисш разред — преди да се обърнат на ясно установени и рязко разграничени умозаклучения. Душата, душевните състояния, надеждите и упованията в хора, познати само по име, и във факти, неподдаващи се на проверка, са градивен материал, от който може да се построи отчасти една епоха, стига хоросанът — идеята-спойка — да е бил здрав. Това е толкова по-вярно и закономерно, колкото повече епохата е потопена в атмосферата на социални и космични бедствия, или на пламтяща религиозност. Тази атмосфера, еднородна и равнодействаща за всички, както въздуха, който дишаме, е най-добрият проводник за пренасяне на мислите и чувствата между отделната личност и масите, и обратно — между масите и единицата.

Средновековието е тъкмо тази епоха, за която говорим. Отслабването на религиозното чувство, като масово явление, и настъпването на тази безрелигиозност — *irreligion*, — за която говори Гюйо, ни пречат да разберем добре Средновековието и да преценим правилно живота на неговите дейци. Религиозното чувство е станало лично дело и неговото въздействие сега може да бъде отбелязано само в кръга на личния живот или най-много на семейство и на затворено общество. С някакво

насилие върху нас ние можем да приемем разширението на този кръг върху цял народ, над повече хора, които живеят, развиват се и творят, движени от вярата и от послушанието в Бога.

Така погледнато, Рилският пустинножител участва в живота на своето време не по-малко от всички други негови съвременници. Той се моли и живее далече от света — това е неговият начин на отношение срещу неправдата — и социална, и метафизична, и пак така той смята, че може да се намери подобрене и изправление на света. Ние бихме искали, може би, да го видим всред хората, а не във и далече от тях, за да усетим съпротивата му срещу злото и самата реалност на това зло, както правят богомилите, както прави и Презвитер Козма, еднакво стръвен срещу рушителите на строя и към самите негови крепители. Не, така той не можеше, това не му бе дадено! Тъкмо там е типичният белег на Средновековието, тази „борба с дявола“, този пристъп срещу невидими врагове, в което, обаче, няма нищо донкихотско. Средновековието, което признаваше само едно достоинство, достоинството на християнина и на вярващия, не можеше да си представи друг вид борец. Св. Иван Рилски не биваше да прави, разбира се, изключение. И все пак, в този негов своеобразен бунт срещу злото в света има един епизод, който го прави по-приемлив за нас и дори близък. Ние не знаем добре, дали срещата на цар Петра с пустинника от Рила е исторически факт или не — факт възможен и правдоподобен, — но разрешението на тая среща, т. е. несъстояването на тая среща може да ни накара да се замислим. Големите християнски подвижници са си позволявали да казват горчиви думи на силните на деня или просто да забравят за тяхното съществуване. Трябвало е, разбира се, голяма нравствена сила и дълбоко съзнание, за да се отрече земната власт. Нежеланието на Рилския пустинножител да приеме и да види царя не е имало, сигурно, подобна цел, но смелостта му да противопостави на царското искане свое искане — „ти запали огън на планината Книшава, а аз ще запала там, дето съм сега, и така ще се видим отдалеко“ — е вече много. Има една фраза в неговия завёт, която звучи гордо: „Аз съм сам в тая пустиня и нямам нищо със себе си, а само моя жезъл“. Сам със своя жезъл! А срещу това — земната власт в нейния връх — царят, с несметните си богатства, със силата на властта си, със своето име на самодържец. За Св. Ив. Рилски може да се каже, както в Апокалипсиса: „Той не се поклонил на царете земни, на велможите и на богатите, на хилядниците и на силните“. Не е нужно да се питаме, дали в тоя голям разкол, който се извършва в социално отношение през X век между управляващи и народ, Св. Иван Рилски е взел дейно страната на народа. Важното е, че не е бил с неговите господари поне в това, дето не се е поклонил на „царете земни, на богатите и силните“.

Тъкмо тази случка говори ясно, че дори от дебрите на своята пустиня, Рилският пустинник е участвувал в живота на своето време. Властта на силния над слабия, на болярина върху народа е събуждала сигурно в сърцето му неодобрение и справедливо негодувание. Ето проявлението на неговото активно и социално „аз“, което е тлеело като жив въглен в душата, му въпреки съзерцателния и постнически живот. Не бива да се мисли, струва ми се, че случката с цар Петра е случайно хрумване, дължимо на нежеланието на пустинника да наруши тишината

и спокойствието на своите часове. Трябва да се види в нея, напротив, обмислено и показателно дело, в което мистикът се е поставил наравно с царя — а може би и на по-горно стъпало! — и, макар и с приличие, му е напомнил, че нещо не е в ред в държавата. Не личността на цар Петра е трябвало да бъде уязвена по този начин, нито неговото положение в държавата. Постъпката на пустинника е била насочена към ония сили, които се криели зад самодържеца и, използвайки неговото малодушие, тикали държавата към гибел. Но както пастирът е отговорен за своето стадо, тъй и царят е отговорен за народа си. Знакът, даден от светеца, е бил ясен. Можем да се запитаме само, дали той е бил разбран и какви са били последиците. Мълвата, обаче, е разгласила постъпката на Рилския пустинножител, и народът най-правилно я е оценил.

Тук се крие, може би, основата на славата му като народен светец и на прозвището „патрон на българския народ“. Средновековието, което всъщност делеше хората не на народи, а на християни и на езичници, създаде в своите недра най-голямото възвеличаване на народа в лицето на тия светци-патрони, които са сякаш вечни негови посланици пред Бога. Най-чистото и безкористно религиозно чувство, което търсеше от Бога спасение от неправдите, които тегнеха върху плещите на множеството от хората, бе заключено в народните маси. Те бяха негови истински пазители, и до тогава, докато църквата даваше ухо на техните вопли, тя движеше света напред и изразяваше историческия момент най-вярно. Св. Иван Рилски у нас българите, както Св. Яков у испанците, Св. Патрик у ирландците или Св. Геновева у французите изразяват въздействието на народите към онова, което само измъчения и отруден човек можеше да измисли — един малък бог, по-близък и по-човечен, който е като някакъв стар роднина, комуто можем да се оплачем и на чиято закрила можем винаги да се надяваме.

Вековете изградиха още по-здравосградата на неговата слава, като патрон на българския народ, и то с пълно право. Тука вече не само личността му и неговото дело на християнски подвижник играе роля, а материалните и духовни последици на набожното му и нравствено усърдие. Манастирът — неговият марастир — с целия оня кипез на религиозно, ученолюбиво и народническо рвение у монасите, легендата за неговия живот, разкрасена и разголемена в известни подробности, но убеждаваща и действаща в същината си; тия мощи, които пътуват, като най-скъп гост, от Рила до Средец, от Средец до Гран, от Гран пак в Средец, после в Търново и най-сетне оттам обратно и завинаги в манастира, оставяйки зад себе си, както кораба поряц водата, едно раздвижване на мистични трепети, на набожно умиление и най-вече — което след време ще даде своите резултати — на народна гордост и на неопределени, но ползотворни надежди, всичко се трупа да усили значението му и да обезсмърти името му. Достатъчно е човек да прочете прекрасното описание на Владислав Граматик за пренасянето на мощите на Св. Иван Рилски от Търново в Рила през 1469 г., за да разбере влиянието върху духовете на този поход „иззад мира сего“ на някогашния пастир от селото Скринѡ. Ето нѡ, едно от преображенията и разширенията на едно дело, което, погледнато с нашите сегашни очи и поставено в сегашна обстановка, не би събудило такова внимание. В

идеята за спасението на душата бе покълнала вече идеята за опазване и спасение на духа, а зад набожното рвение, възпламенено от тия мощи, надигаше глава народностното и племенно възкресение.

Преплитането на религиозни пориви с чисто национални и освободителни стремежи е често явление на ония времена, и то дава едно от най-убедителните и тежки доказателства за богатството на човешкия дух и за неговите необхватни възможности, когато стъблото, от което излизат тези разцъвнали вейки, има корените си дълбоко в земята. Народът, като етническа обособеност и като социална разновидност, криеща в себе си всички свои по-нататъшни претворения и превъплъщения, не можеше да не запази спомен за пастира от Скрино, за подвижника от Великата рилска пустиня и за светеца. Разбира се, времената са се променили толкова много, че животът му и целите на този живот са за нас чужди и далечни и, следователно, не могат да предизвикат подражание. Ние имаме други пътища да прокарваме и нови посоки да откриваме. И все пак, ако не като пример на подражание, то като творец на материални и духовни ценности, които са помогнали на народа ни да мине по-леко и не в усамотение дългия път на робството, ние има какво да тачим и да възхваляваме у него.

От друга страна, снемайки от Рилския светец нимбата и жезъла, голият човешки лик у него с нищо не намалява сиянието на подвига му. Този човек, както казва Мишле за Жана Д'Арк, съединява в себе си екзалтацията със здравия смисъл. Той, изглежда, познава добре целебната и нравствена сила на труда, за да изисква от своите монаси дейтелност — „даром хляба си да не ядете!“ Аскетизмът и подвижничеството в усамотение не можеха да бъдат по силите на всекиго, ето защо той е внимателен и не всекиму ги препоръчва. Има и едно друго поръчение, което е особено характерно за него, и е тясно свързано с живота му, а именно: „Не пожелавайте да бъдете известни на царете земни, нито да им се надявате!“ В тая препоръка — или по-скоро запрета — трепти сякаш далечен о блясък от ония два огъня, които някога царят и пустинникът бяха запалили на двата планински върха, за да се видят, но... отдалеко.

И най-сетне, като последен и най-свиден завѣт, той изисква от своите ученици да не се делят от своя „еднокръвен и новопокръстен народ“. Интересен е тука епитетът „еднокръвен“, последван от „новопокръстен“. Докато първият има отношение към понятието народност и племенен произход, вторият засяга верско състояние. У този човек на Средновековието народностното върви заедно с верското, дори го предшествува. Шест години преди смъртта си, мистикът и светецът мисли не само за небесните селения, които ще го подслонят, а и за земното отечество, което оставя. И него той сочи на своите ученици, повелява им да го носят в сърцето, както вярата.

Така личността на Рилския пустинник показва пред нас своето човешко съдържание, без което нимбата му на светец би сияла с мъртъв блясък. Въпреки мистичните пориви и аскетичния начин на живеене, личността, делото и последиците на неговото дело са потопени в живота. Там е, всъщност, дълбокият смисъл на делото на Св. Ив. Рилски и високата цена на неговата дейност.

НАД СТРАНАТА НЯМА ПРОТИВНИКОВИ САМОЛЕТИ

ХРИСТО МИНДОВ

На 30 март духаше вятър и дърветата се друсаха и прасяха; сухи клонки капваха на земята и в клоните пеяха цъвтигорци. Беше слънчево, весело и чисто, и планината се издигаше синя, нежна и акварелна. Горے, в слънчевия въздух, високо над равнината; в синьото чисто небе, бавно и плавно, сякаш се плъзгаха в простора, се въртяха щъркове в широк, спокоен кръг. Сред тях, размахал крила, водачът оглеждаше ятото, което беше водил от топлите страни до тука. Това беше пролетното, сватбено хоро на големите бели птици, преди да се разпръснат по гнездата.

Изведнаж, щърковото хоро се разкъса. Като издаваха високи, тръбеци гласове, щърковете се разбягаха на запад. През мястото, където те летяха, бързо преминаха два неприятелски самолета. Тия самолети закръжиха над града. Сетне се дигнаха нагоре, все нагоре в дълбокото небе, успоредно и много близко един до друг, като че се плъзгаха по невидими релси — и се стопиха в синята дълбочина на небето. А над града, там където бяха кръжили, бавно се разгънаха две димни ленти, много нежни и въздушни, като ешарпи хвърлени в небето, леко люлеещи се и носещи се в слънчевия въздух. Тези ленти се огънаха в причудливи млечни кръгове и увиснаха над града. И едновременно с това, даде се тревога.

Внезапно, сякаш вихрушка измете перона на софийската гара. Страхът хвърли хората към влаковете. Те се ловеха по прозорците на вагоните и се хвърляха вътре, напиряха на вратите, блъскаха се и се газеха един-други. Локомотивите пищеха. От града идеше зловещият, изплашен рев на сирените. По всички посоки бягаха влакове и машини, претърпкани с изплашени хора. Откъм Враждебна, като летяха страшно бързо, се зададоха изстребителите и се загубиха към Люлин. От Божурище се дигнаха още самолети, и целият въздух забръмча. Те се завъртяха над равнината, дигнаха се високо и отлетяха към Перник.

Чуваше се как трещят колелетата на влаковете по прелеза. Пак трясък на колелета по прелеза. Отсреща се зададе хоботът на една помпа и кимна. Зададе се и една малка къщурка и бързо остана назад. Израсна една грамадна сграда, последва градина с циментова ограда — и пак трясък на колелета по прелеза. Сега вече около влака се въртеше равното Софийско поле и шосето течеше край линията. Дим, пушек, искри, сажди, дворища, градини, една река криволи в равнината, наоколо оголените дървета се въртят и изчезват, влакът гърми върху един мост и го разгромява, един човек маха с ръка и вика нещо. Пак поле, пак равнина, пак дървета. Планината се задава насреща и иде насам

страшна. Телеграфните стълбове тичат срещу влака, низки и сетне високи — и изведнаж изхвъркват високо, падат и остават назад.

По шосето бягат хора и коли. Пред тях, зад тях, като се настигат и отминават, мучат автомобили, тресат се камиони, въртят се велосипеди, пращят мотоциклети. В канавката на шосето и в полето бягат хора. От време на време на шосето излиза някой и маха с ръка на камиона, който иде с все сила. Вижда се, как човекът отваря уста и крещи на шофьора, ала камионът изгрухтява и човекът отскача в канавката на шосето. Понякога зад камионите тичат отчаяни пешеходци и се мъчат да се хванат за сандъка; сетне остават назад и плюят. Ония, които са в камиона, стоят прави и онемели, натъпкани един до друг. Моторът пращи, камионът подскача по шосето, хората политват напред, сетне — назад, камионът хвърля след себе си кал и прахуляк.

По шосето тича човек и мъкне куфар. Вижда се, че е уморен и оглупял от тревога. Докато се опомни, зад него изръмжа автомобил — идиот! — и автомобилът отлетя нататък. Човекът се спря и се заклани с юмрук, сетне пак продължи да бяга. Сирените вият след него. Един поп с развято расо също тича по шосето. Полето играе пред него. Мина камион и попът хукна след него. Камионът подскача и реве пред него. Най-сетне попът се хвана за сандъка, подскочи и праметна единия си крак вътре, наведе се и се струполи в камиона.

Влакът гърми, пухти, пищи, тича. Пред него, зад него гърмят и други машини, подгонени като стадо разтревожени животни. Сетне, неизвестно защо, влакът се закова на едно място, вагоните се удариха с трясък и почнаха да се дърпат напред-назад, докато се успокоиха. Напред се чуваше удавена в дим глъчка, гласове бързи и пълни с тревога, звукове тъпи и кратки, каточе там удряха с чукове по дървета. Съскаше пара. Нейде в полето, кой знае в коя къщурка, свиреше грамофон и песента идеше насам натраплива и ненужна. Сетне влакът изпъшка и сякаш въздъхна — и сега всичко се успокои. Покрай вагоните бързо минаха железничари и подканяха пътниците да слязат.

— Слизайте, моля, слизайте! Бързо! Бягайте в полето!

— Митко, Митко! — викаше един изплашен, плачлив женски глас и тичаше край вагоните. Влажната тишина захлупи и удави гласа. От вагоните слизаха пътниците, като тропаха високо и отчетливо. От града все идеше острият, изплашен рев на сирените. Един глас попита:

— Кондукторе, кажете, моля, какво се случи?

Никой не отговори. Напред пак се чуваха разтревожените, глухи гласове; нещо все шептеше, пъхтеше, дишаше тежко, ядосваше се и сумтеше. Чуваха се все тия глухи, объркани гласове и тъпите удари с чук. Влакът продължаваше да стои на откритата линия и пухтеше тежко. И отново се дигна един разтревожен глас:

— Друже, кажете какво има?

— Нищо, сблъскаха се два влака.

— Има ли убити?

— Е, пък вие, какво! Слизайте, слизайте!

Минаха няколко минути, а онова нещо напред все пухтеше и сумтеше. Най-сетне въздъхна и спря. Сега и железничарите побягнаха в полето. Над равнината падна глуха, напрегната тишина, тежка като камък. Откъм Кумарица радиото обади:

— Внимание! Внимание! Струма пет. Витоша две. Огоста четири. Бъдете готови! Повтарям: Струма пет. Витоша две. Огоста четири. Бъдете готови!

Радиото млъкна. Някой викна. Едно кученце скимтеше. В нивите се бяха наредили мъжете, както това правеха в обществените клозети.

— Пуци, миличък! — чуваше се тихият, успокояващ шепот на една жена.

Последва мълчание. Пак мълчание. Над равнината легна дълбока, изплашена тишина. Далече изпищя влак. В настаналата отново тишина се чу далечно, монотонно бръмчене, сякаш жужаха пчели. Това бръмчене постепенно се засили. Сетне шумът стана още по-ясен и откъм планината, сякаш изплуваха из нея, насам се зададоха самолети, летящи на групи, клинообразно и широко разгънати, бели и красиви, осветени от пролетното слънце. Те плуваха спокойно и уверено — и пред всеки самолет имаше син, миражен кръг от въртящата се перка. Като жерави, те идеха насам.

В същия миг нещо изцвили във въздуха и бухна с трясък на земята. Тя изплю огън. Избухна още една бомба. Стенещото виене на бомбата слезе като свредел надолу и с див рев се удари в земята. Захвърчаха пръст и павета по всички посоки.

Към София бухтеше. Огненият вихър се извиваше над града. Артилерията стреляше и малки пухове от пукащи се шрапнели плуваха в небето. Наблизо, може би в Требиш, или в Мирояне, едно противосамолетно оръдие тракаше като пишуща машина и пращаше огнени слова към небето. Около самолетите, отпред и отстрана, се пукаха малки бели облачета. Артилерията стреляше преградно, огънят идеше насам като вълна и залива идещите към града самолети. Те потънаха в кипящата вълна, все така спокойно, плавно и красиво — и щом дойдоха над София, пуснаха бомбите си.

Сега ревът на оръдията се сля. Откъм града стреляха яростно, небето сякаш се трошеше, земята подскачаше и реवेशе. — Бу! Бу! Бу! — гърмеха оръдията без прекъсване, чуваше се пак това подло цвилене във въздуха, което иде отгоре и пада надолу — бах! — и земята избухваше като гейзер. — Гру! Гру! Гру! — ехтеше стрелбата.

След малко преградният огън се пренесе по-нататък, защото откъм планината изплува друго ято — нежни, бели, с блясъка на алуминий самолети, които също потънаха в яростната вълна на преградния огън. Там кипеше, бучеше, гърмеше. И ето, че един от самолетите сякаш се поколеба и остана назад, сетне се повърна и пое на запад. Самолетът падаше остро надолу и след него се точеше бяла димна лента. Като слезе ниско, той се плъзна хоризонтално като птица, която се кани да кацне и изведнаж клюмна и се заби в земята. Последва силна експлозия.

Над равнината се разнесе миризма на изгоряло. Градът, който още от снощи гореше, сега пламна още по-нашироко. Пожарите се плискаха навред. Огнени езици се люлееха по всички посоки. Високи стълбове от пушек се носеха нагоре. Пожарът течеше и обхващаше нови квартали. Над града се изсипваха запалителни и избухливи бомби.

Най-сетне самолетите отлетяха, артилерията престана да стреля, и сега каточе всичко, което се беше спотайло, почна отново да диша, да живее. Някаква птичка зачурулика. На шосето изкочи един човек, който

се беше крил в рововете, и пое към града. Откъм Кумарица радиото пак се обади:

— Внимание! Внимание! Струма пет. Витоша две. Огоста четири. Край! Повтарям: Струма пет. Витоша две. Огоста четири. Край!

След малко радиото засвири марш.

*

След бомбардировките на 29 март през нощта и на следния ден, отиването в София стана съвсем опасно. Евакуираните в равнината софийнци отиваха рядко в града, само за няколко часа, и пак бързаха да се приберат в селата. Някакъв необясним страх обземаше всички, колкото по се приближаваха към града. Те се движеха по улиците бързо, нервно, слухтеха за сирени и бяха подозрителни към всякакъв шум в небето. Клаксонът на някой автомобил ги хвърляше в тревога. И чак, когато напуснеха града и се намереха в полето, между зелените ниви и под широкото небе, това потиснато състояние ги напускаше бавно.

Градът се разпадаше. Той беше жестоко сринат и запален. Като огромна машина, ударена зле, той престана да работи, да твори, да диша, да живее. Неговият живот изведнаж спря, опразнен от жителите, фабриките, работилниците, учрежденията. Пазарищата занемеха, улиците опустяха и отново към шосетата, железниците и пътищата нахлуха нови тълпи мъже и жени, които бягаха от града.

Трябваше да се иде в София, за да се види дали къщата е оцеляла. От минутата, когато камионът тръгна, между пътниците настана гнетяща, потискаща тревога. Всички мълчаха. Колкото по приближаваха до града, това неопределено, потиснато, безпокойно чувство гнетеше и Арабов, и той не можеше да се отърве от него.

Насреща идеше градът. Шосето вървеше през влажна, равна земя, разядена от бомби, с черни зеещи рани, пълни с зелена, сънлива вода. На Военната рампа имаше няколко изгорели вагони и две-три опърлени цистерни, а други два вагона бяха катурнати и разкривени. Към Надежда ямите бяха повече. Тук имаше сринати сгради и изгорели, разхвърляни остатъци от покъщнина. Такива онемели, изпразнени от живот къщи, на които бомба беше откъснала едната стена или пробила тавана, сега се срещаха по-често. Водните тръби стърчеха като изтръгнати жили, железните греди висеха безпомощно извити, а разкъсаните вътрешности на няколко фабрики висеха като меса. Виждаха се разкривени, сгърчени жезла.

В камиона пътуваха все софийнци, които отиваха да видят къщите си. Пътниците стоеха прави, двадесет или тридесет души, разтръсвани и люшкани от камиона. Шосето беше изтръгено, кално, камионът подскачаше и хвърляше задницата си, и всички залитаха напред. След малко камионът префуча по моста на Надежда и навлезе в града.

Градът изглеждаше като мъртъв. Електрическата мрежа беше повредена на много места. Трамвайните релси пред гарата бяха изхвърлени от земята. Площадът при Св. Неделя беше изровен от бомби. Имаше изпотрошени и изкъртени из корен дървета. Убити коне лежеха с подути коремни. Тротоарите бяха засипани с трошки от стъкла. Прозорците зееха като разбити очи. Черните хартии се вееха като знамена. Понякога падаше счупено стъкло и се разбиваше на тротоара. Улиците

лежаха изоставени и пусти, затрупани със смет и тухли. Зданията бяха страшно нечисти, опушени и просмукали всичката влага, мъгла и мизмизми на града, и сякаш отвратени от себе си, като хора, които не са се мили отдавна. От дълбочината на града идеше мъртвина и мълчание, като че някаква безмилостна метла беше измела живота. Всичко имаше изглед на изоставеност и запустение; от празните здания вееше тишина и усамотеност. Изгорелите здания приличаха на варници. Някаква вътрешна, неспокойна, кошмарна дрямка затваряше очите на града и сърцето му биеше усилено, неспокойно, глухо. Далече напред, в тъмната, изсечена като тунел улица, вървяха двама души мълчаливо. Мина и един велосипедист и гумите на колелото изшумяха. Вече никой не мина. Два прозореца светеха високо горе, тук-там блещукаха светлини. Гореше и една електрическа крушка на стълба. По-нататък светеше друга. Тази раздалеченост на светлините сякаш по-силно подчертаваше самотата. Отсреща изникна едно грамадно здание, пълно с мрак и тишина. Изведнаж горе пламна прозорец и зданието сякаш прогледна, По-нататък се изсякоха няколко осветени прозорци. Мина един стражар. Всичко изглеждаше странно: и самотно вървещия стражар, и градът, който едва дъхтеше, и далечните редки светлини, и самотно кънтещите стъпки на Арабов.

Той вървеше по улицата, обзет все от същото чувство на потиснатост и тревога. Наоколо стояха изгорелите, порутени сгради. Трябваше да се внимава, защото имаше ями, разхвърляни тухли и павета, електрически жици и всякакви материали. Арабов вече приближаваше към къщи. Още един завой и той ще бъде там. Обзе го безпокойство. Ами ако не завари къщата здрава? Ами ако на мястото ѝ намери само купчина материали? ... Той мина на отсрещния тротоар, зави на ъгъла и изведнаж избърза. Ето училището. Ето двете тополи в двора, които всяка пролет се обличаха в зелено и шумоляха, и всяка есен горяха като свещи и засипваха земята с жълта шума. Ето и къщата.

Когато спря пред нея, тя му се видя чужда. Всичко беше някак особено. Мълчанието на къщата криеше някаква отчужденост. Като че и дърветата в градината спяха уморени. Някаква странна тишина се беше залостила в цялата къща. Нямаше го оня шум на обитавана къща, човешките гласове, които идат през стените, веселото звънене на звънците. Зданието мълчеше и гледаше мрачно в площада. Нито в един прозорец не се виждаше светлина. Жилището отблъскваше със своята занемалост.

В широката си част зданието вървеше на два метра от оградата, която го разделяше от съседа. Зад оградата имаше пак дваметрова пътека, която минаваше край къщата на съседа. Като се надяваше да види някъде светлина, Арабов мина по дължината на къщата и я обгледа. В съседната къща залая куче и съседът излезе.

— Чиба, Пуфи! — извика той и надникна през оградата. — А, вие ли сте, господин Арабов? Добър вечер. Какво, да не се връщате вече? Много лошо време сте избрали. Е, как намирате вие това? — той направи един широк кръг наоколо с ръка.

— Пустош! — рече Арабов.

— Пустош, разбира се. София изгоря. Изгоря хубавата столица. А аз съм сам, гриза това-онова като мишка и се въртя в празната къща. Всички избягаха.

— Изглежда, че и у нас няма никой? — попита Арабов.

— Няма, няма. Как ще има! Кой може да стои тука! Само адвокатът идва нощем и плаче за децата и жена си, а аз не мога да понасям. Вие не знаете как може да се полудее тука!

— Значи, така, — разсеяно каза Арабов. — Ами Петруш? Какво стана с Петруш? Не е ли тука?

— Не, Петруш замина. Отиде в гората. Тука идваха полицаи, отваряха, затваряха, разхвърляха всичко. Не знам намериха ли нещо, но цялата къща беше обиколена със стражари. — Съседът забеляза една котка и се развика: — Прус, дяволи да те вземат! Ах, тия котки. Не мога да спя от тях, цяла нощ мяукат. Градът е онемял, а те сватби правят. Прус, дяволи да те вземат! — той се наведе, взе и хвърли един камък.

— Значи, така? — рече замислено пак Арабов.

— Така, така. Всички избягаха, а аз стоя тука. Той идва нощем и така с ръката си — старецът бавно движеше ръка във въздуха — милва възглавницата, милва коня на детето и плаче — да полудееш! О, господин Арабов, това е много тежко, да ти се разкъса сърцето! Човекът изгуби цялото си семейство.

Старецът говореше сърдечно, съчувствено, с пресичащ се от вълнение глас. Двамата обиколиха двора, сетне се върнаха назад и Арабов се изкачи в апартамента.

Цялата къща мълчеше. На Арабова се струваше, че отдавна е излязъл от тука и всичко му е сега чуждо. Той не почувствува радост от това, че се е завърнал вкъщи. Каточе беше изчезнал въздухът, душата на тая къща. Промъкващата се навсякъде тишина и отчужденост гнетяха.

В стайте беше студено, пусто, самотно. Макар през прозорците да нахлуваше пролетният въздух, там миришеше на прах и сажиди, каквито се бяха наслоили навсякъде. — Странно! — помисли си Арабов, — каточе никога не съм живял тука. Сега, когато беше вкъщи, вместо да се върнат спомените му от дните, когато градът живееше спокойно, напротив — той си спомни за ужаса на десети януари и всичката онази мъка, която последва.

Арабов седна при бюрото и поиска да тури ред в него, ала се откажа. Всичко туй имаше смисъл по-рано. Защо му е бюрото? . . . Той виждаше и разхвърляните стаи, но не се реши да тури ред и в тях. Всичко това нямаше сега смисъл. До стената беше леглото, отстрана две масички, лампа с абажур, етажерка с книги. Нищо не го привличаше вече. Стоенето вкъщи му се виждаше безсмислено и невъзможно. Къщата за него не беше вече това, което беше по-рано.

Не, тази къща не го привличаше вече. Той ходеше като чужд в нея. Мъчеше го тишината. Той взе часовника от бюрото и нави пружината. Часовникът затрака, тишината се разчупи, ала Арабов не почувствува живота. Някак чуждо и ненужно чукаше часовникът. Нещо беше станало в тази къща, в града, в улицата, със столичани, със самия Арабов. Нещо беше се променило. Колкото и да се мъчеше да прозре в чувствата си, онова неуловимо, вътрешно, потискащо чувство, оня вътрешен страх държеше мислите му.

Арабов отново седна при бюрото и отвори ключалката. Ролетката се дръпна и изтрака. Вътре беше мастилницата и в нея писалката, ала

мастилото беше изсъхнало. Имаше и няколко книги, нож и папки. Арабов затвори ролетката. Нещо го разделяше от тия неща, той ги чувствуваше чужди. Цялата къща беше пълна с отчужденост.

Арабов мина през стаите, излезе на балкона, пак се върна. След малко по улицата се зачуха самотни, отсечени стъпки, сякаш някой броеше плочките на тротоара. Стъпките се отдалечиха, те тежаха. Тишината глътна тия стъпки, като нещо ненужно и противно. Някой викна. Гласът иззвуча и се загуби.

Арабов угаси лампата и легна облечен върху кревата. Наоколо беше мрак — див, и зловещ, — опразнен от гласове, и вече никой не мина по улицата. Трамваите стояха на площада като грамадни опразнени сандъци. Неиде мяукаше котка, виеше куче. Цяла София беше замряла. И изведнаж гласът на кучето се дигна в ридание, изпълнено с мъка. Сетне почнаха хлипания, скимтения — толкова ясни, толкова близки, вероятно кучето се въртеше около напуснатата къща. Съседът излезе и почна да ругае и да хвърля камъни в мрачината. И пак всичко утихна. Но не се мина много и котките пак почнаха да мяукат. Седнали върху опашките си, неиде в нощта, с големи жълти очи, те изливаха в тишината сватбените си песни. Съседът отново излезе и почна да ругае.

Арабов дълго лежа в тъмнината. Къщата мълчеше. Улицата мълчеше. Градът мълчеше. Чуваха се свирки на маневриращи на гарата машини; те сякаш се викаха една-друга и се подканяха да бързат. Черната хартия на прозореца шумолеше, каточе я пипаха невидими пръсти. Сетне, в кухнята, където имаше оставен сух хляб и картофи, се чу църкане на мишки. Те спокойно гризеха, издавайки тия тихи, успокоени, доволни църкания. Чу се и леко тепкане по пода.

Не можеше да се спи. Сънят бягаше от очите на Арабов. В мисълта му се явяваха изгорелите сгради, изпотрошените дървета, черните ями, избитите коне — всичко, което видя в града. Той отново виждаше тия разкъсани, опушени, съборени сгради. Градът мълчеше, тежко ударен, едва дишаш. Арабов си спомни нощта, когато върху белия сняг в двора лежаха три трупа: една жена и две деца — жената и децата на адвоката Христо Михайлов. През целия ден долу копаха, през нощта пак копаха, за да извадят труповете. Сетне туриха в гроба момченцето от едната страна, момиченцето — от другата страна, майката в средата, и заринаха гроба. Друго дете също беше положено в малко ковчеже — то цялото беше разкъсано и ковчежето беше заковано. Майката искаше да види рожбата си, но като разбра, че няма да отворят ковчежето, почна да се смее. Смееше се и люлееше ръце, каточе ли люлееше детето.

Арабов скочи от леглото. Ветрецът пак шумолеше с черните хартии. Луната беше изгряла и сега целият град беше побелял. Тя се разхождаше на небето и градът не изглеждаше грозен. Разрушените сгради приличаха на декори.

Арабов мина в другата стая и излезе на балкона. В цялата улица, както и отсреща, зад кварталната градина, не светеше нито един прозорец. Долу, в разрушената част на къщата, у адвоката Христо Михайлов, нахлуваше лунна светлина. Всичко там си стоеше така, както е било. До стената беше кревата, наблизо беше детската количка, а в средата на стаята — дървеният кон на момчето. Един Мики Маус висеше на връвчица.

Адвокатът седеше до детската количка без шапка, по късо палто, с посребрена от луната коса, с протегната напред ръка, и леко галеше възглавката в количката, без да се докосне съвсем до нея, защото там беше вдлъбнатината от главата на детето. Той гледаше възглавката и шепнеше тихо, мърдайки устни, като че наистина детето беше там. Сетне се усмихна, стана и отиде при коня, и тия въздушни милувки се повториха отново. Пак се чу галещият глас на бащата, отново почна този мек, безсилен шепот, тихите усмивки и всички гальовни думи, които беше шепнал на децата. Така минаха няколко минути и адвокатът все продължаваше да говори на децата с тихи, горещи думи, като че нищо не беше се променило. Скоро душевната му мъка се превърна в такава нежност, че той се наведе, плъзна лице върху гърба на коня и зашепна: вrabченце, вrabченце. . . Той повтори няколко пъти това движение и тоя шепот, сетне се изправи и усмихна. И изведнаж, сякаш милостта разкъса сърцето му, чу се сподадено, глухо, накъсано, изпълнено с нестихнала мъка ридание.

Стаята мълчеше. Къщата мълчеше. Градът мълчеше. Луната се разхождаше на небето и изливаше светлина в порутената стая. Вратата на съседната къща изскърца и съседът излезе. Като видя Арабов на балкона, той му направи знак да мълчи.

— Шт, не казвайте нищо! — пошепна старецът и дигна пръст. Арабов мълчаливо кимна.

— Така човек може да полудее! — пошепна съседът.

Арабов отново кимна.

— Той говори със сенки, — пошепна пак старецът.

Арабов кимна.

— О, Господи! — простена съседът и влезе вкъщи.

Арабов постоя още малко на балкона, сетне не можеше да понесе всичко това, върна се в стаята, взе раницата, заключи вратата и бързо се измъкна от къщи. Чак когато излезе в полето и шосето се проточи нататък, той въздъхна. Градът остана зад него.

Беше хубава звездна нощ над полето, една от ония нежни, опойващи предпролетни нощи, които неусетно се преливат в пролетта и носят нейната топла сладост. Мека, лека, разнежаваща тишина лежеше в равнината. Нещо неуловимо топло, радостно, родно лъхаше от тия поля, потънали в зелени, току-що поникнали жита и треви. Над цялата равнина се лееше възторжена, упоителна тишина. Арабов дъхна тази свежа, живителна миризма на треви, цветя, жита и влажна, дъхаща земя. Той вървеше по шосето и наоколо беше нощ, небе, луна, звезди и безумно светла, тиха, далечна, разтапяща се равнина. На дъното на равнината се издигаше планината, неясна и сънно унесена. И цялото това поле, и върбите край реката, и върбовите горички, и заспалите села, и правото бяло шосе, по което вървеше Арабов, всичко сякаш едва пъхтеше и дишаше леко под бялата лунна светлина.

Арабов чувствуваше мекото, успокояващо въздействие на нощта, нейното топло, разтварящо влияние върху душата. И бавно, като на сън, забрави за съборения и опожарен град, за ударената от бомба тяхна къща, за разкъсващата мъка на адвоката Христо Михайлов. Тази тишина и тая лунна светлина, и спокойствието, което цареше в полето, и тия сънни, замаяни планини наоколо, и блещукащите тук-там светлини

в равнината, и трептещите светлини на небето — там, много високо и много далеко, и пролетният дъх на равнината, и тия шумоления и шептения, които пълнеха нощта — какво общо имаха те с войната? Те отричаха войната, отричаха и страданията, които тя създава!

Във върбите изсвири някаква птичка. Обади се и друга. Изгърмоли влак в полето и високо изцвили. И пак сънна, мека, упоителна тишина. Планината като че ли се подвижи насам, като че тръгна сънно омагьосана, лунно запленена. Ветрецът донесе сладък горски говор.

Беше лунно и в душата на Арабов. Тишината, нощта и светлината го опойваха със своята кротост. Пясъкът на шосето скърцаше под обувката му и безлюдното, бяло, меко, топло шосе го водеше нататък. Върбите миеха зелените си коси в реката и всичко изглеждаше така, като че светът е тих и безлюден, широк и просторен — Арабов върви в тоя свят, безкрайно самотен и като че току-що създаден и оставен в равнината.*)

*) Глава из неиздаден едноименен роман

ЕДНО ПОКОЛЕНИЕ ХУДОЖНИЦИ

Импresiонизмът и неокласицизмът в българската живопис

НИКОЛА МАВРОДИНОВ

Едно поколение художници или писатели, или учени, или дейци от която и да е област на културния или икономическия живот на една страна представя хора, които в известен кратък период от време встъпват в тоя живот, като манифестират еднакви вкусове, почти еднакви разбирания, и които творят с еднакви или близки по форма и съдържание тенденции. Един голям немски художествен историк нареждаше поколенията по рождениите дати на техните представители, но това нареждане е свършено погрешно. То издава вяра в метафизичното, защото това е вяра в магиката на числата, в магиката на хороскопите и на астрологията, вяра в знаковете на зодиака, в която няма истинска наука. Рождениите дати не показват нищо, при все че по-голямата част от представителите на едно поколение имат близки дати на раждане. Важен е мигът на тяхното встъпване в художествения живот. Младите хора зреят и в известен миг, който е исторически миг в живота на поколението, те излизат на сцената зрели и носят нещо ново, нещо различно от това, което техните предшественици са донесли. Това става не по силата на знаковете на зодиака, а по силата на развитието на обществения живот. Животът е набъбнал, за да даде път за развитието на ново поколение. Ценностите, които е донесло предишното, са до голяма степен изживени. Новите хора искат нови ценности. За да утвърдят себе си, своите разбирания, те имат нужда от нови ценности. По силата на развитието на обществения живот, новото поколение, като изхожда от старото, ще му се противопостави. То може да му се противопостави мирно и тихо, и да внесе своята дан в съкровищницата от културни ценности, творени от епохата, но то може и с викове и с отричане на всичко старо да навлезе в живота и да бъде гонено от старите. Поколенията образуват едно след друго ритъма, на основата на който се ревизира историята, и тяхната поява не е случайна и не зависи от хороскопите на техните представители. Че това е така, ще ни покажат множество случаи, в които някои от най-добрите връстници на тия представители се проявяват не със своите другари, а десет или двадесет години след това, с тия на следните поколения, без да обръщат внимание на рождениите си дати. Такива примери у нас имаме много: в скулптурата — Марко Марков е връстник на Иван Лазаров, но се прояви като шеф на най-младите; в живописа — Петър Младенов, започнал в 1914 г., но влезе в историята на най-новата ни живопис. Такъв е случаят и с Александър Мутафов.

Ние ще изоставим, значи, настрана датите на раждане. Нека с тях се занимават хората, които нямат друга работа, освен да вярват в чудесното, в таинственото, в метафизичното, в хиромантите и в мъдростта на папагалите, които теглят късмети.

Поколението, за което е дума, не е първото поколение от художници след Освобождението. Преди него започват Иван Мърквичка, Ярослав Вешин, Антон Митов, Иван Ангелов, Жеко Спиридонов, Борис Шац, Марин Василев, които образуват именно това първо поколение. В едно наше проучване ние отбелязахме, че интерес към битовата живопис се забелязва още в изкуството ни преди Освобождението. Художниците от първото следосвободително поколение се характеризуват именно с това, че те творят битова живопис и че са реалисти. Интересуват ги сцените от селския бит — пазари, сватби, срещи при чешми и кладенци, работата на нивата, хайдути в планините, народни хора и ръченици, цигански веселби и пр. Те са ученици на Милле и на Курбе, на Мейсониер и на Лайбл. В епохата, в която те работят, реализмът е или напълно изживян в европейската живопис, или не е вече представителен. У нас самият живот налага тоя реализъм. При Освобождението страната се развива вече при съвършено други условия от тия на Възраждането. Конкуренцията на западната индустрия убива полета нашите занаяти, които влачат тежко съществуване. В областта на държавното устройство страната преживява епоха на създаване, на творчество, но на трудно създаване, на мъчно творчество. Не са вече занаятчиите, които продаваха своите произведения дори до Египет, които обличаха цялата турска войска и снабдяваха с гайтани кавалерията в Източна Европа, които създават нейното благополучие. Оказва се, че страната може да разчита сега само на земеделското си производство, на тютюните си и на розовото си масло. Ето отгдето идва интересът към селото и към селския бит. Това е първият период от нашата най-нова история.

Към 1900 година започва вторият. Занаятчийството упада. На негово място започва да се създава новият капитализъм — тоя на банките, на застрахователните дружества, на фирмите за износ на тютюни, на розово масло и зърнени храни, на търговците-вносители на западни индустриални произведения. Животът навлиза в нова фаза на развитие. Той ще роди ново поколение творци във всички области. Създаващият се капитализъм не е още изпъкнал на неговата повърхност. Представителният слой е тоя на интелигента, на чиновника, на военния, на политика. София става вече истински културен център на страната — в нея е съсредоточен културния и политически живот, — висши училища, театри, редакции на вестници и списания, библиотеки и музеи са създадени тука. Разпръснатите из провинцията културни водачи са вече събрани в столицата, гдето са и политиките, банкерите и финансистите. Процесът на създаването на столицата, който трае повече от 15—20 години се завършва по това време и започва нов процес — тоя за установяване на културни ценности, на традиции в нея. Представителният слой от интелигенти, чиновници, военни и политици, и новата капиталистическа класа живеят много добре. Страната преживява нов период на разцвет. Българското общество става индивидуалистично, като всяко общество, което се намира в разцвета си. Стилът на живота в периода от 1900

година до първата европейска война е спокоен и класичен. Той не е лишен, обаче, от известна сантименталност. Помпъозен и сантиментален е и политическият живот — големи паради, големи приеми в двореца, големи военни маневри, големи събития, предизвикани често не от реални, а от сантиментални причини, оживяват спокойствието на тоя период. Най-големите смутове са потъването на Титаник и появяването на Халеевата комета — бури в чаша вода за живота на една страна.

В културния живот най-важното нещо е идеята. Българският интелегент вижда действителността само през очилата на идеите си. Хегелианци, нитчеанци, ремкеанци спорят с материалисти и социалисти, чиято културна роля се чувства вече и в политиката. Създаването на капитализма оформя и създаването на работническата класа. Шопенхауер е също на мода. В литературата идеята е средца на творбата. Тя е паролата на литературните критици, оформени в тоя период. Така класиката и сантименталността шествуват в целия духовен и политически живот на страната. Класиката ще твува и в литературата. Това е времето на епопите, на епическите поеми, на митологичните образи, на Шекспира и Ибсена в театъра, на чудовищните отчаяния на Яворова, така близки с античната трагедия, но и на интимната нежност, на желанията, на желаната любов. В едно общество, което е в разцвета си жената се изтъква винаги на пръв план. В поезията тя става „царица“, „самодива“, „дете“, „музика“. Тя е символ на всичко хубаво и на всяко зло. Тя е с „неземна красота“. Тя е добра и жестока, и държи в ръцете си съдбините на мъжа. Освен от Халеевата комета и потъването на Титаник, нашият живот в тоя период е раздвижен от две женски трагедии — две самоубийства. Жената на писателя Иван Кирилов се хвърля в морето при Варна и цялата страна пее „Под сините морски вълни Кирилова Лада спи“. Второто е самоубийството на Лора Каравелова. Жената ще навлезе и в живописата.

Ето накратко фона, на който стъпва това второ поколение художници в началото на XX век в нашия живот. Към 1905 год. всичките му представители са налице. Това ново за времето си поколение не е съставено, обаче, от реалисти. Неговите представители са класици и импресионисти. Ни един истински творец, встъпил в нашия художествен живот след 1900 год., не е вече реалист и битов художник. Интересът към селския бит, към селските празнични премени, към труда на нивата, към сватбите и ръчениците изчезва напълно у тия художници. Те са портретисти и пейзажисти. Представителният слой от интелегенти, военни, чиновници и политици живее с високо самочувствие и под знака на един пълен индивидуализъм. Хора с високо самочувствие се портретират. Те живеят като избрани хора и искат да оставят своите ликове на бъдещите поколения. Те обичат и да гледат своите ликове. Така е било във всички епохи, в които се е развивала портретната живопис. Те са епохи на индивидуализъм. Новият живот ще наложи своите изисквания до голяма степен и на старото поколение — на Вешина, на Мърквичка и на Митова. И те ще рисуват портрети, но те няма да хванат пулса на епохата. Те го правят, защото имат повече познанства, повече връзки и защото техните клиенти искат от тях портрети. Пулсът на епохата ще хванат нашите тъй наречени „пионери“. Те ще разстелят женската хубост в своите творби. Те ще покажат тая сантиментална нотка, която

движи повърхността на живота. Те ще въплътят класичното спокойствие и високо самочувствие на избраните. Много от тях са ученици на Мърквичка, Вешина, Митова и Ангелова. Безсъмнено, те са заели от учителите си похвати и разбирания. Стилът на тяхното изкуство, обаче, е друг. Между двете поколения зее пропаст. Краткотрайният неокласицизъм, или по-скоро лъжекласицизъм, който съществуваше в Европа преди окончателната победа на импресионизма, класицизмът на Бона, на Пол Шаба, на Ленбаха и Фриц фон Каулбаха, на Болдини и стотици други по-второстепенни портретисти-академици, както и романтичната живопис на Евгени Карьер, на Бьоклина, на Франц Щука, нощните осветления на Адолф фон Менцел — това са влиянията, които, от една страна, идат в България. От друга страна, победният ход на импресионизма носи влиянията на Моне, на Сисле, на Синяка, на Писаро, на Сегантини и дори — на Сезана и на Ван Гога.

Ние можем да разделим, значи, поколението на нашите „пионери“ на две групи. В първата ще бъдат класиците, върху някои от които импресионизмът ще окаже краткотрайно влияние. Тия художници са: Никола Михайлов, Стефан Иванов, Цено Тодоров, Христо Станчев, Никола Маринов и Атанас Михов. В групата на импресионистите ще поставим две големи имена — Никола Петров и Елена Карамихайлова. Към тая втора група ще причислим и скулптора Андрей Николов. Към това поколение принадлежат и някои добри художници, които са работили малко, като Асен Белковски и Михаил Кръстев, или художници, които в известен период от творчеството си са дали хубави творби, но след това са се изоставили, като Димо Сотиров или Петър Морозов. Останалите, между които са: Елена Консулова — Вазова, Вл. Димитров — Майстора, Станю Стаматов, Христо Йончев—Крискарец и пр. принадлежат на следното поколение, което няма да разглеждаме сега.

Тия хора не работиха само от 1900 до 1913 или дори до 1916 г., въпреки че са закърмени именно с духа на тая епоха. Те продължиха да работят и след първата световна война. Някои от тях излагаха дори миналата година на Общата художествена изложба. Те работят, обаче, целия си живот в тия насоки, в които влиянията на живота и на изкуството на младините им са ги тласнали. А тоя факт е характерен за живота на всички поколения. Те черпят своите сили и разбирания от епохата на младините си. Техният творчески път не е еднакъв и това ще разберем по най-беглия преглед на тяхното творчество, който ще направим тука.

Никола Михайлов (1876 г.) е един от най-даровитите. Той свършва Софийското рисуwalно училище, след което учи в Мюнхен. Работи отначало картини със сюжети из българската митология, под явното влияние на Франц фон Щук, но скоро се освобождава от него и се отдава на портрета. Неговите учители са Фриц фон Каулбах и Франц фон Ленбах. Под далечното влияние на Лембаха, Никола Михайлов работи най-хубавите си портрети — на поетите Иван Вазов и Пенчо Славейков (в Народната библиотека в София) и на политика Драган Цанков. Тия портрети са по-пастьозни и по-въздушни от портретите на немския художник. Те са композирани великолепно. В поетичните стойки на двамата писатели, както и в израза на лицата им, струи траен и дълбок живот на големи

хора. В портрета на Драган Цанков има вяръност към живота—качество, което Никола Михайлов ще загуби след като напусне България в 1916 г. и стане моден портретист. Извънредно свежи и финни работи са портретите на жена му, на дъщеря му и на сестра му. Той е много чувствителен към женската хубост и грация, и отношението му към жената в този първи период от творчеството му е извънредно хубаво.

Известно влияние от импресионизма търпи в първия период на своята дейност класикът по дух и темперамент Стефан Иванов (1875 г.) Той се колебае отначало. Обича вечерните и нощните осветления, които немският импресионист Адолф фон Менцел сложи на мода. Той рисува градски пейзажи от София — златарската улица, джамията при банята и пр. Той открива пръв особенния живописен характер на уличките на нашите стари градове в своите пейзажи, особен профил на старите турски джамии, чиито минарета потъват в нощния мрак. Ние имаме от него и една композиция, в която бедна жена седи нощем при креватчето на болното си дете, а това са вече навеи от социализма. Той се опитва и в портрета. Първата негова значителна работа е „Капят есенните листа“. Той дава дан на сантиментализма на своето време. Лека тъга и таинственост обвиват образите, които рисува. Той ще въплоти тая склонност на епохата в една от най-хубавите си работи — „Ноктурно“, правена в 1919 год., с която ще започне да портретира своите близки. В 1924 год. той отива в Париж и се завръща обновен. Лекото синкаво-виолетово сфумато, което обвиваше образите му преди, е заменено с убедителна, здрава моделировка и с една изчистена, синтетична, проста и ясна линия. Той рисува най-напред два малки великолепни портрета на дъщеря си Ирина (единият в Пловдивския музей) и в тях показва едно проникновение в душевния живот на портретираната, което са имали само големите портретисти. Колоритът му се променя. Той става изчистен и светъл. Светлосини, бели, розови тонове заменят тъмно таинствените, болнави, виолетово-сини бои. Той прави „Портрет в бяло“ на млада жена (в Народния музей в София), в който няма нищо друго, освен чиста стопроцентова живопис — никаква сантименталност, никаква тъга, и в който той се показва като голям майстор. Не по-малко хубав е и портретът на поетката Дора Габе (в Народния музей — София), на дъщеря му Цана, на г-жа Шиварова, на Стефан Манов и пр. Неговият неокласицизъм е близък до този на руския живописец Сорин или до този на французина Жан—Пол Лоран, но Стефан Иванов се отличава и от Сорина и от Лорана по идеалната, пречистена линия на портретите си, която издава, че той е и иконописец, и по суровия локален колорит, който често разбива обикновените колоритни хармонии.

Пречупвания и лъкатушения забелязваме и в дейността на някои от останалите представители на поколението. Те опитват често в различни посоки, преди да намерят своя път. Така, Цено Тодоров (1877) продължава да се колебае и след Европейската война. Той е ученик на Бона и първите му работи, от които най-ценни са два портрета на майка му, са под влиянието на този парижки художник. В друга серия работи — в първите му пейзажи — забелязваме влияние от импресионизма. Под далечното влияние на Жак Емил Бланш, портретист на Дебюси и на френски писатели, е най-хубавият му портрет в периода след миналата война — този на Боян Пенев. По-късно той отива наново

в Париж и се връща променен. Влиянието на най-големия модернист между френските портретисти, на Ван Донген, е очевидно в портрета на г-ца Полет, който той прави в Париж, и който е една хубава работа. Най-благоотворно се оказва, обаче, влиянието на покойния вече Шарл Герен. Цено Тодоров намира най-после себе си и от дванадесет години насам той ни дава редица ценни портрети, като започнем с тоя на д-р Никола Михов, на две млади момичета и др. Той работеше малко едно време и може би на това се дължаха неговите колебания. Сега работи непрекъснато и работите му стават все по-сигурни и по-мощни.

Друг е случаят с Христо Станчев (1875 г.), който престава да работи за дълго, поради лошите условия за работа в провинцията. Христо Станчев учи в Мюнхен. Той донася оттам влиянието на сецесиона — на тоя опит за създаване на нов европейски стил, който пропадна още преди миналата война. Той илюстрира навремето в стил сецесион книгата „Безсъници“ от П. К. Яворов. Далечно влияние от импресионизма на Сегантини забелязваме в пейзажите му и в интериорите на църкви, които прави. Той рисува, обаче, и млади момичета, проектирани върху пролетни пейзажи. След миналата война той направи чудесна глава на момиче с очи пълни с възторг от пролетта — „Пролет“ (в Народния музей — София). Един натюрморт, в който в ъгъла на нашенски килер са събрани дюли и буркани със сладко, един нашенски натюрморт, е също една от най-хубавите му работи. И ето последната му голяма работа „Почивка“, в която виждаме млада жена да кърми детето си на нивата, показва изведнаж колко големи възможности е имал тоя силен майстор.

Говорим ли за Атанас Михов (1880), ще се върнем наново към епохата отпреди Европейската война. Атанас Михов, ученик на Вешина, е първият български пейзажист от голям стил. Той е класик в пейзажа си — художник на равнината, на безкрайните далечини, които изчезват в наслаганията на въздуха. Неговите пейзажи са монументални. Той създаде две големи и ценни творби, които са в Народния музей в София — „Ледове на Дунава край Силистра“ и „Силистра“. Той обичаше, като своя учител, зимните композиции, но ги работеше по свой начин, в съвършено различен от него вид. В тях грандиозното на пейзажа не е в реализма, с който е дадена земната твърд, а в безкрайността, в поезията на широтата, на въздуха и на далечините. Ценни творби са и „Кадъна“ и „За дърва“. Те са реалистични по съдържание, и втората дори прилича на Вешиновите зимни работи, но са третирани пак с това класично спокойствие, което характеризира художника в първия период на неговата дейност.

Никакво пречупване не може да се забележи, обаче, в равното творчество на акварелиста Никола Маринов (1879), който е един от най-верните представители на духа на епохата. Култ към женската хубост, идеализъм и свойствената на времето сантименталност характеризуват неговите композиции. Той е ученик на късния италиански класицизъм, но лекият сантиментален воал, който забуля образите му, лекото сфумато, леката поетична тъга, която слага във влажните очи на младите, бели и хубави момичета и жени, които рисува, особеният финес и човечност са негови. Най-хубавите му работи от първия период са трите портрета на жена му, единият от които е правен с маслени бои, и които издават хубавото му чувство към неговата другарка. Но той на-

прави и други много по-хубави работи — „Женска глава“ и особено „Майка и дете“, която отиде в чужбина. В пейзажните му композиции образите изплават от някаква мъгла, в която далечините се губят. „На чешмата“, „Венеция“ и пр. са много хубави творби от тоя жанр.

Това са класиците на поколението.

В авангарда на тогавашната ни живопис стоят, обаче, двама ценни художници, с които за пръв път младата българска живопис след Освобождението, закъсняла двадесет и пет години, се изравнява с тая на Запада. Те са двама истински импресионисти.

Новата, разхубавена от много големи и хубави постройки и паметници, столица трябваше да намери своя художник. Той се яви, когато нейните булеварди бяха вече очертани, мостовите ѝ построени, паметниците ѝ издигнати. Тоя художник беше Никола Петров (1881—1916) Той беше учил в Рисувалното училище в София при Вешина, но един много кратък престой в Брюксел и Париж бе му открил чудесата на съвременната френска живопис. Той бе видял картини от Мане, Ван Гог и Сезан, но бе гледал най-много пейзажите на Писаро, на Синяк, на Сизле. Три месеца в чужбина са достатъчни за един извънредно даровит майстор, за да се разберат и усвоят принципите на едно ново изкуство. Никола Петров работеше с отделни мазки, но той не разлагаше светлината на всичките ѝ съставни тонове. Колоритното единство на картината беше за него закон. Тя имаше доминанта. В пейзажите му от София тая доминанта беше жълто-кафява, в полските му пейзажи — зелена и синкаво-зелена. Във всичките му картини тоновете са леко убити, угасени. Той не търпеше крещящи бои, чисти бои. Неговата живопис е живопис на тоновете, на меките, леко трептящи, пълни с въздух тонове, живопис на пълния с мека светлина въздух, повече отколкото на светлинните ефекти. Основното му душевно разположение беше спокойствието — той обичаше спокойните, добре уравновесени архитектурно пейзажи, вдъхваше с болните си гърди с особено удоволствие вечерната свежест на малките балкански реки и успяваше да я предаде с музикални по същество тонове. Но той обичаше, като градско дете (той беше роден в стария Видин на Дунава), младата столица. Обичаше да живее в тоя град, в който есента е най-хубава, в който вечер небесата са червеникави и топли. Най-хубавите му работи, с изключение на два речни пейзажа — „На река Ерма“ (Народния музей в София) и „Край Искъра“ (частна собственост), са големите му пейзажи от София: „Площад Цар Освободител“, „Лъвовият мост“ (и двата в Народния музей — София), „Народният театър“ (Общинския музей в София) и пр.

Елена Карамихайлова (род. 1875) беше учила в Мюнхен, но оттам не бе взела нищо. Тя е гледала творбите на френските импресионисти и като художник на здраво построената триизмерна форма, тя е харесала най-много картините на Мане от втория му период — от тоя период, през който той става импресионист. Тя е, обаче, един оригинален майстор, голям майстор. В нейните композиции формите са градени с цветни петна и с ивици, но те са изградени великолепно. В нейната палитра розови, месно-червени, бледо тревно-зелени и синкави тонове се хармонират помежду си, свързани с бели бои. Така е рисуванa композицията „Пред огледалото“ (в Народния музей — София), в която прелестната и свежа хубост на две млади жени, които правят своя тоалет,

облечени в светли въздушни рокли, се оглежда в огледалото. Една от най-хубавите ѝ работи е „Българска мадона“ (в Народния музей — София). Ние не бихме очаквали от един чист импресионист в тая епоха да гледа и да види пряко и непосредно един от най-хубавите женски балкански типове, на здрава червендалеста жена, но Елена Карамихайлова може да гледа и да вижда. Нейната мадона е чиста българка — балканджийка и тя държи в ръце голо дете, чиято плът е рисувана с ивици от отделни мазки. Към тая извънредно хубава работа ще прибавим и автопортрета на художника — една също така деликатна и финна работа, и един дамски портрет. Тя рисува и след Европейската война композиции с млади прелестни момичета, облечени в светло. Колоритът ѝ става все по-светъл, по-блед и по-въздушен. Рисува и цветя. От този период е композицията „Оптимизъм“.

Най-добрият скулптор на това време е Андрей Николов (род. 1878). Той завършва в София при Спиридонова и Шац, но учи и в Париж при Антонен Мерсие. Той е гледал дълго мраморите на Родена, но в творбите му липсва съвършено Роденовият еротизъм. Неговото отношение към модела, освен това, не е натуралистично. По основа той е по-скоро класик. Още в първите си работи той открива детската хубост. Един особен естетизъм и особено декоративно чувство — две черти, които можем да проследим в цялото му творчество — откриваме в първите му работи. Във формите въздухът и сянката са предвидени. Те ги загладят. Формите са сякаш гледани през финно копринено було и излъчват особена поезия. „Фани“ (в Народния музей — София), „Дете, което спи“ (в същия музей), „Седнало дете“ (в Министерството на външните работи) са работи от този първи период. Той открива и женската хубост. Отношението му към жената е естетично и сантиментално. Той обича хубавото в женското тяло и извлича от него чистотата на формите и на линиите, мекотата на кожата, еластичността на гърдите, твърдостта на бедрата. Женското тяло е дадено в хубави елиптични линии, в закръглени форми. Класицизъм личи в пропорциите, в общата направа на телата и донякъде в отношенията му към тях. Но Андрей Николов не е академик. Тия тела са съвременни и често любовта му към истината го отклонява от класицизма. Така са работени двете мраморни статуи: „Момиче, което лежи“ и „Седнало момиче“. Женските му бюстове от периода 1918—22 год. са особено интересни. Той улавя жената в мигове на самозабрава и доверчивост, в които тя показва най-хубавото от душевния си живот, обрамчва главата в елиптичните линии на косите, отдава особено внимание на еластичността на шията и я дава като видение. От портретните му бюстове: „Зора“, „Нина“, „Валентина“ (както и тоя на жена му) са шедеври. В последните петнадесет години той се освобождава от своя импресионизъм и държи все повече и повече на конструкцията на бюстовете, на формата. Той става класик.

Ние няма да говорим за карикатуриста Александър Божинов (1878), за гравюра Петър Морозов (1880), който в периода от 1920 до 1926 г. направи няколко хубави пейзажни офорти; за гравюра Михаил Кръстев (1877), портретист на наши писатели и учени; за сценографа Александър Миленков (1882), баща на нашата сценография, тъй като гравюрата и сценографията не влизат сега в нашата задача.

Естествено, Владимир Димитров—Майстора, Александър Мутафов, Станю Стаматов, Елена Консулова—Вазова, Христо Йончев—Крискарец са творци, които, въпреки годините си, принадлежат на следното поколение. Те се проявяват, всъщност, заедно с него. Ние казахме, че няма да обръщаме внимание на рождениите дати и за това тия художници ще ни бъдат благодарни.

Ние посочихме достоинства на главните представители на второто поколение наши художници след Освобождението. Налага се и да ги разкритикуваме. Без да наблягаме много, ние вече направихме отчасти това в кратките си анализи. Остава да обобщим резултатите и да обясним някои от фактите.

Най-важният упрек, който може да се отправи към тия хора е, че те работиха малко. Тоя упрек не можем да отправим към Никола Петров, към Никола Михайлов, ни към Андрей Николов. Той важи, обаче, за всички останали. Рисуването за тях не беше ежедневна, тежка, осемчасова работа. Най-работливите правеха един или два портрета годишно, един или два пейзажа, една композиция за пет години. Вкусът към тежката, мъчната, ежедневната работа се създаде после и го създаде следното поколение — това на пейзажистите. Безсъмнено, условията за работа не бяха много добри. Ние мислим, че нивото на любителите на изкуството тогава не беше много високо и не даваше достатъчно импулс за работа. На второ място — картините се продаваха трудно. Навикът да се купуват картини не беше още създаден в нашето общество. Но има и нещо друго — това беше индивидуализмът на епохата, който пречеше вътрешно на нашите творци да се заловят в младините си сериозно и постоянно с работа. Те се смятаха за избрани, за по-горе стоящи от обикновените хора. Те ходеха с дълги коси, с широкополи шапки и, за да рисуват, чакаха „вдъхновение“. Тая дума разсипа много наши художници, писатели и учени. „Вдъхновение“ — ето един термин, който издава наново вярата в свърхестественото, в метафизичното, в съдбата и в хороскопите.

От факта, че работеха малко и от техния краен индивидуализъм произлизат всичките им недостатъци. Оттук идат колебанията им в течение на годините. Някои чакаха „вдъхновение“ толкова дълго време, че бяхме забравили имената им. Други се колебаха по 15 години, по 25 години, за да покажат наистина, че са големи художници. Трети, започнали като големи майстори, напуснаха изкуството и се върнаха към него тогава, когато беше вече късно. Има ли нужда да споменаваме имена? — Те се знаят от всички. Но ние напразно ще се опитваме да ги оправдаем напълно, като си спомним, че Роден на 15-годишна възраст е рисувал по тридесет скици дневно.

ВРЪЗКА МЕЖДУ СКУЛПТУРАТА И АРХИТЕКТУРАТА

ИВАН ЛАЗАРОВ

Скулптурата и архитектурата са две изобразителни изкуства, които боравят с формата, и то реалната форма, с нейните три измерения, с нейната материя и тежест.

Архитектурният строеж в основата си е блок от материя в пространството и този блок е получил своята форма по волята на архитекта. Същото е и със скулптурната творба. И тя е къс материя в пространството. Чрез волята и чувството на скулптора, тоя къс материя получава своя форма, чрез която въздействува върху зрителя. Очевидно, оттук изпъква най-вече голямото сродство между двете изкуства, което предопределя тяхната органическа връзка в монументалните обществени постройки през всички епохи. Това сродство обуславя и общото им въздействие.

И двете изкуства, чрез хармонично съчетание на формите, изразяват една идея. Тази идея е по-абстрактна или по-конкретна в зависимост от начина, по който е създадена формата. Скулпторът пресъздава видимите форми от действителността и затова те са по-ясни, по-четливи, по-конкретни, отколкото формите, с които борави архитектът. Съдържанието на скулптурните форми е определено, ясно и видимо за зрителя. Друг е въпросът за геометричната форма на архитектурата. Нейното съдържание е по-мъчно доловимо. И може би тъкмо това различие налага взаимното допълване на тия две изкуства при обществените строежи. Тая необходимост от допълване свързва скулптурата с архитектурата и я прави неподвижна и органически неразделна от нея. Така се появява монументалната скулптура.

Монументалната скулптура напълно се отделя от тъй наречената малка скулптура. Преди всичко, малката скулптура не е неразделно свързана с някакъв архитектурен строеж. Нейното първо място е в частното жилище. Там тя може да бъде поставена, където нейният собственик пожелае — на масата, на писалището, на радиото, навсякъде в зависимост от вкуса и настроението на собственика ѝ. Тя е център на съзерцание в интимна обстановка, в тесния кръг на приятели и гости. Тя е пасивен център за отмора от страна на стопанина, защото тесният кръг, в който е поставена, ограничава възможността ѝ за въздействие над по-широк кръг.

Съвсем друг характер има монументалната скулптура. Неподвижна, здрава, органически свързана с архитектурния строеж, тя въздействува на много по-широк кръг зрители. Всеки момент тя е пред очите им. Всеки момент тя налага, чрез своето въздействие, идеите на времето. В празнични дни, тържествени събрания, народни манифестации, тя е в съзвучие с идеите, които се изказват и вълнуват народа.

Наистина, храмът, театърът, парламентът, тържествените зали, всички те със своя архитектурен строеж оказват известно въздействие, но все пак необходим е скулптурният образ, който със своята ясна, конкретна форма ще допълни и разясни това, което зрителят по-мъчно схваща при архитектурата.

Общественият архитектурен постройките са изразявали идеите на дадено време, но тия идеи са получавали конкретна форма, ставали са четливи за народа, преди всичко, чрез скулптурните образи. Само така може да си обясним, че няма значителна обществена постройка в миналото, при която скулптурният елемент да не е използван. Не можем да си представим нито езическия, нито християнския храм без скулптура. Представителите на всички религии и водачите на народите са знаели силата и магията на изобразителните изкуства и нашироко са ги използвали. От заклинанията на жреците и обредите в гръцките храмове до словата на средновековните теолози и до най-новите идеи за социален строй и морал, — всичко това е трябвало да се наложи и втълпи на народа. И най-подходящото средство за това е бил скулптурният образ, защото всички тия отвлечени идеи са получавали плът чрез реалната, осезаема скулптурна форма.

Така можем да си обясним големият интерес и участие, които са вземали представителите на църквата при украсата на храмовете. По техен план се е слагала всяка фигура на определено място. Те са знаели колко и как да се каже необходимото на народа. Интересно е, че колкото една религия е била по-властуваша и по-тиранична, толкова повече в нейните обществени постройките нашироко е бил използван скулптурният елемент. Нужно е било всичко, което трябва да знае верующият, да се изрази във видима форма и с това да се затвори кръгът на неговите познания.

В такива случаи скулптурата и архитектурата са били най-подходящото средство. Често пъти даже едното изкуство е трябвало да отстъпи на другото, въпреки противоречието с основните му начала, само за да може да се постигне целта на религията. Благодарение на това, понякога тия две изкуства така се преплитат, че е абсолютно невъзможно да се отделят едно от друго. Най-добър и ясен пример за това представя индийското изкуство със своите храмове.

Едно чудно, странно сплитане от скулптурни и архитектурни форми представлява индийският храм. Едва ли другаде можем да видим такова навлизане на двете изкуства едно в друго. Мъчно може да се долови, докъде е ръководила творческата мисъл на архитекта и откъде почва творческата работа на скулптора. Понякога даже виждаме, как архитектът, за да създаде своята архитектурна форма, върви по пътя на скулптора и създава силуета на своя архитектурен строеж по подражание на форми от живота — същото, което прави и скулпторът. И така се явяват, в известен период на индийското изкуство, архитектурни строежи прилични на кактуси. Очевидно е, че тук границите между двете изкуства са премахнати. Трябвало е да се разкаже много, и то чрез всичките възможни средства, защото религията е искала това. Релефът, най-удобен за разказване, илюстриране на събитията, е използван най-вече. Образите в тия релефи са високо изпъкнали над плоскостта. Понякога те прехвърлят рамките на релефа, за да се свържат с обра-

зите на другите релефни сцени. Нещо повече, често пъти някоя фигура на божество е сложена върху самия корниз, въпреки че с това се нарушава логиката на архитектурния строеж. Без съмнение, това божество, със своите раздвижени членове, с жизнеността и чувствеността, които излъчват формите му, според жреците е трябвало да бъде изтъкнато на преден план, независимо че поставянето му пред корниза е противоречило на архитектурните закони. И ако все пак, въпреки тия противоречия, индийският храм представлява едно завършено художествено произведение със своята фантастика и странна логичност, то се дължи на това, че индийският архитект и скулптор в своята задружна работа са били верни изразители на идеите на своето време. Нещо повече, те са живели с тези идеи, носили са ги в себе си и непосредно са ги вплотили в творбите си.

Не по-малко интересна картина в това отношение представя и Египет. И тук задачата е дадена от религията. Преплитайки своето изкуство, така сродно едно с друго, архитектът и скулпторът разрешават дадената задача. Но връзката между двата елемента тук е по-друга. Докато на повърхнината на индийската архитектурна постройка се преплитат в едно типично разточителство архитектурните и скулптурни форми, в египетската архитектурна постройка тия два елемента са един до друг, здраво споени един с друг, имащи свое ясно определено място в общия строеж. Скулптурата почти изравнява своя мащаб с тоя на архитектурата и по този начин се получава онова типично египетско уравновесяване, което засилва връзката между двата елемента в постройката.

Тая връзка още повече се засилва чрез начина, по който египетският скулптор е опростявал формата. Избягвайки всички подробности, които природата му предлага, ограждайки формата с равни плоскости, той е успявал да изравни по стойност своята скулптурна форма с архитектурната. Така двете форми получават в очите на зрителя равностойност и еднакво силно въздействие. По тоя начин, създадената скулптурна форма получава такова сродство с архитектурната форма, че дори изолирана от архитектурния строеж тя действа като архитектура. Фигурите на Сфинкса, наредени по алеята водеща към храма, ни убеждават в това.

Тежките, спокойни колоси на египетската скулптура и фантастичните раздвижени образи на Индия се заместват в Елада от стройните фигури на божествата. Но връзката между двете изкуства и тук е спасена. Разбира се, тук тя е получена по съвсем друг път и с други средства. Духът на елинската религия и култура е налагал други средства. Не са били необходими странните, замайващи форми. Не е било нужно въздействието на огромните размери. Мярката за „хубавото“ е била основно начало. Тя е отговаряла на съзерцателната, волна елинска натура. Тук архитектурата и скулптурата се развиват една до друга в своите стройни пропорции, без да се вплитат една в друга, образувайки едно стройно цяло. Скулптурата е намирала своето място в ограничените правоъгълни и триъгълни плоскости, набелязани в архитектурния строеж. Привидно отделена от общия строеж в ограничените полета, тя се свързва с архитектурните елементи по пътя на онова чувство, което са проявявали и архитект и скулптор,—чувство на единство

и пълна хармония, което дава облик на цялата елинска култура, чувство, което е синоним на спокойно, волно съзерцание.

По същия път се е получавала връзката между статуята на божеството и околния архитектурен елемент и когато тази статуя е била поставена във вътрешното архитектурно пространство на гръцкия храм, дом или затворен площад. По пътя на насладата от съзерцанието на хубавото, религията е налагала своя мироглед.

Средновековните теолози избират друг път за въздействие. Мирогледът е друг и използването на пластическите средства — друго. Но и тук архитектът и скулпторът вървят задружно. Всяко празно място на средновековния храм — между корнизите, по колоните и пилоните се използва, за да се сложи там скулптурен образ. Въпреки изобилието на скулптурните форми, които се изравняват по количество с архитектурните елементи, безразборното преплитане на тия два елемента е избегнато. Корнизите, които се очертават между наредените скулптурни образи, дават успокоение и прояснение за погледа. Магията и чудото, с които се е въздействувало в миналите епохи, каточе ли са отстъпили на спокойното, логично напътствие на теолога. Образите на светдите са спокойни, въпреки патетичните им жестове. Удължението на фигурите хармонизира с вертикалния строеж на средновековния храм.

Не би било безинтересно да видим, как се проявява връзката между архитектурата и скулптурата в нашите църкви. Фасадите на нашите църкви не са покрити със скулптура. Много рядко ще се намери релефен образ върху някой блок от зидарията, който има някакво символично значение. Всъщност, скулптура в нашите църкви ще намерим само в иконостасите. Там можем да говорим за нейната връзка с архитектурата, и то специално за връзката ѝ с архитектурата на иконостаса. Благодарение на претрупаните форми от животински и растителен материал, често пъти архитектурата на иконостаса остава незабелязана за повърхностния зрител, въпреки нейния логичен и хармоничен строеж. Иконостасът представлява един килим от разнообразни форми и линии, в който окото мъчно може да се ориентира. Първото замайващо впечатление, което се получава от него, е каточе ли и неговата цел. Тук-там странно преплетените форми се оттеглят настрана, за да направят малко място на релефните композиции, които илюстрират събития от църковната история. Образите са дадени във висок релеф, в повечето случаи почти кръгли фигури, и благодарение на липсващата рамка на релефа, те напълно се свързват с околната орнаментика. По този начин, цялостта на тоя богат с форми килим не се нарушава, и оттам иде и неговото въздействие. Под хипнозата на този замайващ килим, църквата разправя, внушава чрез релефните сцени тихо, без патос, всичко което добрият християнин трябва да знае. Така на психологически подготвеният от зрителните впечатления мирянин се разправя за чудесата на религията и героите от църковната история.

Проследявайки връзката между скулптурата и архитектурата, все повече се уверяваме, че монументалната скулптура, в която най-вече се отразява същността на дадена епоха, която носи следите на материалните възможности и духовните прояви на времето, през което е създадена, и която единствено налага чрез въздействието си идеите на

своето време, не може да получи своя окончателен завършек без архитектурата.

Докато в миналото намираме скулптурата свързана с обществената постройка, съвременната европейска култура създаде и други места за скулптура, където тя няма никаква връзка с архитектурата. Това са: музеите и изложбените галерии. Съвременната архитектура на музеите, безспорно, не може да бъде в стилова връзка с разнообразния художествен материал събран от различни епохи. Тоя материал говори на различни езици, по начало чужди на съвременника, и зрителят остава объркан и съвсем чужд на тоя свят, за който тези остатъци от художествени произведения загатват. И ако, все пак, тоя материал успее да увлече към миналото любознателния, но неподготвен научно зрител, то ще бъде за сметка на намаления интерес към настоящето, към съвременните изживявания, стремежи и идеи.

Някои смятат музеите като училище за народа, за издигане на неговото културно ниво, но това училище се явява непълно, материалът му е непълен, оскъден — липсват много страници от учебника. Съзнавайки тази непълнота, естетите и учените, които всъщност са единствените, които със своите научни изследвания могат да осмислят съществуването на музеите, се стремят да създадат подходящата стилна архитектурна рамка на музейната скулптура. Тия опити са само палиативно средство. Силата и стойността на скулптурата се усеща само когато тя е на мястото, където е създадена, и органически свързана с архитектурата, която е израсла едновременно с нея; когато тя е резултат на съвместната работа на архитекта и скулптора. Само при тия условия любознателният съвременник ще може да обогати своите познания, да разшири своята култура, като усети на самото място магията от задружната работа на скулптора и архитекта, от която лъха цял един минал свят.

Малко по-друго е положението на скулптурата в изложбените галерии. Изложбеното помещение гарантира едно спокойно, изолирано от делничния шум съзерцание. Тук малката скулптура може да намери своето място. Преимуществовата за нея тук са много по-големи в сравнение с малкото по пространство частно жилище. Малкият ѝ масщаб позволява да бъде поставена в по-широко място, без да ѝ пречат другите, наредени около нея, скулптурни образи. Нейната подвижност, възможността да се мести леко от едно място на друго не ѝ налагат неизбежната връзка с архитектурата.

Монументалната скулптура, обаче, не може да намери мястото си в изложбената галерия. Преди всичко, нейният масщаб, създаден за да действува на открито, не може да бъде в хармония с вътрешното пространство на изложбената галерия, нито с масщаба на наредената около нея малка скулптура. Тук най-вече се чувства колко простор е нужен на монументалната скулптура, колко ѝ е необходима солидната опора на архитектурата, за да бъде нейното въздействие пълно и изчерпателно.

ВЪЗРОЖДЕНСКИЯТ ИДЕАЛИЗЪМ У ВАЗОВА

(По случай 25 години от смъртта на народния поет)

Г. СПИРОВ

Като творец, Иван Вазов е вдъхновяван, преди всичко, от Възраждането. Идеите на тая бурна и героична епоха са съществена потреба за автора. Психичните ѝ прояви дават духа на неговото огромно творчество.

Отрасъл в среда, отразяваща всички жизнени прояви на върховната борба на българина срещу духовното потисничество на Фенер и срещу политическото иго на турците, той не може да излезе извън стихията на идеалистичните и националистични възжеления. Още от най-ранното си поетическо творчество, в „Пряпорец и гусла“ той пее:

„Що ни нас радва, ако земя ни
била прекрасна, с райска природа,
кога я тъпчат диви тирани,
когато в нея няма свобода.“

(„Новонагласена гусла“)

„Нека мрем, както нявга сме мрели,
да живейм волни, както сме живели!
Кураж, другари, Бог ще ни брани!
Смърт на вековни, черни тирани!“

(„Панагюрските въстаници“)

„На край, теглото наше на върха си пристигна,
и ножът агарянски до кокъла опре,
и цял народ, отчаян, си знамето издигна,
оковите да счупи ил храбро да умре.“

(„Свобода или смърт“)

По-ясна и по-буйна е тази стихия в „Тъгите на България“ и „Избавление“:

„Стани, о Ботев и разсърди се!
И ти Балканьо, намръщи си,
и с вихри, бури ведно ревнете
и гръмогласно така кажете:

„Народ, кой дава таквиз герои
не подъл, низък, а храбър той е!“
Язици лоши тогаз ще мълкнат,
клевети злобни ще в миг заглъхнат.“

(„Подъл ли е българският народ?“)

Още в невръстни години той е запознат със заветните идеи на Паисия:

„Тъй мълвеше преди сто и двацет години
тоз див Светогорец, — за рая негоден,
и хвърляше тайно през мрака тогаз
най-първата искра в народната спяст.“

Обжегнат е също от пламъка на Бозвелята, проникнат е от легендите за апостолското дело на Левски, от неговия свръхчовешки подвиг, който се осъществява пред очите му:

„Девет годин той
скита се бездомен, без сън, без покой —
под вънкашност чужда и под име ново,
и с сърце порасло и за кръв готово
да носи съзнание, крепкост, светлина.“

Най-хубавият дял от младенческите му идеали е съпътствуван също от примера за друга една върховна саможертва — тая, която Ботев принася на Вола. Най-силни внушения у него залягат след Априлското въстание, както и от буйно проявления дух на българина при Шипка. Той вижда върховния стремеж на своя героичен народ, да започне нов живот, след петвековен сън, в който е потискал своята девствена и неизтощима енергия, чрез която би могъл да обхване всички съкровища на европейската култура. Той иска да разкрие националните съкровища на българския гений, грижливо и дълбоко скривани през дългите години на робството в девствените недра на народния бит.

Вазов не е могъл да гледа равнодушно на народните духовни и морални сили, така живо проявени. Нито е бил в състояние да бъде безчувствен към стремежите на народа и да стои със скръстени ръце пред напора на общонародните възжеления. Все така, от друга страна, той съзерцава, че тая върховна борба на българина е съпроводена с непосилни страдания и жертви, които надхвърлят всяка представа. И не може да не се трогне от тия поразяващи съзнанието прояви, изникващи из недрата на народ, който няколко десетилетия преди това едвали е имал запазено името си, почти захвърлено в историческите превратности на вековете.

Народностното съзнание у него заговаря по решителен начин. Поетът не само се вълнува от трескавия устрем на народа. Той съзнава, че българинът изживява един рядък творчески момент от своето културно-историческо развитие. За него става ясно, че епохата подготвя събития със съдбоносни за българина последици. Мисълта у него започва да работи трескаво. Обърнал погледа си навътре, дълбоко в своята съвест, той чувствуваше, че е изправен пред една велика необходимост. Пред него захващат да се очертават все по-определено насоките на неговата бъдеща творческа дейност, — онова, с което би могъл най-добре да осмисли своя живот, отдал цялата си енергия на един повелителен дълг. Той изяснява у себе си мисълта, че не само трябва да помогне, според силите си, на своя народ, но и че е необходимо да прескочи тоя синор — да изостави на заден план своя вътрешен живот и да заживее с живота на народа, да прелее същността си в народната

същност и да стане по свой път неин изразител и тълкувател. Това психично проявление определя по-сетнешните му творчески проникновения и минава като червена нишка в цялото му поетическо творчество.

Това, не ще съмнение, е в съзнанието на всички възрожденци и Вазов остана верен на туй съзнание и след Освобождението, когато проявите на мисълта, идеите и политическите борби взеха съвсем друга насока. В това, може би, се крие неговата най-голяма цена като поет и като носител на обществени добродетели.

Излизайки от тия предпоставки, лесно ще си обясним характерните белези на идеализма във Вазовото творчество.

Съзнанието на дейците от епохата на Възраждането се определя от идеята за всеотдайност и саможертва пред олтаря на родината. Личността, пренебрегвайки себе си, слага живота си в услуга на отечеството, което беше станало магичен извор, от който клокочеха много пламтящи потоци, обливащи, чрез огнените води на българския дух, с родно съзнание всички покрайнини на Балканския полуостров „де българин страда, въздиша и гине.“ Саможертвената личност съзнава, че служи на идеал, пред който трябва да се преклонят всички и всичко. На личната воля се налага да се съгласува с повеленията на историческите и народностни нужди. Личността знае, че историческият момент е критичен, съдбоносен; тя съзнава, че в подетата борба за народностни придобивки, чрез която се решава участието на българина като народностна цялост, решително значение има силата не на материалните достояния, а на нравствените възможности, на укрепналия и възвисил се дух. Оттам тая стихийност, както и чудният идеализъм, с който се характеризира възрожденската епоха.

Утвърденото съзнание за саможертва, както и идеята, че личността трябва да прелее своите духовни достояния с възжеланията на колектива, изграждат един от елементите на възрожденския идеализъм. Друг елемент на тоя идеализъм, намиращ се в тясна връзка с изискванията на саможертвата в името на колектива, е безкористният патриотизъм, от който са проникнати нашите будители. Чрез тях той се пренесе и в средата на целокупния български народ, който смогна да се обедини духовно, разпръснат политически по всички покрайнини на тогавашната Отоманска империя.

Тия два елемента — съзнанието за върховна саможертва и идеята за творчески патриотизъм, взети като предпоставка за идеализъм, обосновани върху здрави реалистични концепции, лежат в основите току-речи на цялото Вазово творчество.

И наистина, ако се излезе от потребностите на Паисиевия романтичен историцизъм и се мине през Софрониевия просветителен утилитаризъм, през рационалистичните просветителни и педагогически похвати на П. Берон, през загадъчния романтизъм и необузданата фантастика на Раковски, през живителната поезия и през борческата журналистика на П. Р. Славейков, през революционната поезия на Д. Чинтулов, през литературното творчество и рационализма на Л. Каравелов, за да се дойде до апостолското дело на Левски, до бунтарската поезия и до вдъхновения подвиг на Ботев, както и до героизма на Априлското въстание, — ще видим навсякъде възвишена саможертва, личности отrekli себе си в името на народните идеали, които са поставени на предна линия от историческия момент. Ще се натъкнем на един народ,

който се възправя чрез своята жива сила из пътя на народностен и културен възход.

Творчеството на Вазов, както и неговата личност, за последен път и в завършен вид в нашия културно-исторически живот, изразяват тия едри насоки, представители на които се явяват големите фигури от епохата на Възраждането. Неговото литературно дело, с оглед на това, се явява като спонтанен духовен тълкувател на техния идеализъм. То отразява готовността към подвиг и саможертва на личността, романтично прекланяща се пред възраждащите се народни сили, пред сложените за разрешаване от историческия момент задачи. В тая насока, несъмнено, личността влияе с неотразима сила върху колектива, нагаждайки го към всеотдаен патриотизъм. Насочен така, той колектив захваща вече да съзнава, че той е необходим за изискванията на един възвишен героизъм, налагащ се и определящ се предимно чрез народностно-родолюбиви възжеления, в техния най-идеалистичен смисъл, както и чрез културни достояния, така силно потребни при възхода на неговия самобитен гений.

Оттам и един друг съществен елемент в творчеството на Вазова — младенческият наивитет, в който се отразява буйният пламък на възраждащия се българин непосредно преди Освобождението, оня българин, който е проникнат от една вяра, която ще го тласне към бунт, за да извоюва с много жертви политическа и духовна свобода. Това е идеализмът, който най-добре и завършено се оформява в будните духове на нашите големи възродители, за да се прелее впоследствие и в недрата на народа.

В светлината на тоя идеализъм ще си обясним, например, Вазовата лирико-епическа сбирка, онасловена „Епопея на забравените“, в която са отразени заветните възжеления на възрожденската личност, която носи в съзнанието си народностното дело, раздвижено според изискванията на епохата. И ето, пред нас може би най-първо възкръсва образът на В. Левски, величието на неговия апостолски подвиг, както и безсмъртната идея, в която той влага цялото съдържание и всички смисъл на своя бурен живот. Пред нас се възправя тоя Левски, що дири оня Бог, който ще го насочи към тези, що ридаят „в юдола плачевни“ и чиито живот е непосилно страдание; който ще му открие пътя към ближния, към брата, имащи нужда да им каже тайно няколко думи . . . Действително, седем години той скита, отрекъл себе си, за да пръска съзнание, светлина. Той става близък на всички и е почти вездесъщ със своето горещо слово за бунт, за свобода и за смърт. Посеяното семе дава богата жетва, успява да събере всички среди, всички съсловия на тогавашното българско общество. Смъртта на Левски, от друга страна, е логична последица на неговия бурен живот, а бесилката — „място хвъркато“, венец, който украсява идеята за свобода.

В тая сбирка е изобразен и един друг буен дух, окрилян с неизчерпаема духовна и морална енергия — Бенковски, личност, която е обладана от титаничен устрем, волята у когото е желязна искра в барутния погреб на народното съзнание. Притежаващ неизтощима вътрешна сила и неукротима психична, физическа и морална енергия, безумно дързък, воден от безпримерен героизъм, взел класическата поза на революционер, обладан от непристорен революционен патос, какво друго би могъл да възкликне: „Вървете! Да мрем! Ставайте, робове! Аз не

ща ярем!“ Към същото зовят: духът на Кочо Чистеменски („Защитата на Перушица“), Братя Жекови, Каблешков, за когото всичият смисъл на земния живот е в борбата и чрез нея към „смърт или свобода“. А към тая борба пътеките са вече прави — прокарани са от личности като Паисий, който преди това извиква с благородно негодувание: „О, неразумне и юроде! поради что се срамиш да се наречеш българин?... Ти, българино, не прелащайся, знай свой род и язык“... Тая личност вече е прокъсала мрака на историческото българско минало, отвърнала е поглед от превратната му тъмнина. Разбулвайки светлите и славни страници на това потъмняло историческо минало, както и чрез бичуване на безверната тогава съвременност, той се стреми, с похватите на националистичния историцизъм, към перспективи, които да хвърлят, колкото е възможно по-обилна светлина в историческо-културния живот на българина. Така последният ще бъде изправен пред необходимостта да осъзнае непосредно и целесъобразно своите национални богатства. Паисий има ясна представа за своето дело. Вазов, от друга страна, е проникнат от потребната интуиция, когато възсъздава образа на атонския монах и го кара да възкликне: „Конец! На житие ново аз турих венец“... „Житие велико, заради което той забрави всичко, дори и небето!“

Пак по този път Вазовият Левски сякаш се явява като нова същина на Паисиевия дух, същина необходима, за да се доведе „народното дело“ до логичния му завършек. И наистина, дейността на тия две бележити фигури от нашето Възраждане е така тясно свързана в своята същина и последовност, за да се стигне до извода — че романтичният историцизъм в случая е превърнат в действителност, а идеята — в творчество и дело.

Все в същото осветление у Вазова са дадени образите на Братя Миладинови, с тяхното идейно и духовно благородство, с жаждата за свобода, както и с тяхното тъй важно дело в областта на народния фолклор, издирванията върху който допринесоха толкова много, за да се възкреси духа на „стария“ българин.

Пред нас е и бурният живот на Г. С. Раковски, неговият обширен дух, обгръщащ всички области, които са в тясна връзка със събуждане съзнанието на българина, и които отварят пътя на народността му обособяване, както и тоя на културния му възход — „мечтател безумен, образ невъзможен, на тъмна епоха син бодър, тревожен“... „Ти, кой бе вихър, котел, що кипеше над някакъв злобен, стихиян огън“... „Природата веща беше се сбъркала: тя от теб да стори гений бе искала, затова в глава ти, като в една пещ, хвърли толкоз пламък и възторг горещ“... „Елемент на страсти, жлъчка и мощ, душа пълна с буря, с блясък и с мощ“... Оттам и омразата и безпределната любов, които Раковски носи. Неговият живот, гледан в перспектива, е сякаш някакъв причудлив блян. Балканът за него е „сын“, народът — „кумир“. Тая толкова могъща личност, тоя фантастичен дух, естествено, не е лишен от потребните интуитивни и целесъобразни възможности. Той прониква из всички тайни на нашето историческо минало, изважда на показ блясъка, величието на древния българин и конкретизира всяка мечта. Фантастиката за него е аргумент, факт, доказана истина, очевидна действителност. Време и тъмнина, пространство и светлина, блянове и на-

учна обективност, фантастични сънища и реални прояви за него се пре-
ливат. Силата на постулата и авторитета на догмата за него са обек-
тивна ценност. И по тоя път той иска да сrine с един замах мрака на
пет века. При Дъмбовица извиква: „Свобода! Сяйна е зорница!“ А ра-
боти ту с „перо остро“, ту с „гореща реч“. Веднаж е „мъдрец безумен“,
друг път — „луда глава“, „мрачен узник в Стамбул“ или „генерал в
Балкана“. Неговият романтичен образ покрива всичко онова, което може
да се определи като „поет и разбойник“, като „мисъл и желязо“, като
„лира и тръба“.

Неуморната дейност на Раковски, в основата на която лежи, всъщ-
ност, здрав и добре осмислен реализъм, днес го закръгля като не-
обикновен и своеобразен романтик и фантаст. Чрез неговия неспокоен
дух са може би най-съдържателно и най-завършено изразени всички
ония лутания и стремежи на епохата, както и всички ония психични
ценности, чрез които българинът се домогва към свободата. Психич-
ният нравствен наивитет, чрез средствата на който трябваше да се дей-
ствува, както и младенческата стихийност, с която се поведе упорита
борба на две посоки, в действителност са твърде примамливи и лишени
от умствена и материалистична спекулация. Чрез тях българинът от
епохата излиза от изискванията на себеотрицанието и саможертвата, за
да стигне до подвига в името на общонародните интереси. На тоя мла-
денчески наивитет, разглеждан като психична проява на възрастващото
народностно съзнание у българина през епохата, се дължи безспорният
факт, че стана възможно да възлезат из висините на движението лич-
ности, изпълнени с богати вътрешни ценности.

В областта на литературата след Освобождението предно място
заемаше творчеството на Вазов, който воден от предосвободения
идеалистичен наивитет, разнасяше все още идеите на Възраждането,
насаждайки в младите поколения великобългарски патриотизъм на иде-
алистична почва. Под неговото идейно крило се развиваше творчеството
на повечето от писателите на епохата, разглеждано откъм народностни
насоки. Но времената и разбиранията бяха вече други. Това, което преди
Освобождението беше идеалистичен народностен великобългаризъм, сега
от поколенията след Освобождението се схващаше като държавен, ма-
териалистичен великобългаризъм. Вазов, със своята девствена духовна
чистота, син на една идеалистична епоха, не схващаше това, не можеше
да го види. Той беше откърмен с друго мляко и нямаше възможност
да долови, да схване, да разбере тая очевидна проява на действител-
ността, макар често да се отнасяше към нея отрицателно. И по такъв
начин, без да съзнава ставаше проводник и знаме на великобългарски
шовинизъм, на великобългаризма не като народностна, а като държавна
проява на българския империализъм. Времето, епохата, идейните схва-
щания в тая насока бяха изпреварили Вазова.

Младенческата духовна стихийност на българина през епохата на
Възраждането, както и възникналата необходимост да извоюва своята
свобода, са предадени с присъщата на Вазова реторика, със свойствения
му повишен патос, често пъти неравен, с грапавини, изобилен откъм
словесен набор и художествени средства, всякога жив и образен, кар-
тинен, успоредно с това съответно емоционален и благозвучен. Чрез
езикови и стилни съчетания от такъв характер, кръстосани с похватите

на безпретенциозна творческа рефлексия, са възсъздадени образите на цяла галерия от герои. Те са като светъл наниз на редица случки и събития, които са развивали в известни моменти духовния свят на поета, и чрез които той е могъл да изрази най-съществено ония чувства, от които е бил обладан, когато е творил тия лирико-епически поеми. И наистина, постигнатите образи са дялани сякаш с длето върху коравата маса на витошки сиенит. А картините, които са изобразени, откъм величавостта на образите, съперничат с бурния замах, чрез който са дадени и осмислени случките и събитията. И всичко това е възсъздадено само по възпоменание. Бурната епоха така дълбоко е раздрусала духовете на съвременниците, че за автора е достатъчно само едно спомняне, за да я изобрази не само живо, цялостно и закръглено, откъм външните ѝ прояви и форми, но и да изрази цялата ѝ вътрешна сила.

В „Епопея на забравените“ има и нещо друго. По някакво предопределено внушение е дадена трагиката на българския дух, склонен към рязко проявяващо се раздвоение. В тях Вазов очертава и особеностите на българската психика, люшкаща се между бързопреходни възходи и падения — ту устремена чрез стихийни политания към шеметни висини, ту падаща, прояждана от съмнения и раздвоения, към гибелна пропаст.

Такава психична проява проличава съществено у нас и няколко десетилетия след Освобождението, когато героичният колективизъм на Вазов се сблъска с индивидуализма на интелигентната личност у нас, взет като европейска проява на епохата, и пренесен от Пенчо Славейков на българска почва. Действително тоя индивидуализъм създаде няколко крупни фигури в нашия културен, обществен и литературен живот, разнообрази и усложни известни поетически форми, създаде едно по-висше и изтънчено отношение към литературните факти, задълбочи мисълта и идейните постигания в нашата поезия и откри самостоятелното ѝ значение. Индивидуализмът изпревари психиката на средата и се сблъска с идеите, които бяха необходими за избистряне и окончателно осъществяване на народностните възжелания у нас. Въпреки че не всякога беше чужд за истински патриотични прояви, той надхвърли обективните възможности и направи един културен скок. С това той предизвика съдбоносни сътресения в историко-културната еволюция на българското общество, предимно в средите на интелигенцията. След тия нововъзникнали духовни прояви, които у нас поставяха на предно място изискванията на личността, пренебрегваща народностните достояния или оставаща равнодушна към тях, колективният героизъм на Вазов сякаш беше потъмнял. Успоредно с тия европейски наеви на индивидуализма, наскоро след Освобождението, у нас проникнаха и впоследствие разрастнаха идеи от съвсем противоположен характер. Тия идеи по същина са материалистични и се явяват като отражение на европейския марксизъм.

Несъмнено, както индивидуализмът, така и тия обществени и социални движения изместиха твърде много на заден план народностната идея от епохата на Възраждането, главен крепител на която все още продължаваше да бъде Вазов. И въпреки това, Вазов оцеля. Защото духът на Възраждането беше още необходим за нашия народ. Светогледът и творчеството на Вазов, пречупени през призмата на идеалистичната народностна идеология, уравновесяват тия две противоположни обществени и социални движения и отразяват в същото време по един

цялостен и завършен начин героизма на българския дух, така както се прояви през епохата на Възраждането, и както трябваше да ни огрява със светлите лъчи на много подвизи и след Освобождението. А поетическото творчество на Вазов беше именно оная звучна струна, чрез която отзвучаваха, както вътрешните подбуди, които създадоха тия подвизи, особено по бойните полета, така и предпоставките на идеализма, който ги предизвика и осъществи.

Всички големи личности на Възраждането, образите на някои от които са възсъздадени в „Епопея на забравените“, се движат, преди всичко, от една изключителна любов към отечеството. Тая любов често пъти се усеща като дълг. В повечето случаи нашите възрожденци се водят от една неотменна повеля, която постоянно повтаря на тяхната чествителна съвест: „Ти си длъжен!...“ И според темперамента и психичните възможности и особености на личността, всеки от тях развива своите усилия така, както намира за най-целесъобразно, но всякога по начин без да се остави върховната ръководна идея. При всеки от тях проличават белезите на личния подвиг, за което се иска героичен дух от висока нравствена категория. Изхождайки от личния начин на усвояване дадените факти, както и от светогледа, чрез който се противопоставят на действителността, едни от тях насочват усилията си предимно в борбата за нашето духовно обособяване. Други, по-буйни, хвърлят своя пламенен дух, както и нравствената си енергия за решителни придобивки в областта на политическата свобода. Борбата, която водеха, е сравнително по-опасна, съпроводена с големи рискове и преमेждия, изисква силни психични напрежения и могъщи душевни конфликти, в които се преплитат често пъти най-разнообразни лични, семейни и обществени елементи. Личностите, които предприемат и водят тая борба, са принудени, поради естеството ѝ, да се движат между две крайности: да отричат съществуващото, което трябва да рухне, и да се стремят към нещо ново, което иде и трябва да се изгради върху развалините на разрушеното. Не ще съмнение, че те са идеалисти в пълния смисъл на думата. Водят се от всеотдайна любов към страдащия, унижения и са всякога готови на подвиг, за да се съкруши неправдата. От такава любов към своя народ и към своето измъчено отечество се изпълняха нашите възрожденци — революционери, които толкова често залагаха главите си. Оттам и преклонението на Вазов пред героичното дело на Левски, пред саможертвата на Ботев, пред фантастичния и бурен дух на Раковски и пр. Оттам и вътрешната връзка, която съществува между делото на революцията, от една страна, и светогледа и поетическото дело на Вазов, от друга. Тоя светоглед и това поетическо дело в главните си линии, откъм вътрешно съдържание, са идеалистични обществени прояви, основани върху същности от патриотична стойност.

Така ще си обясним Вазовите герои, например, в повестта „Немили-недраги“, които всъщност са хайдутини—емигранти. Техният живот е непрекъсната върволица от всевъзможни лишения, страдания, премеждия и приключения. В очите на „порядъчното“ общество те са опасен елемент и всякога са преследвани от властта, с която са в постоянно стълкновение. Свикнали са, от друга страна, да понасят пренебрежително оскръбленията не само на „трезвомислещото“ общество, но и на ония, които са в „приятелски отношения“ с петвековния ти-

ранин. Идеята, от която се ръководят, ги е прокудила от дом и родина, където страстно желаят да се завърнат, след като изпълнят своя патриотичен дълг, така както те го разбират. За всичко това те очакват само удобен момент, който ще се създаде от случая. Често пъти те са несретни самотници, които нямат дом, семейство и близки. Отвикнали и неспособни за установена работа, отрекли личния си живот, те презират „порядъчното“ общество, от което са отритнати, и което, считайки ги за обществени смутители и размирници, се плаши от тях, ненавижда ги и често пъти пуска в ход срещу им клевети и обиди. Ето защо, напъти оскърбени, те пренебрегват установения морал, не се съобразяват с правото на закона и „не държат строго“ за частната собственост, до която „понякога“ се домогват по съмнителни пътища. Нехайни, немарливи в частния си живот, ала със силно развито другарско чувство, „живото дело на отечеството“ за тях е върховна повеля. Възвишеният идеализъм, който ги обединява, ги насочва към опасности и авантюри и ги тласка неудържимо към саможертва! Странджата, Македонски, Владиков, Бръчков, Попчето, Димитрото, Хаджията, Мравката и др. — стари и млади, интелигентни или малокултурни, учени или прости, всички ги обединява пренебрежението, с което се отнася към тях „обществото“, несретния живот, който водят, идеята, на която са посветили живота си. Обединява ги, не ще съмнение, най-вече съзнанието за героичния подвиг, в името на който са се събрали и на който са обрекли дните на своя живот, както и еднаквата съдба, която може би ги очаква — да изпитат в братска прегръдка в трясъка на боя тръпката на смъртта. А това съзнание е резултат, преди всичко, на духовни устреми и на неизтощима физическа мощ. В това съзнание проличава всичкото величие на техния дух.

Идеите, от които българинът беше обладан през епохата на Възраждането, са отразени и в поемата „Грамада“. Интересно е тук отношението на колектива към чорбаджията — изедник, образът на когото е възсъздаден по твърде жив и задълбочен психологичен път. И тук идеализмът, преплетен с битови прояви и с народни поверия, е сложен на народностна почва.

Завършен израз, обаче, тоя идеализъм намира в романа „Под игото“. С живи илюстрации тук се изобразява всичко онова, което българският народ може да постигне, въодушевяван от стремежите, към които беше насочил своята душа, обособена вече като осъзната психична енергия. Издигнал из недрата си редица будни личности, въплъщаващи неговите най-ценни духовни достойния, преследващи с упорита воля големите задачи и готови да ги осъществят чрез средствата на подвига, — народът не остана безчувствен към техните възгласи. Със своя здрав природен усет той проникна дълбоко, както в техните възвишени цели, така и в техния идеализъм. И ги последва, като им даде изцяло и искрено не само своята физическа мощ, но и своята нравствена енергия, превърната в жива и творческа стихия. В романа се срещат образи от всички обществени съсловия на епохата, както и обществени съотношения от всички социални среди. Всичко, обаче, се движи и кипи около изникналите за разрешение народностни задачи. Героите, изобщо, са индивидуализирани, според значението им, във връзка с фабулата на романа. Ако излезем от тяхната вътрешна мотив-

вировка, не ще бъде трудно да забележим, че и тук героите притежават една основна, обща и неизменна духовна особеност — тяхната идейност тласната в народно-патриотична посока. С такива тенденции се характеризира и разколът сред тогавашното ни общество. И самият разкол, несъмнено, е съчетан пак чрез средствата на ония елементи, върху които изникна идеята за народност и свобода. Така можем да си обясним образите на Кириак Стефчов, на чорбаджи Йордан и тия на Заманов и Мердевенджиев, които в борбата изхождат не от общонародни стремежи, а от лично-егоистични или от съсловни схващания. Идеализмът, върху който романът е изграден, най-добре и завършено е изразен чрез Огнянов, д-р Соколов и чорбаджи Марко. Без тоя идеализъм не би бил възможен нито един герой в романа, както не би била възможна и правдоподобна нито една случка, нито едно събитие във фабулата му, откъм диспозиция, общ колорит и фон тъй вещо и правдоподобно изяснена. Общата картина на тогавашната действителност въздействува върху съзнанието с такава непринудена и интимна правдивост, каквато едва ли би могла да даде представата, която се създава чрез разсъдъчно опознаване характерните особености на истинския, реалния тогавашен живот. И наистина, ние сме пред прага на Априлското въстание, когато духовете пламтят и страстите горят, а волята е страшно напрегната. Сякаш всичко годно за деятелност е впрегнато в общите усилия и жадно очаква оня върховен и героичен момент, когато ще изяви значимостта на своя подвиг. Тоя общ народен възторг в най-високата точка на напрежението се превръща сякаш в екзалтация. Идеите, стремежите, възжеланията, насоките на духовете са така тясно свързани, така общи, че не се забелезват у главните двигатели на движението дори и ония индивидуални различия, каквито се срещат, например, между Младен и Войводата в Пенчо Славейковата „Кървава песен“.

Ако излезем от тогавашната действителност, която съчетава почти изключително родолюбиви стремежи, тоя идеализъм не е вече достояние на отделни избрани личности, а е масово явление. Най-добре тая мисъл се илюстрира чрез уважението, с което обществото (в романа) се отнася към Бойчо Огнянов. Негов най-чистосърдечен и непосреден изразител от низините на народа е Ив. Боримечката, обладаващ както изполински ръст, така и нравствена енергия, за когото подвигът е сякаш нещо най-обикновено. Тоя идеализъм, оформил се като народностно-патриотична същност, проявил се по-късно като революционна стихия, накрай се определя от общонародностно гледище като необходима проява, чрез която българинът трябваше да осъществи поставената върховна цел. Чрез тоя идеализъм, който за Огнянов е нещо напълно осъзнато, а за Боримечката — полусъзнато или само инстинкт, беше съдено да се стигне до пламъците на революцията, която израствала като общонародно движение и разграничи две епохи от историко-културния живот на българина. И тъкмо защото тоя идеализъм е напълно осъзнат от личности като Огнянов и Соколов, техният подвиг ги изважда само пред две възможности — или да постигнат поставената цел, или да загинат.

Тоя идеализъм, като съществена проява в творчеството на Вазов, се среща и в повестта „Чичовци“, както и в „Хаджи Ахил“. Обстановката с същата. Много от героите са познати вече от „Под игото“.

Откъм вътрешно съдържание героите са сложени на същата основа. Не са еднакви, естествено, начините и похватите, чрез които са изобразени. Както е известно, тук Вазов е прибегнал до средствата на хумора. Тоя идеализъм е проведен, като червена нишка, и във Вазовите белевтристични произведения със сюжети от епохата след Освобождението — не само романите „Нова земя“ и „Казаларската царица“, но и в няколко тома разкази и повести: „Повести и разкази“, „Драски и шарки“, „Видено и чуто“, „Пъстър свят“, „Утро в Банкя“; пътеписи — „Великата рилска пустиня“, „В недрата на Родопите“, „Един кът на Стара планина“, „Неотдавна“. Разработен е, според обстановката и изискванията на фабулата било откъм положителни, било откъм отрицателни особености. Някъде е застъпен по-широко, а някъде може би в по-тесни рамки. Най-изразително е подчертан в разказите: „Дядо Йоцо гледа“, „Една българка“, „Иде ли“, „Бикоглав“ и др. От характерните особености на тоя идеализъм са пропити и историческите романи „Иван Александър“ и „Светослав Тертер“, дето ярки негови изразители са Раксин и Бан Балдъо. Върху основите на тоя идеализъм са изградени и драмите: „Ивайло“, „Борислав“. „Руска“ (драматизирана преработка на поемата „Загорка“), както и „Към пропаст“, „Хъшове“, „Под игото“ — драматизирани повести и романи.

Духовните насоки на българското общество след Освобождението, както се изтъкна, съвсем не са еднакви с тия, от които българинът се вълнуваше през времето на Възраждането. След Освобождението се създадоха нови политически, обществени, социални и културни условия и отношения. Оттам възниква у него стремежът за нови духовни търсения, за изграждане на нов обществен светоглед. До напълно оформен светоглед едва ли се стигна, но на лице са много лутания и стремежи към изграждането му. Българското общество от тая епоха се намира под нови (европейски) влияния. У нас се борят най-разнообразни духовни течения. Най-определени и оформени са западноевропейският индивидуализъм и марксизмът. Вазовият възрожденски идеализъм, който изпитва много удари от техните пристъпи, все пак, оцеля. Една от неговите задачи, покрай тая, която можем да вземем като негова основна — да укаже решително въздействие върху нашето общество в духа на Възраждането — при новосъздадените идейни съотношения беше да неутрализира тия нови влияния. Не е вярно, че Вазовият народностен и колективистичен идеализъм е бил само за „средния българин“. Това е една съзнателно или несъзнателно насаждана неистина, която има повече значение, колкото се отнася до нашите литературни разпри. От тоя идеализъм са се вдъхновявали няколко интелигентни поколения от Освобождението до Балканската, Междусъюзническата и Европейската война. Така, „Под игото“ оказва, например, такова въздействие върху духовете на тогавашната наша интелигенция, особено в Македония, дето революционните движения бяха в своята стихия, което по сила и обаяние, може да се сравни с влиянието, което е упражнил „Горски пътник“ сред предосвободенската младеж у нас. Вазовият идеализъм, така както се очерта, опрян на самобитни и здрави български схващания, извира непрестанно из дълбоките недра на нашия народностен дух и е негов най-съществен продукт.

ПОЛСКАТА ЖИВОПИС

НИКОЛАЙ ТОДОРОВ

Полската живопис е едно от най-големите постижения на полската и изобщо на славянската култура. В някои моменти от своето развитие тя дори може да бъде мерило за висотата и чара на европейските пластически изкуства. Тя таи някаква магическа сила, която привлича и подбужда към сериозно и дълбоко проучване. През целия свой исторически път тя показва ясни и ярки особености, които я отличават от европейската живопис и рязко очертават славянския ѝ и типично полския ѝ характер и стил. Полският народ, щедро надарен с художническо чувство и със склонност да излива в изящни образи лиризма на своята душа, създава живопис — народна и индивидуална, която е верен израз на полския темперамент и дух.

Решителна роля в развитието на полската живопис, и особено в избистряне на нейната сила и характер, играят редица фактори. Това са най-напред многолетните, често пъти крайно жестоки войни и борби, които поляците са водили за своя земя, държава, култура и свобода. Те отреждат твърде трагична съдба на полския народ, която трепти в живописа, както и в цялото полско изкуство. Това са, най-сетне, багровите сюжети и тематични богатства на полската земя и на нейното население — както в просторните равнини и безбрежните степи, така и във високите и легендарни планински вериги на Карпатите и Татрите, — богатства, които твърде щедро предлагат живописни модели.

Най-после, не може да бъде отминат и темпераментът на полския художник — орисан сякаш да гори с огъня на славянската душа, — темперамент, който капризите на историята силно разгоряват.

Такива са основните — расови, географски, битови и исторически — условия, сред които се разгаря яркият полски дух. Той лъха от полската живопис и трепти в нея с една символика, която винаги е вълнувала полския художник. Ето защо, редом с естетическото въздействие и очарование, полската живопис таи и магията да пламени чувствата и съзнанието на поляка. Това двойно въздействие и очарование е особено характерно за живописа от деветнадесетото столетие, която оказва внушително влияние върху развитието на цялата по-късна национална култура. И макар по време и теми, по проблеми и методи, да е история или класика, по въздействие старата полска живопис далеч не е минало или история. Тя е майка-кърмачка, тя е живототворец на новото изкуство. Защото новата, и дори съвременната полска живопис, в същност, е нейно продължение. В дълбоките и тънки свои елементи тя е изкуство, израстнало върху благодатната почва на старата живопис. В това отношение, тя предлага твърде интересни моменти в своето развитие — и като историческо знание, и като наука, и като естествена връзка между стара

и нова живопис и, най-после, като изяснение на националната същност на полската живопис.

Полското изкуство е твърде старо, ала творби от най-старата живопис не са запазени до наши дни. За нея историците съдят по следите останали в някои — твърде малко на брой — ръкописи от края на X, XI и XII век. Повече документи предлагат шестнадесетия и следващите векове. Пръснати по дворци, замъци и църкви, много от документите на старото полско изкуство са творби на чужденци художници, които полските крале и аристократи са извиквали в страната.

Поради географското положение на Полша, както в далечно, така и в по-близко време полското изкуство е под влияния, които идват от няколко страни и слагат своя печат и върху живописата. Това е, най-напред, латинското влияние, което идва от запад, сетне нидерландското; чешкото и немското, които идват от север и запад, и най-после византийското, което идва от изток и от юг. Западното влияние започва от началото на десетия век и носи романски и класически характер. То е значително по-силно от другите, ала най-ярко е италианското, което добива особено надмощие през XVI и XVII век. То е представено с ярки документи в Краков, чиято архитектура носи елементи на италианския ренесанс, и във Варшава, дето това влияние е най-силно през XVIII век и в което е отразен предимно бароковият архитектурен стил.

Италианското влияние е характерно и за полската живопис от тази епоха. В дворците и замъците на владетели и аристократи, наред с чужденците, са намирали гостоприемство и полски живописци, които са разработвали църковна и светска живопис. Неколцина полски художници от тази епоха са били големи майстори и са добили европейска известност. Между тях не може да не бъде посочен Вит Ствош (1440 — 1533), скулптор, график и резбар, който, според някои историци, е влиял дори върху Албрехт Дюрер (1471—1528) — един от най-силните и оригинални представители на немския гений през шестнадесетия век в живописата и графиката. Но както от най-старата и по-късна култура, така и от времето на Ствоша, и дори от XVIII век, са запазени твърде малко паметници от полската живопис. Богатството, което полският творчески дух създава през тези епохи, изгаря в пламъците на чести, почти непрекъснати войни, борби и вълнения, които смущават полската земя от средата на XVII век почти до края на XIX век, и дори до наши дни — над Полша, както се знае, мина опустошителната вихрушка и на двете световни войни.

Нов етап в историческото развитие на полската живопис бележат последните десетилетия на XVIII век, когато царува последният полски крал — Станислав Август Понятовски (1764—1795). Този владетел, който се примирява с двете поделби на Полша от 1772 и 1792 год., и преживява третата и последна подалба в 1795 год., е твърде верен на примера на своите предходници. Той събира в своя двор — с широк размах на меценат — значителен брой художници чужденци (немци, французи и главно италианци) и поляци. Историците на полското изкуство смятат, че творчеството на някои чужденци от тази епоха е от значение за развитието на националното изкуство. Такова е, например, творчеството на италианеца Марчело Бачиарели (Рим-1731 г. — Варшава-1818 г.), придворен художник и учител на млади полски худож-

ници. Бачиарели е създал много портрети на крале и на придворни дами и мъже. Твърде ценна се смята, също така, сравнително богатата галерия от исторически и алегорически картини. Техният сюжетен обсерг се простира върху полско-руските отношения.

За развитието на полското изкуство от тази епоха е важно и творчеството на заселилия се в Полша френски художник — Жан Пиер Норблин (1745—1830). Той е първият, който открива за живописиста поетичното в полския живот. В неговото творчество типично полското в пейзаж, костюми и бит намира изящен въплотител. Норблин създава значителен брой картини, аквафорти, акварели с откъси от полския бит в края на XVIII век, типове на мъже и жени в полски национални костюми. Като Бачиарели, той има ученици поляци, между които някои по-късно заемат видно място в историята на полската живопис.

Изобщо, царуването на Понятовски е епоха на бляскав разцвет на науките и изкуствата. През това време се създават първите полски галерии, музеи и академии. И все пак, макар този разцвет да има свой стил, да поставя началото на модерната живопис, да завещава на бъдещето бележити творби на пластическите изкуства, той не създава типично и ярко полско изкуство, каквото се създава след третата подялба на Полша. Наистина, сюжетният кръг на живописиста не прехвърля границите на полската действителност — минала и съвременна, — полският темперамент трепти във всяка творба, но живописното изкуство на епохата преследва главно естетически задачи. Не е така след третата подялба. Тя възпламенява полската кръв, внася обрат в чувствата и в духа на всички обществени среди, предизвиква народно сцепление, сближава народа и интелигенцията, поджегва устрема към свобода и независимост, и изгражда полския романтизъм — онова мощно движение, което блести с чисто полска типично национална култура.

Романтизмът създава своя школа и свой стил и в живописиста. Между неговите по-видни представители от тази епоха е Пьотр Михаловски (1801—1855), художник от европейски масщаб, с искрящ полски темперамент; като анималист, той е прекрасен живописец, особено на коне и ездачи, които блесят със свеж старополски темперамент. Друг първенец на романтизма е Хенрик Родаковски (1823—1894), който получава няколко пъти златен медал от парижките салони. Този майстор на портретната живопис и на исторически картини извиква искрен възторг у гениалния изразител на френския романтизъм, у революционния новатор Евгени Дьолакроа (1799—1863). Не може да не бъде посочен и големият поет в живописиста Юлюш Коссак (1824—1899), майстор на бележити исторически и битови картини. Неговата стихия са конят и ездачът — у дома, на полето, във войните и въстанията. Той е, освен това, не само илюстратор на гениалния поет Мицкевич, но е и негово допълнение в живописиста. Неповторими изразители на тази епоха, обаче, са Артур Гротчер (1837—1867) и Ян Матейко (1837—1893), творци с ярка художническа индивидуалност и чисто полски темперамент.

Артур Гротчер, роден в Лвов, е между най-значителните живописци на XIX век и между най-самобитните изразители на полския романтизъм. Житейската му съдба е трагична. Животът му е изпълнен с огорчение и страдание. Гротчер не се радва приживе дори на пълно призна-

ние от сънародниците си. Сред огорчения, страдания и мизерия, той загива в Париж от туберкулоза едва на тридесет години. Обогатил духа си и своя дар с големите сбирки на пластическите изкуства във Виена, Мюнхен и Париж, той създава много картини — прекрасни легенди, в които като пророк предвижда бъдещето. Ярък изразител на полския национализъм, дори когато разработва чисто живописни сюжети, Гротчер има силата да вложи в тях богатството на своите идеи и своята безбрежна любов към народа и родината си. Картините му таят някаква магнетична сила, която привлича поляка и го държи всвоята власт. Блестящ художник-поет, Артур Гротчер създава няколко цикла картини, в които раздипля страданието на полския народ в борбите и войните за правда и свобода. Чрез страданието на народа, той се издига до художник на злото, което цари над човечеството, и на пророк, който предчувствува сякаш и последните световни войни. Наследството, което оставя е твърде богато и разнообразно. Неговите рисунки и картини с молив, въглен, акварел, пастел и маслени бои съставят прекрасна галерия от етюди и скици, портрети, жанрови и военни композиции, алегорични сцени и илюстрации на поетически произведения. В цялата тази колекция, твърде богата за туберкулозния, живеещ в мизерия художник, който гостува на света само тридесет години, и умира в чужбина почти непризнат от сънародниците си, е отразен слънчево светъл идеализъм, искрен стремеж към човечност и чиста вяра в доброто. В страшната повест за страданието на полския народ, която неговите картини разказват, Артур Гротчер израства жив и с някаква таинствена сила възпламенява духа и волята на младите поколения на Полша да вярват в бъдещето и да го градят. Приживе, обаче, сънародниците му нито го разбират, нито го признават. Затова пък по-късно той е между най-любимите полски художници.

Без да бъде съперник на славата, обаянието и значението на Артур Гротчер, най-гениалният полски художник на XIX век е, несъмнено, съзателят на историческата живопис — Ян Матейко. Роден в живописния Краков, проявил още в ранни младини твърде ярки признаци на голям живописец, Ян Матейко през целия си живот остава трогателно предан на родния си град. Добил твърде рано слава и в чужбина, обсипван щедро с отличия от всички краища на Европа, той остава безукорно верен на Полша, макар пътуванията в Мюнхен, Виена, Париж, Рим и Цариград да му предлагат широки възможности, слава и богатство. Отказвайки вниманието, което му оказва Пражката академия на изкуствата, той предпочита да бъде първият директор на художественото училище в Краков. Ведно с другарите си, Станислав Виспянски и Юзеф Мехофер, Матейко зографисва Краковската мариакца катедрала. На изкуството му, вложено в катедралата, Полша отдава епохално значение. Родният му град богато му се отплаща, — той му дарява жезъка на художниците — първият и едничкият получил това отличие е Матейко — и кръщава с името му специален музей в Краков. И до днес там почиват костите му и се съхраняват всички предмети, свързани с живота и дейността му.

Матейко е майстор на историческата живопис в Полша. С характерната за неговото изкуство безупречна техника на реалист, той създава многобройни исторически картини, наситени с изобилна драматическа

изразност. Кръстосвайки в крайно интересния си индивидуален стил класически и романтически елементи, той възкресява в картините си близкото и далечно минало на Полша. Картините му — над хиляда на брой — отразяват историята на Полша. Те са тъй ясни и така силно се запечатват в съзнанието, че всеки поляк може да изучи по тях историята на родината си. Пръснати в музеите и галериите на цяла Европа — от Ленинград и Москва до Лондон, — те разказват с легендарна мистика епизоди от полската история на всички любители на изкуството.

Наследството на Ян Матейко, твърде богато по съдържание, включва портрети на крале и князе от създаването на Полша до падането ѝ, всички малко или много значителни сцени, случки и събития от полската история, носии от разни епохи и пр. Неговото творчество е полско национално съкровище. В полското изобразително изкуство Матейко има онова значение, което Мицкевич има в поезията и Шопен — в музиката. Като тях, той е гениален изразител на полското минало и полския дух.

Като живописец, Ян Матейко е изключително явление по съвършената си техника, сила и богатство в композицията, размах и величина на картините, по дух и темперамент, по плодовитост и работоспособност. Делото му е грамадно — и по количество, и по художествена стойност, и по въздействие. Никой преди или след него не е вложил толкова национален дух, сила и чар в картините си.

Националният идеал, устремът за изграждане на свободна и независима Полша, това е в действителност същността на полския романтизъм. Това е, което споява духа на художниците и ги обединява върху почвата на полската история. Но историята не е и не може да бъде обект само за романтиците. С малки изключения, тя привлича, също така, и представителите на реалистичната живопис. Твърде характерно и обяснимо е, че тая живопис не се задоволява да третира сюжетите със хладна или спокойна обективност, т. е. като интересни сюжети за художествено възпроизвеждане, като материал за живопис. Тя осмисля, върху фона на полския пейзаж или на стари архитектурни паметници, в изразителни и ясни форми, историята, като я превръща в силен подбудител на националната стихия. Разрешавайки по този начин живописните задачи, представителите на реалистичната живопис свързват живо в съзнанието и сърцето на поляка миналото и настоящето, като поджегват фантазията му и развихрят националните му пориви. Така, от друга страна, те обединяват в живописата романтизма и реализма, и примиряват романтика с реалиста.

Между най-ярките творци от типа на реалистите-романтици, или дори на романтиците-реалисти е, несъмнено, Юзеф Бранд (1841—1915). Той разрешава живописните задачи чисто естетически, но всякога върху фона на реалистичния пейзаж, отрязан от безбрежната украинска степ. При това разрешение полските рицари и историческите сцени, откъснати от събитията и борбите през XVII век, тези любими сюжети на Бранда възкръсват в неговите картини с някаква незрима сила, която разгорява националния дух на поляка. Лъх от изкуството на Юзеф Бранд достига и до България чрез неговия даровит ученик Ярослав Вешин (1860—1915), който умира в една и съща година с учителя си. Чех по рождение, той работи и умря в България.

Историцизмът и романтично-националният дух не са, обаче, всеобщи и всевластни господари на полската живопис през XIX век. Тази епоха има и своите отстъпници, между които не могат да не бъдат посочени братята Тадеуш (1859—1917) и Зигмунт (1860) Айдукевич, които рисуват картини с по-друга тематика и дух. По-старият от братята—Тадеуш — през своите пътувания гостува от 1891 до 1893 г. в България и оставя няколко картини със сюжети из нашата родина. Към реалистите от школата на полския романтизъм отнасят обикновено и друг отстъпник — Хенрик Шемирадски (1843—1902). Той е рядък талант на техниката, майстор на одеянията и украшенията в облеклото и живописец на античния Рим. Предимно художник на класичната красота на човешкото тяло, той е блестящ пейзажист, у когото често пейзажът е фон за човешкото тяло. Но у Шемирадски липсва склонност към национални сюжети. Той предпочита античността и религиозните сцени и декорации.

Особено място между реалистите заема и по-младият от други двама братя — Максим и Александер Гериньски. Ако Максим Гериньски (1846—1874) блести със славата на майстор на ловджийски сцени, славата на Александер Гериньски (1849—1901), певец на Варшава и нейните крайни квартали, има далеч по-силен блясък. Първоначално реалист, по-късно той се увлича от ефектите на светлината и баграта във френски стил. Неговите картини в този стил са първите поклони, които полската живопис прави на импресионизма, и Александер Гериньски, несъмнено, е един от най-ранните негови възвестители и предшественици. В същия дух твори и Юзеф Хелмоньски (1850—1914), който е поет по сърце и вижда с друго око природата. Не напразно историците на полската живопис отдават нему славата на ярък лиричен изразител на чистия темперамент на полския народ и създател на модерната живопис. Лиризмът на Хелмоньски в живописа обикновено сравняват с лиризма в музиката на Шопена.

Първите знаменосци на импресионизма се радват на съчувствен прием сред мнозина от младите художници, пред които той раздипля нови и широки възможности за творчество в друг стил. Те са, които отварят пътя на импресионизма и неговото възшествие не закъснява.

От сега нататък импресионизмът, който предявява плахо своето право на съществуване, настъпва със смелостта на сигурен победител. За улесняване на неговото настъпление и победа от значение е и смъртта на Ян Матейко в 1893 г., най-отявленият пазител на историческата традиция на Краков, както и смъртта на Родаковски в 1894 год., най-яръкият застъпник на историческата традиция на Лвов. Мястото на Матейко в Краков заема Юлюш Фалат (1853—1929), който превръща училището в академия. Този блестящ акварелист, певец на зимата и на снега, чиито картини красят сбирките на много полски и европейски музеи и галерии, отваря широко вратите на академията за импресионизма и декоративната стилизация. Под директорството на Юлюш Фалат, Краковската държавна художествена академия заграбва славата на най-революционната и прогресивна академия в Европа, а модернизмът, посрещан по него време в много страни с реакция и отричан твърде бойко, бива официално кредитиран в Полша. По този именно начин, на прехода между XIX и XX век импресионизмът настъпва в полското изкуство

при официалното покровителство на Краковската държавна художествена академия. След първите стъпки, които Александер Гериньски прави предимно с френски сюжети, скоро импресионизмът има вече своите вдъхновени и даровити представители.

Челното място между тях заема Станислав Виспяньски (1869—1907), един от най-големите поети, драматурзи и художници в историята на полските изкуства. Необикновено надарен, напълно индивидуален в творчеството си, той създава свой стил и своя школа в историята на полския театър и живопис. Живописецът Виспяньски е типичен полски импресионист, който излива своята богата творческа стихия в декоративни фантазии, портрети и вътрешности на църкви. От всяка негова картина изобилно бликат мисъл, чувство и някакъв мистичен език, които вълнуват всеки. До Виспяньски се редят мнозина още даровити художници: Леон Вичулковски (1852—1937), певец на полската земя и народ майстор на баграта, но преди всичко забележителен график; Юзеф Панкевич (1867), майстор на пейзажа, който и в напреднала възраст е все още запален импресионист и ярко изявява славянския полски сантиментализъм; Ян Станиславски (1861—1907), график и живописец, блестящ пейзажист и ратник на импресионизма, със склонност към реалистични форми, а също така и към символика и стилизация. Ценни картини са оставили в полските музеи и галерии още: Владислав Подковиньски (1866—1895), един от първите застъпници на френския импресионизъм с прояви на символизъм, който умира много млад; Яцек Мальчевски (1855—1929), най-популярният символист, надарен с богата фантазия, майстор на баграта и на рисунъка; Тадеуш Прушковски (1888), визионер и поет, чист фантаст; Олга Бознанска (1865), типична импресионистка портретистка, и други. Не може, най-сетне, да не бъде посочен и Антони Пьотровски (1853—1925), който има свое място и в историята на българската живопис. Като кореспондент на френски и английски списания през време на Сръбско-българската война от 1885 год., той създава цикъл от десет картини със сюжети из българската история, между които и прочутата картина „Баташкото клане в 1876 г.“, която се намира в сбирката на Народния археологически музей в София.

Твърде енергични са и много допринасят за утвърждаване на импресионизма и по-младите художници. Те се увличат главно от френските импресионисти и тъкмо френският импресионистичен стил е, който те утвърждават и който дава тон на полските пластически изкуства в края на миналото столетие. След 1890 год. Краков е вече средище на импресионизма. Той издига девиза „ново изкуство“ и обединява под това знаме професорите от академията и част от свободните художници. В 1897 год. те основават първото полско дружество на художници, наречено „Изкуство“. То обединява най-видните представители на пластическите изкуства и дава широк простор на импресионизма, който от това време насетне господства в Полша до първата световна война. и има свои представители и по-късно — до втората световна война

Всяко историческо развитие, обаче, има свои закони. Елементите на дадена школа в изкуствата не изчезват нито бързо, нито пък окончателно. Не така лесно изчезват и цели школи или течения. Така, колкото и да е мощно обаянието от импресионизма, традициите, които се утвър-

ждават след подялбата на Полша, не заглъхват напълно и окончателно. Силната индивидуалност и голямото изкуство на Ян Матейко, на Хенрик Родаковски и на Юлюш Коссака са твърде свежи, както са свежи и мощни чарът и въздействието на техните творби, които величавят Полша, героизма на патриотите, благородството на рицарите, за да скъса лесно полската живопис със старото и да се примири с новото. Други художници пък са уморени или се уморяват от новото и твърде упорито остават верни на традициите на старата изпитана полска живопис. Трета група художници, повлечени от потока на модернизма, след като обикалят големите европейски центрове на пластическите изкуства, се връщат в родината си, запазили своите национални чувства и, въоръжени с нови придобивки, се отдават с по-голям жар на полското изкуство, твърде предани и верни на старите традиции, но достатъчно свободни, за да не отбягват от новото. Полската земя със своите географски и етнически богатства, със своето багрово и тематично изобилие е достатъчно мощна, за да ги задържи в родината и да ги вдъхновява за творчество. Съгласували традициите на старата полска живопис с модернизма, те създават един типичен национален, ярко полски импресионизъм. По този начин, Краков — средището на новото изкуство — без да скъса с националния дух в живописата, чрез „Изкуство“ оказва внушително влияние и върху ония художници, които не членуват в дружеството. За това с право и основание историята на „Изкуство“ се смята за история на полското изкуство. В разбиранията и тенденциите на това дружество, твърде свежи до началото на втората световна война, творят мнозина живописци, които имат свое място в историята на полската живопис.

Краков, обаче, не е единичният център на полското изкуство, който чертае пътищата на неговото развитие. Съперници на Краков са Варшава, Лвов и Вилно. Творческият живот в тези градове се предвещава от „Дружеството на изящните изкуства“. То е, което заема челното място и дава тон. Варшавските художници се групират около ректора на художествената академия, Войчех Герсон. Ролята на Ян Матейко в Краков, това е ролята на Войчех Герсон във Варшава. Този блестящ майстор на историческата живопис и на портрета води енергична и упорита борба против импресионизма и оказва значително влияние върху столичните художници. Столицата на Полша последна приема модернизма. И все пак, колкото и да се приближава към модернизма на Краков, колкото и да изоставя традициите, към които я придържа Герсон, Варшава се бои от опасни или несигурни опити и увлечения. И никак не е странно, че столичните живописци предлагат умерено изкуство. Лвов е още по-консервативен. До първата световна война той се придържа о традицията и предпочита местните мотиви. Вилно не остава чужд на общите тенденции, но макар да е модернистично настроен, отлъчва една група художници, които здраво се привързват към неокласицизма, сложен върху традициите на старата вилненска живопис.

В тия граници се движи импресионизмът в Полша до първата световна война. Полските импресионисти, обаче, не са чистокръвни като френските — създателите на импресионизма — и, освен това, нямат определена програма, каквато имат по това време френските им колеги. Изобщо, полският импресионизъм, макар да е рожба на френския, не само не е негово копие, но изявява, и то определено, своя национална

индивидуалност. Чужд на абстрактното и неясното, тъй присъщи на френските художници, без да се отказва от стремежа към багрови симфонии, полският импресионизъм бяга от подробностите, които внасят дисонанс в багровата музика. Още по-характерно и по-интересно е, че той не можѐ да убие историческо-националната традиция, тъй забележителна за полските пластически изкуства. И ако трябва да посочим, кое всъщност е новото, което импресионизмът внася, трябва да се съгласим, че това е едно по-дълбоко и по-осмислено съзерцание, направлявано от волята на художниците да овладеят по-добре полския свят и да предадат в художествени образи най-характерното от него. Полският импресионизъм, закърмен с любов към родината, тъй ярко присъща на романтизма и тъй мощно изявена от него, не можа да скъса със старите традиции. Затова всеки сюжет, преди да е обект на багрова песен, е средство за изказване на чувства и преживявания, и импулс за творчество върху национална основа. Като всяко действително изкуство, и полският импресионизъм, отразявайки националната култура, не загубва способността да говори на зрителя от всички нации с понятния език на живописното изкуство. Закърмен с дълбок национализъм, той господствува в Полша до края на първата световна война, а влиянието му се простира чак до втората световна война от 1939 год. Когато става дума за това влияние, трябва да се признае, обаче, че то е отглас на един кристализиран импресионизъм, отърсен от крайностите и наситен с онова, което вечно напредващият дух на човека внася във всяко изкуство.

Първата световна война, като всяко голямо историческо събитие, предизвиква преход в полската живопис или по-точно отвори вратите на нова епоха. Първите стъпки на тази епоха могат да се доловят и преди войната, ала тя настъпва с почти революционна бързина след есента на 1918 г., когато Полша бе отново освободена. Знае се, че всяка нова епоха, колкото бавно и несигурно да настъпва, не се утвърждава без крайности и без сътресения, каквито преживя и полската живопис. Техните признаци, които датират отпреди войната, са израз на влиянието, което френската живопис и нейните теоретици и критици упражниха върху европейското изкуство. Твърде силно е, в Полша специално, влиянието на Пол Сезан (1839—1906). Срещу импресионизма се разви мощна реакция, която откърми силите на най-разнообразни школи и течения. Твърде много раздвижи младите полски художници от напредничавия и революционен Краков напорът на футуризма и кубизма. Още преди войната те издигнаха в култ формата, която към 1917 г. ги обединява в дружеството „формизъм“, което не остава единствено в Полша. Изникнал като реакция срещу импресионизма, формизмът, който е най-жизнеспособен между 1917 и 1922 г., успява да се оформи ясно и определено, и има доста свои събратя — всевъзможни модернистични школи и течения. Те съществуват не само в картините на художниците, но се обосновават и теоретически чрез печатни органи и чрез разните дружества на художници, създадени върху основата на общи идеи и теории. Така младите полски художници преминават през пъстрия спектър на различни влияния. Някои, разбира се, стават жертва на крайности и увлечения, но други — и те са мнозинството — се избистрят в борбата между старите традиции и крайните идеи на модернизма, и стават създатели на полската живопис между двете световни войни.

Между всевъзможните школи, течения и влияния, които отекват и в Полша, са експресионизма и кубизма, които скоро увехват. Не може да не бъдат споменати и други, изникнали под влияние главно на Париж и Москва. Те са: сюрреализмът, конструктивизмът, псевдоконструктивизмът, абстракционизмът и др. Произхождащи предимно от формизма, подбудени от устрема към ново изкуство, те дирят пластичното изразяване или чрез всевъзможни отсенки в отношението между форма и багра, или чрез най-прости елементи, или пък чрез разнообразни геометрични разрешения. Справедливо е, обаче, да признаем, че това са крайности, които, както в цял свят, и в Полша не създадоха голямо изкуство, нито пък успяха да наложат големи имена или отделни значителни творби. В преценките на теоретичите и критиците, както и в преценките на зрителя, те са документи от една епоха, през която творческите сили на художниците бяха обладани от треската за ново изкуство — по-съдържателно и по-богато, постигнато при това с нова оригинална изразност.

Но в крайностите на тези течения по-умерените художници усетиха трайното и вечното и, въоръжени със силния дух на поляка и със своя дар, продължиха да творят едно изкуство, което носи сигурните белези на национално изкуство в типичен полски стил, и притежава високи художествени качества. От този тип художници са групирани в дружеството „Ритъм“, основано през 1922 год. Те се стараят да внесат ритъм в рисунъка, отдето получава и дружеството им името си. Мъчейки се да се освободят от предимствата на пластическата изразност, които им предлагат формата и баграта, ритмистите, в същност, постигат един своеобразен калиграфизъм в рисунъка, съчетан с багрова мелодия. Между талантливите ритмисти се смятат Евгениуш Зак (1886—1926), виртуоз на линията; декораторът Вацлав Боровски (1886), майсторът на акварела Владислав Скочиляс (1875—1934) и други.

Краткият поглед върху полската живопис и идейните подбуди, които движат нейното развитие, водят до заключението, че съществува една органическа връзка между народните възделения, художниците и изкуството, осветена и подхранвана от историческите условия. С тази връзка именно трябва да се обясни националният дух на полската живопис, който не угасва и след освобождението в 1918 г. Наистина, освобождението извиква нови чувства и настроения у художниците, но това не им пречи да останат верни и предани на яркия полски национален дух и да творят високо изкуство. Спокойно може да се твърди, че полските художници между двете световни войни напругаха силите си да примирят крайностите в модернизма и да бъдат изразители на нова оригинална живопис в чист национален дух, която отразява полския темперамент и бит, както и полската национална психика и философия. От друга страна, тя е израз на географското положение на Полша и на нейната култура. Преди всичко, полското изкуство между двете световни войни е израз на исконния здрав полски дух и на мощното полско национално съзнание. То предявява своята същност в тясно единение между земя, народ и родина, в обичта към полските традиции и бит. И тъкмо с това трябва да се обясни фактът, че между двете световни войни полското живописно изкуство се движи предимно в национален тематичен и сюжетен кръг.

Втората световна война, или по-точно периодът след нея, доколкото може да се съди по сведенията, които проникват в печата, издава признаци на нов преход в полската живопис, началото на нова епоха, и също така на увлечения, крайности и сътресения. Както след първата война, така и сега влияния идват от няколко страни. Най-силно, както изглежда, сега е съветското влияние. За не гоговорят редица външни признаци. Така например, както в Съветите, живописиста се стреми да бъде сред народа. Поради това, тя не се задоволява само със салоните, музеите и галериите. Тя е навсякъде: по улиците и площадите, по гарите и отбюсните и трамвайни спирки, по клубовете и театрите, по стените на сградите и в учрежденията, във фабриките, изобщо във всички обществени места, тя запълня плакати, стенвестници, брошури и т. н. Агитационна и пропагандна, тя служи на прогресивно-демократичните идеи, към които иска да приобщи масите, и е боева и класова. Тя е, най-сетне, оптимистична и съвременна, т. е. сюжетно и тематично иска да вдъхне вяра в бъдещето и да отрази съвременното историческо развитие, като остави документи за неговите форми и дейци. В това, именно, е и идейната същност на съветския реализъм в живописиста. Разбира се, в живописното изявяване на идейността, също така, е отразено влиянието на съветския реализъм. Но корените на историко-националната традиция и на романтизма не са изсъхнали в идейния обхват на полските художници, както не са изсъхнали и корените на импресионизма, реализма, формизма и пр. Трябва да се съгласим, следователно, че периодът след втората световна война, който току-що е започнал, предлага преходно живописно изкуство. Кога, как и под действието на какви сили ще се избистри полската живопис в новата епоха е мъчно да се предвиди. Тази констатация ще направят ония, които ще бъдат по-далеч по време от епохата, която се раздипля пред нашите очи.

АЛЕКСАНДЪР БЛОК

(По случай 25 години от смъртта му)

ВЛАДИМИР ПОЗНЕР

Блок е роден в 1880 год. Литературният му дебют съвпада приблизително с началото на този век. Макар в изкуството сто години да са една свършено произволна мярка, руската литература претърпя от деветнадесетия до двадесетия век големи промени. Известно е, че тия промени се подготвяха от двадесетина години, обаче човек можѣ да си даде сметка едва с излизането на първите книги от Блок и Белий през 1903—1904, както през 1905 год. се схвана най-после неизбежността на революцията.

Първите символисти — или декаденти, както ги наричаха в онази епоха — имаха да воюват особено срещу неприязънта на критиците и равнодушието на публиката. За да се наложат, те се виждаха принудени да прекаляват в средствата си, да правят пресилени декларации, които по-късно отричаха. Двадесет години усилия, няколко стотин книги, преводи от По, Бодлер, Метерлинк бяха достатъчни, за да разтърсят общественото мнение. От друга страна, бе израснало едно ново поколение, което отричаше старите идоли. Зинаида Гипиус, Мережковски и особено Брюсов бяха преобразили до известна степен възпитанието на читателя. Беше минало времето, когато прочутият философ и критик Владимир Соловьов можеше да нарича Брюсов и другарите му „млади спортисти, които се назовават руски символисти“. Сега тия „млади спортисти“ бяха проникнали в редакциите на няколко големи списания и бяха създали свои такива, имаше няколко издателства дори, които печатаха само техни творби.

Но най-добрите между тия писатели — един Анненски, един Сокологуб — бяха четени само от елитна публика. Както винаги, популяризаторите бяха изпреварили.

Такова бе състоянието на нещата, когато се появи Александър Блок — мълчалив студент, син на професор по право, внук на ректора на Петербургския университет, бъдещ зет на Менделеев. Зад него имаше вече една традиция на модерна поезия, теренът бе разчистен от много литературни мъртъвци.

Блок се наложи още с първата си книга — „Стихове за Прекрасната Дама“. Вместо да търси сюжетите си в далечината на времето и пространството, вместо да издава жалби, понякога драговолно болезнени, Блок разкри един нов и странен свят, на който той бе създателят.

Това, което характеризира най-вече първите стихотворения на Блок е тяхната неопределеност, неяснота. Поетът каточе се движи всред утринна мъгла, която скрива очертанията на околните предмети. Нито ден,

нито нощ, нито дори зора, но часът, който я предшествува, когато сенки и светлини са още смесени. Неясни очертания. Един смътен пейзаж. Никаква ясна линия. Няколко образа, винаги същите, които се повтарят настойчиво: кораби, сняг. Неиде прозвучава непознат глас, далечен и безпокоен, тоя глас, който щеше да звучи в ушите на Блок през целия му живот. Глас или музика. Поетът сякаш живее сред напрапливи видения. Не живее ли той в някакъв сън? — Възможно е. Самият той не е уверен в това. Не е уверен в никаква реалност. Но той е пълен с очакване.

Единствен лайтмотив, но съществен. Прекрасната Дама: женско божество, което поетът обожаваше, без да го познава. Той би желал да отгатне нейните имена, които са много, нарича я ту Царица на Невинността, ту Мистериозната Дева или още Вечната Млада. Блок устройва истински култ в нейна чест. Обаче, ние не знаем дали Прекрасната Дама е действителност или само една въплотена — Вечната Женственост. Блок, изглежда, вярва твърдо в нейното съществуване и чака възшествието ѝ.

От 1898 до 1904 г. Блок възпява само Прекрасната Дама: посвещава ѝ близо осемстотин поеми, повече от осем хиляди реда, без да се увлече поне за миг в други зрелища.

*

Срещата ще да е била страшна. В тоя неясен и идеален свят, гдето всичко е само приблизителност и възможност, животът изригва внезапно. Подобно на водата при потъващ кораб, животът блъска от всички страни, смутен и хаотичен, често отблъскващ, и въпреки това или тъкмо поради това, той възтържествува над мечтата, която заплашваше да стане с време малко нещо литературна.

От тоя именно сблъсък се ражда втората книга на Блок¹⁾. Поетът познава тук живота за пръв път, тъй както се познава жена. Той разглежда в лицето хората и нещата, които бе скривала от погледа му мъглата на времето в неговото юношество. Очакването му завършва, предчувствието му се осъществява.

Прекрасната Дама, която Блок бе очаквал напразно в своята кула от слонова кост, му се яви веднага, щом като поетът се гмурна във вълните на живота. Само че тя се бе „променила на вид“. От Небесна Дева бе станала, много естествено, жена. Върховна ирония! Блок бе мечтал само по видения, детски чисти понякога, и Прекрасната Дама му се бе явила с чертите на една голяма и черноока жена, твърде парфюмирана, облечена в черна копринена рокля с дълъг шлейф, мъничките пръсти на ръцете украсени с пръстени и носеща една огромна шапка с воалетка и множество черни пера; с една дума, портрет на демимонденка, облечена по модата от 1910 г. Изправен срещу нея, Блок не знае дали да я обича или да я мрази. Той е объркан. Възторгът на чувствата трае миг. Остава едно огромно разочарование, смесено с отвращение.

¹⁾ Блок е автор на няколко сборници със стихотворения: „Стихове за Прекрасната Дама“, 1905; „Нечакана радост“, 1907; „Снежна маска“, 1907; „Нощни часове“, 1911; „Песни за Русия“, 1915; написал е поемата „Дванадесетте“. 1918 и няколко лирически драми. През 1912 год. стихотворенията му излязоха в три тома.

Като юноша, огорчен от своята първа любов, Блок обобщава своето разочарование. Той започва като отбелязва „малките черти“ на Прекрасната Дама, нейната вулгарност, която поетът ще открие скоро у всички люде, чиято дребнавост го отблъсва. Той изпъква в своята втора книга като художник, който предава особено скръбността на градския пейзаж: влажни и блатливи равнини, гдето човек среща само мършави псета и пияни жени. Поетът въстава особено срещу човешката любов, негли поради отвратеност, че я вижда подобна на неговата голяма пропаднала любов.

За да си отмъсти, Блок избира най-опасното оръжие: иронията. Дали това бе, както той твърдеше в една своя статия, някаква заразителна болест, пипната през годините на гнет и обща покруса след революцията от 1905 г.? — Както и да е. Блок написа по това време поеми и театрални пиеси, в които поетът усмива, изпитвайки едно горчиво удоволствие, всичко онова, което е било предмет на възторг от неговата страна. В „Панаир“ Блок описва един подигран и тъжен Пиеро, мистици, глупави кукли, които очакват пристигането на Любимата. Тя пристига — една картонена кукла.

Небето — къс хартия боядисана синьо — се раздира. Животът е низа от хитрости, разкривани една по една. От време на време авторът излиза на сцената и изрича реалистични блудкавости за драмата си, която са обезобразили.

Време е да се направи равностметка на този период от живота на поета. Останало му е от това твърде малко нещо: презрение към средата, към буржоата и неговото вярване в прогреса, в мира, в щастието, тоя модерен комфорт; любовта към отхвърления, който спи на открито, защото обича звездите. От тия негови стари илюзии почти нищо не съществува. Любовта, каква шега! От мига, в който тя се свежда точно до плътския акт, всички жени са еднакви: всички са проститутки — Прекрасната Дама, както и другите.

*

Да забрави бляновете, да се подчини и се вслуша във вятъра, — ето где го бе довело „Изкуството, което е Ад“. „Изгорен от пламъците на адския огън“, Блок се оставя да бъде обхванат от голямото равнодушие на артистите, за които изкуството, по думите на Гогол, е „направило досадна разумната възраст на човека“. Още веднаж иронията се бе показала като оръжие с двойно острие. Сега Блок можеше да каже като Хайне: „Не разбирам где свършва иронията и где започва небето“. Ако съдим по Блок, иронията свършва там, гдето започва равнодушието. Блок бе достигнал много бърже възрастта, когато можеше да не взема страна спрямо собствената си младост.

Това е господстващата нота в третата книга на Блок. Празната владее в душата на поета. Той посвещава пътьом полуред на „къщи, улици и други блудкавини“, на „всеобщата безразсъдност“ и особено на „дребнавостта . . . измамата . . . тъжната земна милост, която наричат дива страст“. Той е съсипан от умора. Неговото желание за подчинение го води към фатализъм, който го кара да приема всичко и да вижда навсякъде повторение. Колко вълнуващо е неговото описание на живота, гдето в осем реда синтезира съдбата на човека, на всички хора:

„Нощ. Улица. Фенер. Аптека.
 Безсмислен и тъмен свят.
 И още четвърт век да живееш —
 Все така ще бъде всичко. Без изход!“

Умреш ли, всичко ще почне отначало пак
 И ще се повтори, както някога:
 Нощта, ледената тръпка на канала,
 Аптеката, улицата, фенера.“

Нито една дума повече. Ограничение, обедняване — драговошно. Целият живот, цялата вселена, сведени до три метра тротоар в някой град. Хората са само движещи се трупове. „Колко досадно е да симулираш на един мъртъв живот и страст в средата на живи люде“. Обаче, окончателната смърт закъснява винаги „и животът, който не знае разруха, само забавя стъпката“. По добре е да се мълчи и —

„Да се улавя
 В откъслечни думи
 Заплетеният ход
 На други вселени“.

Блок е привлечен от друго нещо: той слуша жадно една музика която тъкмо не е от тоя свят. Музика — няма нищо друго по-скъпо и по-интимно за Блок. „Музикалният смисъл на събитията“ го интересува над всичко, прави от него пророк, ясновидец. Той свързва факти и образи според тоя вътрешен ритъм, който единствен улавя. Вятърът, който той предпочита пред всичко, е може би само музиката на стихииите.

*

Посред това равнодушие започва да се изявява една нова любов. За пръв път личната съдба на Блок и съдбата на Русия се явяват тъждествени. Страната бе прекарала епоха на очакване и след няколко дни, когато нейните пожелания, изглежда, щяха да се осъществят, тя изпадна в разочарование. Дали затова Блок се привърза към нея и почна малко по малко да замества с образа на своята родина образа, окалял вече, на Прекрасната Дама?

Тоя път поетът взема предпазни мерки, осигурява се срещу ново разочарование. Страдайки, той става по-точен, по-внимателен. Отбелязал е „тънките черти“ на Непознатата, след като се е откъснал от нея; поетът почва да изброява пороците на своята родина, за да заключи:

„Дори така, моя Русио,
 Ти си ми по-скъпа от всички страни.“

Блок я приема такава, каквато е — тъжна мъдрост, заплатена скъпо. И поетът говори:

„Самият аз не съм такъв, какъвто бях:
 Недостъпен, чист, горд, жесток.
 Гледам с повече доброта и отчаяние
 Простият и досаден земен път.“

Той разбира сега, че е имало много гордост и жестокост в неговата юношеска непримиримост. Равнодушен към хората, той отдава цялото си сърце на Русия, — толкова вярно е, че един истински голям поет има винаги у себе си един извор на възторг и патетика.

И така, чрез едно непрекъснато издигане, Блок става по-близък до човека. От херметичен поет, пълен с полушептежи, какъвто се явява в „Стихове за Прекрасната Дама,“ Блок се превръща, чрез третата си книга, в един почти класически поет, ясен, накъсо казано, драговолно беден. Неговата дълбочина се откроява като универсална и прозирна. Сега той е поет за всички, защото е достигнал общото.

Идва войната. Блок посреща новината с тревога и надежда. Бързо се разочарова. Войната също е едно „всеобщо безразсъдство“. Блок пише малко или почти никак. Работи над поемата си „Отмъщение“, която не завършва никога. Той чака друго нещо.

Революцията не го изненадва. Най-сетне неговото очакване се сбъдва. Прекрасната Дама, възкръснала, се представя в огнени черти. Вали сняг. Духа вятър. Столицата е бяла и черна. Блок се разхожда из улиците и казва на приятели, които среща: „Чувате ли музика?“ За него небето и земята, гигантски музикални инструменти, звучеха при всеки вятър. От тия хармонии се ражда поемата „Дванадесетте,“ писана през януари 1918 год., единствената безспорно крупна творба, вдъхновена от Руската революция. Създавайки тази епопея на дванадесетте червогвардейци, Блок е сътворил един мит, както на младини: митът на Революцията. Тук намираме отново цялата негова любов и всичките му омрази. Поетът смесва величието на времената с дребнавостта на хората.

Езикът на войниците, който идва след стихове класически вдъхновени, ритми на народни песни, размесени със свободни стихове, правят от „Дванадесетте“ една твърде руска и същевременно универсална творба. Гениална синтеза, тази поема — това е Руската революция през 1917 година, но това е също Русия и Революцията. Тя съответствува в тоя единичък момент на един бунт, гдето изглежда, че времето е спряло, че някаква нова ера ще се открие. Наскоро Блок пише: „Не тия дни ние сме чакали, но бъдещите векове“.

Защото Революцията, едва започнала, бе завършена и животът продължи. Сега всичко бе свършено. Революцията бе последната любов на Блок и последното негово разочарование. Несгодите, присъщи на едно смутно време: студ, глад, липса на осветление го бяха оставили относително спокоен. Но той не можеше да прости на Революцията в ход още, задето се бе превърнала в администрация.

Славата на поета, обаче, растеше от ден на ден. Възхищаваха му се, подражаваха му. Политически партии се мъчеха да го вземат за свое знаме. Цяла Русия повтаряше наизуст „Дванадесетте.“ Устройваха се вечери в чест на Блок. Канеха го на всички тържества. И той се отзоваваше. Четеше свои стихове пред ентузиазизираната публика, държеше речи. Не пишеше вече.

В една реч, произнесена по случай 84-годишнината от смъртта на Пушкин, в 1921 година Блок заяви: „Спокойствие и свобода. Те са необходими на поета, за да може да изтръгва хармонии. . .“

Болестта го бе вкопчила вече, не една определена болест, но по-скоро *mal de vivre*. Диагнозите бяха колкото многобройни, толкова и противоречиви. В едно писмо до майката на поета четем: „Страдам от силно малокръвие, от дълбока неврастения, от скорбутни подувания и от разширение на вените на нозете“. Другаде пише: „Не мога нищо да правя, защото температурата е рядко нормална, всичко ми причинява болка, дишам трудно“. През последните седмици на живота си, не можейки да лежи, Блок е прекарвал седнал. На 7 август 1921 година, в десет часа сутринта, поетът склапя завинаги очи. Мълчалив от детинство, той не е изрекъл никаква дума преди да умре.

Приатели и почитатели се изреждаха пред смъртните му останки в стаята, гдето поетът на „Дванадесетте“ се бе простил с живота, Блок почиваше неузнаваем. Устата му бе леко полуотворена, по лицето му бе поникнала брада. Беше страшно горещо. Въздухът в стаята, гдето лежеше, бе непоносим за дишане.

Всички видни люде на Ленинград се бяха стекли на погребението. Писатели носеха ковчега със смъртните останки на поета, между които личеше Андрей Белий. Бяха забравили да поставят капака. Блок прекоси града открит, гледан от всички. Беше слънчев ден. Минувачите гледаха трупа, потънал в цвета.

*

Изкуството на Блок има своите извори в руските народни песни и в циганските романи. Механизмът на неговия стих е тоя на песента. Така, воден вече от музиката, Блок се подчинява все повече и повече не на смисъла на думите, но на техните съзвучия. Често неговите образни съчетания, сравненията му произтичат от това. Когато поетът произнесе някоя дума, той чувства нужда да я повтори, понякога под една леко изменена форма; той повтаря цели редове все със същите думи, но в различен порядък. Думите не са отделени с прегради, те се сливат заедно, откънтят, разкриват се внезапно чрез тъждествени срички и образуват, по тоя начин, една цялост — звучна и неделима.

Невъзможно е да се предскаже, как бъдещите поколения ще преценят творчеството на Блок. За съвременниците си той бе олицетворение на самата поезия. Неговите поеми ги караха да чувствуват, колко „литературна“ бе продукцията на повечето от непосредните му предшественици. Наченките му бяха тъй спонтанни, че будеха подозрения от страна на другите поети: известно е, че в началото Мережковски и Зинаида Гипиус не ценияха никак Блок, а Брюсов го смяташе и поставяше под стойността му. Напротив, стиховете му бяха предмет на възторг от страна на трите дъщери на един свещеник, съседки по вила, на един стар московски светски човек, на един селянин сектант, на един професор по история, и особено на няколко старци, баби и деди на негови приятели, за които Блок бе прекият ученик на Жуковски — големият романтик от миналия век. Те чувствуваха това, което професионалните люде можяха да разберат много по-късно: през предхождащото поколение Блок се свързваше с голямото литературно течение от началото на XIX век — Лермонтов и немците, — и доказваше със своя пример, че символизмът, който смятаха, че е нещо преходно от края на века, един моментен „упадък“ на литературата, беше в действителност една нова проява на романтизма.

От френски: Н. Д.

РОГЪТ НА БИКА

ЪРНЕСТ ХЕМИНГВЕЙ

Мадрид е пълен с момчета на име Пако — умалително от Франциско — и има дори анекдот за това, как един баща дошъл в Мадрид и напечатал в последната страница на „Ел либерел“ обявление: „Пако чакам те хотел Монтана вторник 12 часа всичко ти прощава баща ти“, и как трябвало да повикат отред конна стража, за да разгонят осемстотинтях младежи, отзовали се на това обявление. Но оня Пако, който служеше келнер в пансиона Луарка, нямаше нито баща, от който да иска прошка, нито грехове, за които да бъде простен. Той имаше две по-големи сестри, камериерки в пансиона Луарка, дето бяха попаднали поради това, че бяха от едно село с предишната камериерка на Луарка, която бе се показала честна и работлива, и с това беше спечелила добро име на селото и съселяните си, и тия сестри му бяха платили автобуса до Мадрид и го бяха настанили келнер в същия пансион.

Той беше родом от Есграмадура, дето хората живеят първобитен живот, хранят се оскъдно, а за удобства нямат и понятие, и откакто се помнеше, всякога беше принуден да работи много. Беше спретнат юноша с възчерни, малко къдрави коси, със здрави зъби и кожа, на която завиждаха сестрите му, и имаше открита и ясна усмивка. Той беше пъргав и се справяше добре със службата си, обичаше сестрите си, които бяха хубави и умни, обичаше Мадрид, за него още пълен с чудеса, обичаше и работата си, на която ярката светлина, чистите покривки, фракът и обилната храна в кухнята придаваха романтичен блясък.

Десет-дванадесет души живееха постоянно в пансиона Луарка и ядеха в общата трапезария, но за Пако, най-младият от тримата келнери на пансиона, съществуваша само тия, които имаха отношение към бикоборството.

Второстепенните матадори охотно отсядаха в тоя пансион, защото Калие Сан-Иеронимо беше напълно почтен адрес, хранеха там превъзходно, а за храната и стаята не взимаха скъпо. Тореадорът трябва да прави впечатление на човек, ако не богат, то поне солиден, и те живееха в Луарка, докато имаха макар и една пезета в джоба си. Нямаше случай някой от тореадорите да смени Луарка с по-добър или по-скъп хотел — второстепенните тореадори никога не преминават в първи разред; затова пък падането от висотата на Луарка биваше мълниеносно, тъй като всеки, който печелеше нещичко, можеше да живее там спокойно и ако някога представяха на госта сметката, без той да я е поискал, това значеше, че съдържателката на пансиона се е убедила, че случаят е безнадежден.

По това време в Луарка живееха трима матадора, а освен това и двама много добри пикадори и един превъзходен бандерилеро. За пи-

кадорите и бандерилерото, които бяха принудени да оставят семействата си в Севиля и сами да живеят цялата пролет в Мадрид, Луарка беше разкош; но те получаваха добри пари и имаха постоянна работа при матадорите, които бяха подписали няколко договора за пролетния сезон, а и тоя помощен персонал всякога изкарваше повече от кой и да е от тримата матадори, отседнали в Луарка. От тия трима матадори единият беше болен и напразно скриваше това, другият беше привлечъл някога върху себе си вниманието на публиката, но бързо беше излязъл от мода, а третият беше страхливец.

Матадорът-страхливец по-рано, до страшната рана в корема, която бе получил в едно от първите си излизания на арената, беше рядко смел и забележително ловък, и у него бяха се запазили някои и други привички от времето на славата му. Той беше всякога неудържимо весел и се смееше при всеки повод, па кажи-речи и без повод. В щастливите си дни той обичаше да се шегува над другите, но сега беше се отказал от шегите. Затуй беше необходимо да имаш увереност, каквато той вече не чувствуваше в себе си. Тоя матадор имаше умно, открито лице и се държеше с голямо достойнство.

Матадорът, който беше болен, най-много се боеше да покаже това и смяташе за свой дълг да не пропусне нито едно от ястията, които се даваха на масата. Той имаше много носни кърпи, които переше сам в стаята си, и напоследък беше почнал да разпродава великолепните си костюми. Един той беше продал на безценица преди Коледа, а друг — в началото на април. Костюмите бяха много скъпи, но той всякога се отнасяше внимателно с тях, и сега му оставаше само един. До болестта си той даваше големи надежди, имаше дори шумен успех и, макар неграмотен, пазеше у себе си изрезки от вестници, дето се казваше, че в своя мадридски дебют надминал Бел-Монте. Той ядеше сам, на малка масичка, без да вдигне комай очи от чинията си.

Матадорът, излязъл от мода, беше дребничък на ръст, мургав и важен. Той също се хранеше на отделна маса, усмихваше се рядко и никога не се смееше. Родил се беше в Валадолид, дето не обичат шегите, и беше способен матадор, но стилът на борбата му беше остарял, преди да успее да спечели симпатиите на публиката с главните си достоинства — мъжество и уверено майсторство, и сега името му върху афишите не даваше сборовете. Отначало той беше привлечъл внимание върху себе си с дребния си ръст: очите му идеха на едно равнище с врата на бика, но, освен него, имаше и други невисоки матадори и той така и не можа да стане любимец на публиката.

Единият от пикадорите беше сединяв, мършав, с ястребово лице, хилав на вид, макар ръцете и краката му да бяха като от желязо; той носеше всякога ловджийски ботуши и панталони спуснати над тях, пиеше вечер много и гледаше любовно всички жени в пансиона. Другият беше едър мъжага, мургав, хубав, с черни като у индиец коси и огромни ръце. И двамата бяха отлични пикадори, макар за първия да се носеха слухове, че пиянството и развратът силно вредят на изкуството му, а за втория да говореха, че поради упоритостта и свадливостта си с никой от матадорите не може да работи повече от един сезон.

Бандерилерото беше вече не млад, с прошарени коси, чевръст като котка, без да се гледа на годините му, и когато сядаше на масата

с вестник в ръка, напомняше средно заможен занаятчия. Краката му бяха още силни, а когато загубеха силата си, той щеше да има достатъчно съобразителност и опит, за да се задържи за още дълго време на работа. Разликата щеше да се състои само в това, че изгубил бързината на движенията си, той щеше да изпитва постоянно страх, докато сега беше спокоен и уверен, и на арената и вън от нея.

Тая вечер всички бяха свършили вечерята и в трапезарията бяха останали само пикадорът с ястребовото лице, който пиеше много, един скитащ панаирски търговец с петно още от рождение върху цялата буза, който също пиеше много, и двама свещеници от Галисия, които седяха на масата в ъгъла и пиеха, ако не много, то във всеки случай достатъчно. По онова време в Луарка за виното не се плащаше, то влизаше в цената на пансиона, и келнерите току-що бяха донесли нова бутилка — отначало на търговеца, после на пикадора и най-после на свещениците.

И тримата келнери стояха при вратата. Наредено беше в Луарка келнерът да си отива, само когато всичките му маси се освободят, но тая вечер келнерът, на чиято маса седяха свещениците, бързаше за събранието на анархо-синдикалистите и Пако беше обещал да го замести.

Горе матадорът, който беше болен, лежеше ничком на леглото, сам в стаята си. Матадорът, излязъл от мода, седеше при прозореца и гледаше улицата, като се готвеше да отиде в кафене. Матадорът, станал страхливец, повика в стаята си по-голямата сестра на Пако и настояваше за нещо пред нея, а тя със смях се дърпаше от него. Той казваше: — Е, не бъди толкова дива!

— Не ща, — казваше сестрата. — От де на къде?

— Просто от любезност.

— Вие хубаво сте си хапнали и сега ви се е приискало нещо сладичко.

— Само веднаж. Нищо няма да ти стане от това.

— Оставете ме на мира. Казвам ви, оставете ме на мира.

Долу, в трапезарията, най-високият келнер — оня, който щеше да закъснее за събранието, каза: — Вие само погледнете, как лочат виното тия черни свини.

— Какви са тия думи — каза вторият келнер. — Те са почтени гости. И пият не толкова пък много.

— Съвсем справедливи думи, — каза високият келнер. — Съществуват два бича за Испания: биковите и свещениците.

— Но не всички бикове и не всички свещеници, — каза вторият келнер.

— Именно всички, — каза високият келнер. — Само като се борим срещу всекиго поотделно, ще можем да надвием цялата класа. Трябва да се унищожат всички бикове и всички свещеници. Всички до един да се изтребят. Чак тогава ще се избавим от тях.

— Запази това за събранието, — каза вторият келнер.

— Мадридска дивотия, — каза високият келнер. — Часът е вече единайсет и половина, а те още стърчат по масите.

— Та те седнаха в десет, — каза вторият келнер. — Ти знаеш сам, блюдата не са малко. Това вино е евтино и те са го платили. То не е силно вино.

— Къде тук с такива глупци, като тебе, ще може човек да мисли за солидарност между работниците, — каза високият келнер.

— Слушай, — каза вторият келнер, който беше към петдесет години. — Работил съм цял живот. През остатъка от живота си също ще трябва да работя. Не се оплаквам от работата. Да работиш е в реда на нещата.

— Да, но да не работиш — това е смърт.

— Всякога съм работил, — каза възрастният келнер. — Върви на събранието! Няма защо да чакаш до края.

— Ти си добър другар, — каза високият келнер. — Но ти нямаш никаква идеология.

— Mejor si me folta eso que el orto, — каза възрастният келнер (в тоя смисъл, че е по-добре да нямаш това, отколкото да нямаш работа). — Върви на събранието си!

Пако не говореше нищо. Той още не разбираше от политика, но дишането му пресекваше, колчем високият келнер заговореше, че трябва да се изтребят свещениците и стражарите. Високият келнер олицетворяваше за него революцията, а революцията беше също романтична. Самият той искаше да бъде добър католик и революционер, да има добро постоянно място, каквото беше сегашното, и да бъде в същото време тореадор.

— Върви на събрание, Игнасио! — каза той. — Аз ще взема твоята маса.

— Ние двамата ще я вземем, — каза възрастният келнер.

— Тук и за един няма работа, — каза Пако. — Върви на събрание!

— Pues me voy*) — каза високият келнер. — Благодаря ви.

През това време горе в стаята сестрата на Пако ловко се изтръгна от прегръдката на мататора, както борец от хватката на противника си, и сърдито заприказва: — Ах, тия гладници. И това ми било матадор! Отстрах едва стои на краката си. Да бяхте запазили смелостта си за бика.

— Ти приказваш като истинска курва.

— Какво пък, и курвата е жена, а при това аз не съм курва.

— Тогава ще станеш курва.

— Само не по Ваша воля.

— Остави ме на спокойствие, — каза матадорът. Оскърбен и отблъснат, той чувствуваше как отново го завладява позорният страх.

— На спокойствие ли? А аз, мисля, не съм ви и безпокоила, — каза сестрата. — На, разтребвам леглото Ви. За това ми плащат пари.

— Остави ме на спокойствие, — каза матадорът и широкото му красиво лице се изкриви, сякаш се готвеше да заплаче. — Курва!

— Матадор! — каза тя, като затваряше след себе си вратата. — Харен матадор!

Матадорът седеше на леглото. На лицето му още стоеше гримасата, която той през време на боя превръщаше в застинала усмивка и плащеше с нея зрителите от предните редове, които разбираха какво става пред тях. — И тук, — повтаряше той на глас. — И тук! И тук!

Той помнеше времето, когато беше още в силите си, и то беше едва преди три години. Той помнеше тежестта на извезаното сако

*) Тогава тръгвам.

в оня горещ майски ден, когато гласът му още звучеше еднакво на арената и в кафенето, и как насочи острието на сабята си в покритото с прах място между лопатките, четинестата черна издатина на мускулите над широко разклонените, могъщи, попукани в краищата си рога, които се снишиха, когато той се приготви да убива, и как сабята влезе леко, сякаш в буца замръзнало масло, а той стоеше, натискайки с длан дръжката, сложил кръстом лявата ръка, с лявото рамо напред, с тежестта на тялото върху левия крак, — и изведнаж кракът престана да усеща тежестта на тялото. Всичката тежест беше сега в долната част на корема, и когато бикът вдигна глава, единият рог не се виждаше, рогът беше целият в него, и той два пъти се люшна във въздуха, преди да го снемат. И сега, колчем се готви да убива, а това става рядко, той не може да гледа рогата. И къде такава курва ще разбере, какво изпитва той, излизайки в боя? А изпитали ли са много и тия, които се смеят над него? Всички те са курви.

Долу, в трапезарията, пикадорът седеше и гледаше свещениците. Ако в стаята имаше жени, той гледаше жените. Ако нямаше жени, разглеждаше с любопитство някой чужденец, *un ingles*; но тъй като сега нямаше нито жени, нито англичани, той разглеждаше весело и дръзко двамата свещеници на масата в ъгъла. В това време търговецът с рожденото петно на бузата стана, сложи кърпата си и излезе, като остави на масата наполовина изпита бутилка. Ако сметката му в Луарка беше платена, той щеше да изпие цялото вино.

Свещениците не гледаха пикадора. Единият от тях казваше: — Десет дни става как съм тук и по цели дни престоявам в предверието, а той все не иска да ме приеме.

— Какво ще правиш?

— Нищо. Какво мога да направя? Не се отива срещу властта.

— Аз пък съм тука от две седмици, и също нищо.

— Ние сме далеко от провинцията. Ще похарчим всичките си пари и ще трябва да се върнем.

— В провинцията ли?

— Можеш напълно да разбереш постъпката на брата Базилио.

— В Мадрид много неща ще се научиш да разбираш.

— Да беше ни поне приел и отказал.

— Не. Най-напред трябва да поизмъчат човека, да му извадят душата с чакане.

— Какво пък, ще видим. Аз знам да чакам не по-малко от другите.

В тая минута пикадорът се изправи на краката си, приближи се до масата на свещениците и се спря — сединав, приличен на ястреб, като ги разглеждаше и се усмихваше.

— Тогоро, — каза единият свещеник на другия.

— И добър *torero*, — каза пикадорът и излезе от трапезарията — тънък в кръста, кривокрак, в сиво сако, с тесни, спуснати панталони и ловджийски ботуши, чиито токове потракваха, когато той отиваше към изхода с твърди стъпки, усмихнат на себе си. Във вестибюла той запали цигара и като отмести шапка над едното си ухо, упъти се към кафенето.

Свещениците излязоха веднага след пикадора. Те смутено забързаха, когато забелязаха, че са се задържали на масата най-късно от

всички. В стаята не остана никой. Пако и възрастният келнер прибраха бутилките от масите и ги отнесоха в кухнята.

В кухнята седеше Енрике — момъкът, който миеше съдовете. Той беше три години по-възрастен от Пако и беше вече озлобен и циничен.

— На, пий, — каза му възрастният келнер, наля чаша валдепеняс и му я подаде.

— Може. — Момъкът взе чашата.

— А ти, Пако? — попита възрастният келнер.

— Благодаря, — каза Пако.

И тримата пиха.

— Аз си отивам, — каза възрастният келнер.

— Лека нощ, — отговори му те.

Той излезе и те останаха сами. Пако взе кърпата, с която беше си бърсал устата един от свещениците, и изправен, със събрани пети, отначало отпустна кърпата надолу, а след това я развя във въздуха и изпълни една бавна, отмерена вероника, следвайки с глава движенията на ръцете си. Той се обърна и, като издаде крака си малко напред, направи второ замахване, после пристъпи, изтиквайки пред себе си въображаемия бик, и направи трето, спокойно, безупречно ритмично и плавно замахване; след това събра кърпата, притисна я до хълбока си и, като направи полувероника, отбягна бика.

Енрике следеше движенията му с критически, насмешлив поглед.

— Ами бикът? — попита той.

— Бикът е много смел, — каза Пако. — Виж!

Той се изстъпи, строен и прав, и направи още четири безупречни замахвания, леки, закръглени и изящни.

— А бикът? — попита Енрике, застанал до омивалника, в престилка, с чаша вино в ръка.

— Бива си го него, — каза Пако.

— По-добре е да не те гледам, — каза Енрике.

— Какво искаш да кажеш?

— Виж! — Енрике свали престилката и, дразнейки въображаемия бик, изпълни четири безупречни пластични вероники и завърши с реболера, като описа с престилката си отчетлив полукръг пред самата муцуна на бика, преди да се острани от него.

— Видя ли? — каза той. — А аз мия съдовете.

— Защо правиш това?

— Страх ме е, — каза Енрике. — Miedo. Такъв страх и ти ще изпиташ на арената пред бика.

— Не, — каза Пако. — Аз няма да се страхувам.

— Mierde, — каза Енрике. — Всички се страхуват. Само че тореадорите умеят да сподавят страха си и той не им бърка да работят с бика. Аз участвах веднаж в един бой с бикове — любителски, разбира се, и ме достраша тъй, че не издържах и избягах. Всички ми се смяха много. Ако не беше тоя страх, всеки ваксаджия в Испания щеше да бъде матадор. Ти ще се изплашиш още повече от мене, защото си селянин.

— Не, — каза Пако. Той толкова пъти беше преживявал всичко това във въображението си. Толкова пъти беше виждал рогата, влажната муцуна на бика и как трепва ухото и после главата се навежда надолу

и бикът се втурва, удряйки с копитата си, и разгорещеното туловище профучава покрай него, когато той замахва с плаща, и отново се втурва, когато замахне още веднаж, после още и още и още, докато завърти бика на едно място със своята знаменита полувероника и, полюлявайки бедра, се отдалечи, показвайки черните си коси, заплетени в златните нашивки в самото, а бикът ще стои като вкопан пред ръкоплескащата тълпа. Не, той не би се страхувал. Другите може би. Но той не. Той знаеше, че няма да се страхува. А дори да почувствуваше някога страх, знаеше, че щеше да съумее да направи всичко потребно. Той беше уверен в себе си. — Аз не бих се страхувал, — каза той.

Енрике повтори думата, изразяваща презрение. После каза: — Хайде да опитаме!

— Как?

— Виж, — каза Енрике. — Ти мислиш за бика, но ти не мислиш за рогата. На бика знаеш каква е силата: рогът му реже като нож, бодее като щик и се стоварва като сопа. Виж, — той дръпна чекмеджето и извади два големи готварски ножа. — Ще ги вържа за краката на стола. Аз ще бъда бика и ще държа стола над главата си. Ножовете ще бъдат рогата. Ако ти пак така изпълниш всичките си похвати, това ще бъде вече сериозно.

— Дай ми престилката си, — каза Пако. — Ние ще направим това в трапезарията.

— Не, — каза Енрике, забравил изведнаж злобата си. — Не трябва, Пако.

— Дай, — каза Пако. — Аз не се страхувам.

— Ще се уплашиш, като видиш пред себе си ножовете.

— Ще видим, — каза Пако. — Дай престилката!

В това време, когато Енрике връзваше двата тежки, наточени като бръснач готварски ножове за краката на стола с две мръсни кърпи за ядене, камериерките, сестрите на Пако, отиваха на кино да гледат „Ана Кристи“ с Грета Гарбо. Единият от свещениците седеше на леглото по долни дрехи и четеше требника си, а другият беше вече облякъл нощницата и мърмореше молитвите си с броеница в ръка. Всички тореадори, с изключение на оня, който беше болен, бяха, както всяка вечер, в кафене Форнос, и високият мургав пикадор играеше на билиард. Дребният неразговорчив матадор пиеше мляко с кафе на една масичка, около която се бяха събрали възрастният бандерилеро и още няколко истински професионалци.

Пийналият сединав пикадор седеше пред чашка коняк и с наслада гледаше съседната маса, дето матадорът, загубил мъжеството си, седеше с друг един матадор и две доста смачкани проститутки. Търговецът беше се спрял в ъгъла и разговаряше с приятели. Високият келнер седеше на събранието и чакаше случай да вземе думата. Възрастният келнер беше се разположил на терасата на Сервесерия Алварес и пиеше бира. Съдържателката на Луарка беше вече заспала, легнала на гръб, с перушинена възглавница върху краката—едра, дебела, честна, прибрана, добродушна, много набожна. Не преставаша все още да оплаква и поменавя всекидневно в молитвите мъжа си, умрял преди двадесет години. Сам в стаята си, болният матадор лежеше ничком в леглото си, заврял уста в носната си кърпичка.

А в празната трапезария Енрике стегна последните възли на кърпите, с които беше привързал ножовете към краката на стола, и вдигна стола. Той го обърна с краката напред и го държеше над главата си така, че ножовете да стърчат от двете страни на лицето му.

— Страшно е, — каза той. — Виж, Пако! Това е много опасно. По-добре е да се откажем. — Той цял се беше изпотил.

Пако застана с лице към него и хванал по един край от престилката във всяка ръка, с вдигнат нагоре палец и насочен надолу показалец, разгъна я в цялата ѝ широчина, за да привлече вниманието на бика.

— Тичай право напред, — каза той. — А после завивай, както прави бикът. Връхлитай колкото пъти искаш.

— А как ще узнаеш, кога да направиш последното замахване? — попита Енрике. — Най-добре направи три пълни и една полувероника.

— Добре, — каза Пако. — Ти само тичай напред. Ю-у, torito. Ела, малко биче, ела!

Навел ниско глава, Енрике се затича право към него и Пако замахна с престилката в същия миг, когато острието на ножа мина покрай корема му. Когато острието на ножа блесна до самия него, то му се видя истински рог—черен, гладък, с бял край, а когато Енрике прехвърча край него и се обърна, за да се хвърли отново напред, сякаш разгорещеното, изранено туловище на бика прогърмя край него, обърна се по котешки и отново се втурна върху му, когато той бавно замахна с плаща. След това бикът отново се обърна и без да сменя очи от приближаващото се острие, Пако стъпи с левия си крак пет сантиметра подалече, отколкото беше необходимо, и ножът не се плъзна край него, но се заби леко, сякаш в мех с вино, нещо шурна, изгаряйки го под неочакваната опора, която срещна стоманата вътре, и Енрике закрещя: — Ай! Ай! Дай да го извадя! Дай да го извадя! — Пако се повали напред върху стола, без да изпусне престилката-плащ из ръцете си, а Енрике теглеше стола към себе си докато ножът дълбаеше в него, в него, в Пако.

Най-после ножът излезе и Пако седеше на пода в разливащата се все по-нашироко и по-нашироко топла локва.

— Постави кърпата на раната. Натисни я! — каза Енрике. — Натисни по-силно! Ще отърча за лекар. Помъчи се да спреш кръвотечението.

— Трябва гумена връв, — каза Пако. Той беше виждал, как правят това на арената.

— Тичай направо, — каза Енрике плачейки. — Искях да ти покажа само, колко опасно е това.

— Нищо, — каза Пако, и гласът му като че идеше отдалеко. — Доведи лекар!

На арената при такива случаи вдигат ранения и го отнасят почти тичешката в операционната зала. Ако цялата кръв от бедрената артерия изтече още по пътя, тогава викат свещеника.

— Повикай свещеника от горе, — каза Пако, като притискаше кърпата към долната част на корема си. Той съвсем не можеше да поварва, че това беше се случило с него.

Но Енрике тичаше вече по Карера Сан Иеронимо към службата за бърза помощ и Пако остана сам до края. Отначало той седеше, после

се сви на пода, после се струполи ничком и така лежа, докато свърши всичко, чувствайки как животът излиза от него, като водата от ваната, когато отпушиш отвора. Беше му страшно, виеше му се свест и той искаше да прочете предсмъртната си молитва, спомни си началото, но едва успя да прошъпне: „Велика е скръбта ми, Господи, че Те прогневих, Тебе, който си достоен за всичката ми обич, и аз твърдо...“ — зави му се още повече свест и той нищо повече не можа да си спомни, и само лежеше ничком на пода. Всичко свърши много скоро. Кръвта от прерязана бедрена артерия изтича по-бърже, отколкото се мисли.

Когато лекарят от бързата помощ се качваше по стълбата заедно със стражаря, който държеше Енрике за рамото, двете сестри на Пако седяха все още в киното на Виа Гранде и се разочароваха все повече от филма с Гарбо, дето знаменитата кинозвезда се явява в жалка, сиромашка обстановка, докато те бяха свикнали да я виждат заобиколена от разкош и богатство. Публиката беше много недоволна от филма и в знак на възмущение свиркаше и тропаше с крака. Всички други обитатели на пансиона бяха заети със същото, с което бяха заети в мига на нещастieto, само двамата свещеници бяха свършили да се молят и се готвеха вече да спят, а седиявият пикадор пренесе коняка си на оная маса, дето седяха смачканите проститутки. След малко той излезе от кафенето с една от тях. Беше оная проститутка, която бе черпил загубилият мъжеството си матадор.

Момчето Пако така и не узна това, нито онова, което правеха тия хора на следния ден и през всички други дни. Той умря, както се казва, пълен с илюзии. Той не успя да загуби ни една от тях, както не успя да довърши и предсмъртната си молитва. Не успя дори да се разочарова от филма с Гарбо, срещу който седмица подред негодуваше целият Мадрид.

Превел: А. т. Далчев

НАРОДНАТА РЕПУБЛИКА

П. ПОПЗЛАТЕВ

I

И монархията, и републиката са толкова стари, колкото е стара историята на човечеството. Не може да се каже, коя от тях предшества другата. Но като се има предвид, че републиката е по-съвършена форма на управление, която съответствува исторически на едно по-висше народно съзнание, трябва да се приеме, че тя се е явила след монархията.

Като се оставят настрана случайностите, които всякога са във връзка с личността на монарха, с неговите дарби и способности, и които, следователно, не са и не могат да бъдат елемент от същината на монархията, авторите сочат като първо преимущество на монархичното управление: „Престолонаследникът, който по право ще застъпи престола след известно време, има възможността предварително да се подготви за управлението. Затова, по начало, монархът не е случаен, а предварително подготвен за управлението държавен глава. При републиката тази възможност липсва, тъй като там държавата се оглавява от случайни хора — по избор, без те предварително да знаят, че ще заемат този пост, за да могат да се подготвят за управлението.“

Всъщност, преимущество, което се преписва на монархията в случая, най-често може да бъде, както свидетелствува историята, нейна слабост. Поради наследването на престола, начало на монархията може да стане умствено недоразвит или нравствено болен човек, който да няма и най-елементарните качества на управник. Вън от това, дори да се приеме, че като дава възможност на монарха да се подготви за управлението, наследването на престола е преимущество на монархията, то следва да се вземе изолирано — като преимущество на монархията за самата нея — без да може сериозно да се твърди, че е преимущество на монархията пред републиката. Защото, знае се, че начало на републиката народите избират не случайни хора, а лица, които вече са се проявили в обществените борби като вещи и творчески управници.

Второто преимущество, което се преписва на монархията е, че тук се избягвало периодичното произвеждане на избор за държавен глава — нещо, което не можело да се отстрани при републиката; избягвало се, следователно, и общественото сътресение, което съпровожда един такъв избор. Наследването на монарха, вън от това, позволявало последователност и приемственост във воденето на държавната политика.

Не може да се спори, че тук има известна доза от истина. Но, от друга страна, точно закрепостяването на една и съща политика — политиката на монарха, води до обезправяването на народа и до съсредоточаването на властта изключително в ръцете на монарха. Това преиму-

щество на монархията е, което в най-голяма степен съдействува за създаването на личния режим на монарха. То е, което осигурява основната предпоставка на личната тирания в държавата. То, в краен извод, не е преимущество, а слабост на монархията.

Монархията има, несъмнено, своя блясък. Никой няма да оспори, че Людовиг XIV създаде блясъка на Франция; безспорно е, също тъй, че Петър Велики изгради величието на Русия в миналото. Но във всички случаи блясъкът на монархията се дължи не на същината на монархията, като форма на управление, а на случайните лични качества на монарха.

Основното преимущество, което се признава на републиката е, че тук, чрез изборността на държавния глава, се отстранява възможността за тирания. Председателят на републиката — едноличен или колективен — се избира най-често за определен срок и за това няма възможност да произволнични. Трябва да се признае, че това преимущество не е принципно, че и то е случайно, защото зависи от техническата уредба на републиката. Може председателят на републиката да получи такива технически възможности, че да осигури избора си и за в бъдеще — и по конституцията на републиката да има всичките технически удобства да произволнични при управлението и да упражнява истинска тирания на самовластен господар в държавата.

За нас преимуществата и слабостите на монархията и на републиката следва да се търсят исторически — в ония обществени условия, които създават републиката или налагат монархията. От това гледище, не може да има никакво съмнение, че републиката е по-съвършена форма на управление от монархията и, най-главното, че републиката отразява народната воля при управлението на държавата много по-цялостно и плътно от монархията.

Естественият стремеж на народите е да се управляват сами — сами те да бъдат господари на съдбините си. И този стремеж стои в основанието на републиката. В този смисъл, републиката е отражение на волята на народа за народно господство в държавата. Монархията, както свидетелствува историята, се е явявала обикновено тогава, когато волята на народите за народно господство в държавата или не е съществувала, или е упадала. Тъй е било в римската държава — щом по една или друга причина волята на народа за народно господство е упадала, републиката автоматически е била замествана от монархия. Това най-очертано се наблюдава във Франция след революцията от 1789 година: още преди революцията волята на народа за народно господство в държавата расте, при революцията тази воля се развихря и създава конвента, след неговия директорият и консулството — все като форми на народно управление, на върховенство на народа в управлението на страната; но с течение на времето, при многото колебания на революцията и при борбите, които попълват няколко години, волята на французите за борба за народна власт отслабва; тогава идва Наполеон и, възползуван от умората на французкия народ, установява своето еднолично господство във Франция и Европа.

Мисълта, че монархията всякога предполага несъществуваща или отслабнала воля на народа за народно господство в държавата се подкрепя и от всички други случаи, които ни сочи историята на създаване на монархия.

В миналото монархията е присъща форма на управление почти на всички неуседнали, вечно скитащи народи. Защо? — Защото народите по това време са обикновено отделни орди, каквато е била и ордата на нашия хан Исперих, или пък по-големи маси, но неосъзнати още политически като цялостен народ със своя народна воля за управление. За народна воля тук или не може да става въпрос, поради липсата на народ в политически смисъл, или пък тя съществува, но свършено слаба — поради липсата на съответна култура — на съзнание за значението на народа като политическо единство.

В по-ново време монархията е налагана с международни договори, при които волята на заинтересования народ не е имала никакво значение. Такъв е случаят у нас. По време на нашето Възраждане, нашият народ е вече узрял за република, неговите политически водачи се борят само за републиканско управление. Въпреки това, на Берлинския конгрес беше постановено България да бъде монархия. По този начин, спекулирайки със своите интереси, някои от великите сили наложиха монархията у нас с един международен договор, който не само не държеше сметка за волята на нашия народ, но отиде в явен разрез с нея.

Такива случаи има много. Те са потвърждение на мисълта, че и тук монархията се дължи на липса на възможности на народната воля да се прояви.

Общо казано, монархията исторически се дължи на липса на народна воля, или на недостатъчно силна народна воля, или на липса на възможности волята на народа да се прояви при управлението на страната. Всеки път, когато народната воля е била достатъчно силна и е имала възможност да осъществи естествения стремеж на народа сам да бъде господар на съдбините си, монархията е била замествана от република. Тъй републиката се е явявала като отражение на естествения стремеж и на волята на народа за собствена народна власт. Затова, исторически републиката е не само най-естествената форма на управление, защото е отражение на естествения стремеж на народа — сам той да бъде господар на себе си, но и най-културното държавно изграждане, защото е израз на осъзнатата, здрава, с преобладаващи възможности, воля на народа — да наложи народното върховенство в уредбата и управлението на държавата.

Това е принципното в републиката. То, обаче, може да остане само една идея, едно заключение, извлечено от историята като развитие, ако републиката бъде технически уредена тъй, че усвои само формата, без същината на републиканското управление. Същината на републиката е върховенството на народната воля. Трябва да се внимава да не би да се спекулира само с републиканската форма, като по същина управлението остане монархическо.

Опитът от последно време доказва, че само народната република може да осигури върховенството на народа в управлението на държавата. Само когато народът, в своята най-голяма, осъзната политически част си извоюва възможността активно и с значение да участва в изграждането и ръководството на държавната власт, може да се говори за истинска народна република, при която може да се отстрани злокачествената спекулация с републиканската форма на управление. Републиката, която се крепи само на едно малцинство, особено в страни, които

нямат дълъг политически опит, може да доведе до тирания, еднакво опасна, както и тиранията на монарха. Народната република — републиката, която почива на грамадната, политически осъзната част от народа, изключва тази опасност. Тук не малцинството, а болшинството политически организираното и държавно осъзнатото болшинство, твори и упражнява властта за общи свободи и за общо благоденствие на целия напредничав народ.

II

Въпросът за републиката у нас е бил решен исторически още по време на Възраждането ни — преди Освобождението. Още тогава той е предмет на практическата политика. Нашите възрожденци не се питат дори, каква форма да има бъдещата свободна държава — монархическа или републиканска. За тях това питане не съществува. Те са решително за републиката. Титанът, който организира и движи революцията — Левски, който е най-неподправеният наш народен деятел, който диша с пулса на народа и живее с неговите непосредствени интереси, е колкото изразителен, толкова и определен в този път. Според Вазова, който безспорно предава една историческа истина, когато селяни от Софийско питат Левски:

„Бай Василе, когато се освободи България, кого ще си туриме цар?“ — Апостолът отговаря:

„Ако се биеме с турците само за цар, то сме глупци. И сега си имаме султан. Нам трябва не господар, а свобода и човешко равенство.“

Още по-пряк и категоричен е Левски, в това отношение, в изработения от него проекто-устав на революционната организация. Тук той не само дава устройството и задачите на революционното изграждане, но и нахвърля основите на бъдещата свободна българска държава. И в първата част, която е, всъщност, проект на бъдещата българска конституция, изрично говори, че от България ще се създаде народна, демократична република. Затова, в проекто-правилника за санкциите спрямо хората на революцията, Левски изрично постановява, да се наказва със смърт всеки, който работи, за да изгради партия, която ще си постави за цел създаването на монархия от България. И се мотивира: „царете имат интереси противни на интересите народни; Турция има султан, Русия има император — нима турците и русите са по-свободни от нас — от раята българска? — Не! — То е за това, че царете имат интереси противни на интересите народни“.

Искрени и убедени приятели на републиката са и Каравелов и Ботев. И за тях няма съмнение, че България трябва да бъде република. И тримата — Каравелов, Ботев и Левски — са за народната република, за „честната и света демократска република“, както се изразява Левски. Народната република е в съвестта на Каравелова, в ентусиазма на Ботев, във волята на Левски! Разлика между тримата може да се дири в някои социални нюанси: може да се приеме, че Каравелов държи повече за либерално-демократичната република, а Ботев и Левски се вдъхновяват повече от социалистическата република. Но истина е, че и тримата са за народната република. И лесно обяснимо: и Каравелов, и Ботев, и Левски са организатори и водачи на общонародната, а не на класова или съсловна борба за освобождение. Само народната репу-

блика, независимо от нейните социални нюанси, а не класовата или съсловната република, може да покрие масовия, общонароден характер на тяхната борба.

Някои, които спекулират с мислите си, се питат: как е възможно нашият народ още по време на Възраждането да е бил за републиката, когато той има монархическа отхрана, когато през всичкото време до падането ни под турско робство България е била монархия и то монархия на строго прокараното начало на личното и абсолютно господство на хана или царя? — Въпросът е интересен. Отговорът му трябва да се дири в историческото развитие на нашия народ през време на турското робство. Преди турското робство, народът ни, било за това, че в началото е само малочислена орда без никаква народна стойност, било за това, че по-после, когато се е разширил на Балканите, не се е осъзнал още като здраво политическо единство, нямал е нито необходимата воля, нито нужните възможности да осъществи стремежа си за собствена народна власт. Но по време на робството, особено през последните няколко десетки години, настъпва една обществена ферментация у нас, предизвикана от причините, които породиха Възраждането ни, и народът ни обществено и исторически израства за борба за народна свобода и независимост. Тъй по време на Възраждането се явява идеята за република, която, впрочем, дава смисъл и съдържание на самото ни Възраждане. Ние не знаем, въобще, в какво друго искане би могло да се изрази политическото ни възраждане, освен в борбата за народна република, като най-естествена тогава форма на волята ни за свобода и независимост.

Както и да се обяснява преломът ни от монархията към републиката, истината е, че по време на Възраждането народът ни исторически е узрял за републиката, и то за народната република, която единствена можеше да покрие масовите, общонародни — културни и политически — борби за освобождение. При тези условия, ако волята на народа би била зачетена след Освобождението ни, България трябваше да бъде република. За нещастие, това не става. Берлинският договор, който определя и формата на държавата ни, налага монархията. Затова народът приема монархията като чужд, натрапен му институт, противен на възжеленията и стремежите му. И затова борбата за република у нас се подема наново още от първите години след Освобождението. Създаването на републиканското движение в България не е резултат само на противопоставянето на личния режим на монарха, нито пък е само заимствуване на идеи от чужбина. То е естествено и необходимо продължение на борбата за собствена народна власт. Но, заедно с това, то е и отпор срещу личния режим на нашите царе. Монарсите у нас, особено представителите на Кобургската династия, обезправиха народа и иззеха цялата държавна власт. Тъй, в борба с произволите на монарха, беше стимулирано, в голяма степен, нашето републиканско движение.

Монархът у нас, покрай възможностите, които му даде Търновската конституция, и по причина на особеното безволие на някои от нашите общественици, стана пълновластен господар на страната. Народът не можеше да изяви волята си при най-съдбоносните моменти на съществуването ни. Всичко беше в произволната власт на царя. Той нямаше вкус нито към народа, нито към интересите и възжеленията му. Немец

по произход, той беше в постоянна органическа борба срещу славянството, на което принадлежим и по кръв, и по интереси. И направи всичко възможно да ни отдели от естествената ни среда, от голямото славянско семейство, само в средата на което можехме да бъдем добре.

Последваха една след друга три национални катастрофи, последната от които, без историческото дело не 9 септември, щеше да погребее независимостта на страната. Още след първата национална катастрофа през 1913 г., мнозина у нас се опомниха, анализираха събитията и разбраха, че основното зло е царят и неговият личен режим; че в народен интерес е да се върнем у дома си, да се приобщим наново към славянската общност; че за постигане на това ще трябва да се ликвидира с монархията. Тъй царят със своето поведение провокира борбата срещу монархията и личния си режим, и утвърди искането за народна република. Борбата срещу царя и неговия личен режим, при условията на времето, се водеше на широки народни основи, за осъществяване не на лични или тясно-партийни интереси, а на народни интереси. Ето защо републиканското движение в третото българско царство не беше само тясно движение срещу личността на монарха, а широко обществено движение за народна република срещу монархията, в основата на която стояха върховни народни интереси.

На тази плоскост и в тези рамки на борба срещу монархията, за постигане на жизнени народни интереси, се постави и началото на Народния Съюз Звено още през 1914 година.

Борейки се за свои интереси, за спасяване на независимостта си през последната световна война, народът ни, който разбра, че цар Борис ни хвърли в пропастта на нова национална катастрофа, отпочна въоръжена масова борба за освобождение. И, както трябваше да се очаква, се насочи срещу основния виновник в случая — монархията и личния режим. На 9 септември 1944 г. народът, след много кървави жертви, победи. И с победата си, която спаси независимостта ни, ликвидира исторически с монархията и утвърди републиката. Вярно е, че начело на борбата в съпротивителното движение стоеше БРП (к). Но това съвсем не значи, че се водеше класова, не народна борба. Фактически борбата беше масова, народна. В нея взеха участие представители на всички категории на нашия народ, всички демократични и прогресивни българи, които ценяха свободата и независимостта на страната повече от собствения си живот: кой както можеше и с каквото можеше, точно тъй, както Вазов говори за масовата народна борба през Априлското въстание — един с иглата, други с ума, трети с пушка в ръка.

Борбата и сега беше повторение на масовата народна борба при Възраждането ни — за собствена народна власт. Затова и сега борбата можеше да се покрие само от искането за народна, не за класова или съсловна, власт. Ето защо идеята за народна република беше спонтанно възприета от всички прогресивни българи и беше утвърдена обществено още на 9 септември 1944 година.

Трябва да бъдем добросъвестни и да признаем, че на 9 септември ние подпомогнахме възприемането на искането за народна република и с това, че наново влязохме в своята естествена среда, в голямата славянска общност, която по дух и минало има естествен стремеж към демократична уредба на държавата. Славянинът исторически е склонен

сам той, народът, да бъде върховен разпоредител в държавата. Приобщаването ни към славянския свят, по необходимост, насочи съзнанието ни към народната република.

III

Народът, чрез своето Народно събрание, поиска не каквато и да е република, а народна република. Това изрично бе постановено в Закона за допитване до народа за премахване на монархията и провъзгласяване на народна република: „Новата конституция ще се основава на волята на народа, изразена при народното допитване. Източник на всяка власт ще бъде волята на народа... Всички граждани и гражданки, без разлика на раса, народност, религия, език и социално положение, ще се ползват с еднакви права и ще имат еднакви задължения... Ще се признава частната собственост и нейното прехвърляне по наследство; държавната, общинската и кооперативната собственост ще се намира под абсолютната грижа на държавата; държавата ще закриля придобитата чрез труд и спестовност частна собственост; частната собственост може да се отчуждава за доказани държавни, общински и обществени нужди, за което ще се изработи специален закон... Земята ще принадлежи на тези, които я обработват... Трудът се признава за основен общественостопански фактор. Ще бъде осигурено правото на труд на всеки гражданин и гражданка, както и правото на почивка... Новата конституция... ще осигури всички политически, икономически, културни и социални завоевания на българския народ в дългогодишната му борба срещу чуждия агент, монархизма, фашизма и реакцията“.

Ясно е, че не се иска нито социалистическа, нито съветска република. Фактът, че се признава частната собственост изключва по принцип социализацията на богатствата. Но не се иска и либерално-демократична република, която отразява, както се знае, началата на либерално-демократичната държава. Държавата ще покровителствува само частната собственост, придобита чрез труд и спестяване. Вън от това, новата конституция ще постанови три сектора на стопанисване — държавен, кооперативен и частен, и ще ги хармонизира. Това значи, че ще се изключи пълната, неограничена свобода в стопанските отношения — свобода, присъща на либерално-демократичната държава. В народната република ще се отстранят възможностите за проявление на хищническия капитал — той въобще няма да може да съществува.

Ето първата същина на народната република — нито социалистическа, нито либерално-демократическа. Няма съмнение, че тя ще бъде една степен по-горе от либерално-демократичната и една степен по-долу от социалистическата република.

Щом източникът на всяка власт ще бъде волята на народа и щом всички граждани и гражданки ще се ползват с равни права и ще имат еднакви задължения, безспорно е, че народната република ще бъде не класова, не и съсловна, а република на целия прогресивен и демократичен народ — народна република. Това се потвърждава и от постановлението, конституцията на народната република да осигури всички политически, икономически, културни и социални завоевания на българския народ в дългогодишната му борба. Не става въпрос за класови

или съсловни борби, а за борбите на българския народ — завоеванията от тези борби на народа трябва да отрази новата конституция.

По конституцията на народната република, трудът ще се признае за основен общественостопански фактор и земята ще принадлежи на тези, които я обработват. И тук се застъпва не класов, не и съсловен интерес, а народен принцип, наложен от общественото ни развитие.

Народната република, в този смисъл, не само се явява резултат на масовите народни борби още от Възраждането ни — за освобождение, но и напълно се покрива от общественото ни развитие от Освобождението насам.

Народът ни води борба за народна свобода и независимост още отпреди освобождението си, тази борба продължи и след освобождението на страната и формално завърши на 9 септември 1944 г. Тази борба не е ни класова, ни съсловна — тя е борба на целия патриотичен народ, независимо от неговата класова или съсловна принадлежност. Завоеванията на тази народна борба ще отрази народната република. И затова, най-напред, тя ще бъде не класова, не и съсловна, а народна република.

От Освобождението насам нашето общественостопанско развитие създаде и оформи ярко и определено, в основанието на всички обществени категории, категорията на трудовите сили у нас. Ние дължим всичко, което имаме днес, дори днешното си стопанско съществуване, изключително на труда си и на спестовността. Още от началото на свободното ни съществуване трудът у нас е бил, е и сега, ще остане и за в бъдеще основен общественостопански фактор. Това е естествен закон на нашето общественостопанско изграждане, закон не за отделната класа или отделното съсловие, а за целия народ. Именно за това народната република, която ще покровителствува частната собственост придобита чрез труд и спестовност, и в която трудът ще се признава за общественостопански фактор, ще се покрие напълно от нашето общественостопанско развитие, за да отрази цялостно нашата обществена действителност.

Изводите от всичко това са ясни. Народната република ще отговори, както на масовите борби на народа за освобождение, тъй и на нашето общественостопанско развитие. Тя се явява като дело на усилията, на борбите на целия прогресивен и демократичен народ. При това положение, тя ще може да бъде доизградена, оформена и успешно упражнявана пак само от целия прогресивен и демократичен народ. Затова неестествено и нелогично е да се говори днес у нас за селско-работническа власт. Народната република е резултат на масовите борби на народа и отговаря на общественостопанското разположение на народа. Тя може да бъде завършена и осъществена, като практическо приложение, пак само от народа — не от една или друга негова категория, не и от цялата комбинация само на няколко, но на всички обществени категории.

Точно за това ОФ, като съюз на всички демократични и прогресивни сили в страната, е единственият естествен и необходим, наложен от историческото ни и общественостопанско развитие политически блок, който на дело би могъл с най-голям успех да доизгради народната република. Всяко отстъпление от този път ще бъде противопоставяне на историята ни и катастрофиране на една народна борба, която само усилията на целия народ доведоха до днешния ѝ успех.

Народният Съюз Звено, при казаните условия, има своето неотменимо значение и своя дял от усилия за изграждането на народната република. Сам той е народно политическо движение, което и формално и на дело представлява трудовите сили у нас и служи на техните трудови интереси. Този му народен характер, и по цели, и по задачи, и по състав, определя значението му на неотменим деятел в изграждането на народната република. Но въвн от това, той е един от необходимите стълбове на ОФ, без цялостното действие на когото народната република, за която се борй народа ни, не може да бъде народна република.

По обратен път това значи, че народната република е била и е едно задължение и на Народния Съюз Звено и един от най-съществениите и характерни предмети на неговата обществена борба.

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ НА МОНАРХИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Г. БЕЛЧЕВ

Трябваше да изминат близо 70 години от освобождението на нашата страна, за да получи тя, след дълги борби и тежки изпитания, държавното устройство, което бе мечтата на всички български възрожденци и борци за свободата, и което най-добре отговаря на разбиранията и на чувствата на огромното мнозинство от българския народ.

На 8 септември 1946 година, не чрез особени избраници, а направо, чрез гласуване, българските граждани дойдоха, напълно свободно и съзнателно, да поправят направеното в първото Учредително народно събрание от 1879 година в Търново. Те решиха окончателно съдбата на злополучната Кобургска династия и се произнесоха, че за напред България ще бъде и ще остане народна демократическа република.

Ако това спасително решение дойде толкова късно, то стана не по вина на българския народ, който в 1879 година не бе питан, каква форма на държавно управление би желал да има. Но всяко зло, колкото и голямо да е то, влече след себе си и нещо добро. Доброто в случая е, че българският народ доби един много поучителен опит: той можѐ да види на дело и на практика, какво е монархическото управление и какво може да донесе такова управление на нашата страна.

След всичко, което България изтърпя и изстрада от своята монархия, народът казва: парен каша духа — не е за вярване да се намери в бъдеще политически зрял и съзнателен българин, който да съжалява за премахването на монархията и да помисли дори за нейното възстановяване.

Кое накара първите строители на третата българска държава да предпочетат монархическата форма на управление пред републиканската? — Казва се, че монархията ни е била наложена от Великите сили в Берлинския конгрес. Исторически това е напълно вярно и неоспоримо. Но, струва ни се, че не е само това.

В 1885 година стана Съединението на Северна и Южна България без съгласието и против волята на същите Велики сили, подписали Берлинския договор. Нарушен веднаж по такъв открит и решителен начин, този договор би могъл да не бъде спазван и по отношение на формата на държавното управление. Това особено можеше да стане след детронирването на княз Александър Батемберг, след което тогавашните ръководители на българската държава се чудеха къде да намерят нов български княз.

Не може да има съмнение, че смелчаците, които не се поколебаха да нарушат териториалните клаузи на Берлинския договор, с риска да водят една тежка война, още по-лесно биха могли, ако желаеха, да се решат да премахнат и монархията. За това те биха имали достатъчно

основания след опита с първия княз — Батемберг. Този млад княз, когото някои историци се опитаха да представят за благ, кротък и демократичен държавен глава, бе вече показал, какво може да се очаква от един монарх — чужденец, пък бил той и най-добрият от своите събратя. Само след двегодишно князуване, Батемберг суспендира Търновската конституция и съсредоточи цялата власт в ръцете си.

В този момент, както и в 1879 година при Учредителното събрание в Търново, е имало, несъмнено, и нещо друго, извън постановленията на Берлинския договор, което е накарало политическите дейци от тази епоха, повечето от които бяха добри и изпитани демократи, да не се решат да установят най-естествената и подходяща форма на държавно управление — републиката. Това друго е било, вероятно, недостатъчната им вяра в държавническите способности у набелязаните тогава първи хора на нашата страна и, особено, погрешната мисъл, че чрез един чуждестранен принц младата българска държава ще може да намери поддръжка и покровителство на някоя от могъщите тогава велики сили, от които би дошъл българският държавен глава.

Последвалите събития скоро доказаха, колко много нашите първи законодатели са се мамили в тази си наивна надежда и в какво заблуждение са изпаднали, когато са търсили да осигурят независимостта и свободата на страната и с помощта на чужди фактори. Българските политически деятели от тази епоха бяха добри патриоти и искрени идеалисти, но те бяха неопитни политици, незапознати с задкулисите игри и империалистическите стремежи на някоя велика сила. Те не можаха да предвидят, че изхождащият и покровителствуван от някоя велика сила княз, нямащ нищо общо с нашата страна и свършено чужд на тежненията и стремежите на българския народ, много лесно ще се превърне в агент на своята собствена страна.

Изборът на Фердинанд Кобурготски — избор свършено случаен — донесе в това отношение най-лошото, което можеше да се очаква. И наистина, от първия до последния ден на своето царуване, кога напълно открито, кога задкулисно и перфидно, Фердинанд неизменно служи като коронован агент на германския империализъм и на неговата политика на проникване към Изток. И за да заслужи още повече благоволението на своите господари, той има невиджания в историята цинизъм да признае публично тази си подла роля веднага след изгонването му от България. Така, едва стъпил на виенската гара, той безсрамно и нахално заяви пред представителя на големия виенски вестник „Нойе Фрайе Пресе“, че е изпълнил задачата, поставена му от неговата родина — Германия. За тази си позорна служба, царят-престъпник не само намери убежище, но бе богато възнаграден: той получи 20 милиона марки еднократно възнаграждение и 120 хиляди марки годишна рента.

*

Царуването на Фердинанда отбеляза най-черните страници в политическата история на третата българска държава. Властолюбив, надменен, горд и арогантен, Фердинанд бе свършено чужд на съвременните демократически идеи. Той не можеше и не поиска да опознае и обикне българския народ, който му бе направил голямата чест да го извади от забвението и го направи свой държавен глава. Тъкмо обратно! Той не-

навиждаше „своя“ народ и не се стесняваше да проявява тези си чувства при всички случаи и по всички възможни начини. И към политическите деятели на България той питаеше същите чувства на омраза и пренебрежение. Министрите за него бяха обикновени чиновници, повикани да служат на болните му амбиции и безусловно да изпълняват желанията му. Те, както и всички българи, бяха „канални“. Всеки, който проявяваше малко самостоятелност и се осмеляваше да се противопостави на прищевките му, биваше изгонван, често по най-скандален начин, каквито бяха случаите с бившите министри Константинов и д-р Ал. Радев.

След като използва Стамболова, за да се закрепи здраво на трона си и се отърва от него по вероломен начин, Фердинанд се почувствува господар на положението и възложи всичките си надежди за безконтролно и абсолютно господство върху четири фактора: сляпо послушното висше офицерство, върховистката македонска организация, кариеристичната част на интелигенцията и слабите, без корен в народните маси, но активни и безогледни буржоазни партии.

Той знаеше отлично, че не може да разчита на подкрепата на широките народни маси — демократически и свободолюбиви, нито на многобройната вече трезва и идеалистическа народна интелигенция, която още на 3 януари 1907 година публично го освирка и му посочи пътя към границата. Той разбираше също, че в лицето на бързо разрастващите се масови демократически прогресивни партии ще срещне сигурна и непреодолима преграда за постигането на своите противонародни и противодемократически цели.

Кобургският принц не се излъга в своите очаквания. Облагодетелствуваните от него, по всевъзможни начини, посочени по-горе групи направиха всичко възможно, за да създадат известен авторитет на своя господар и да го наложат като единствено надежден фактор за културното издигане на страната и, особено, за постигането на българските национални възжелания. Не можейки да отрекат тъй очебийно проявяваните отрицателни черти на своя висок покровител, те се заловиха да създадат легендата за големите държавнически и дипломатически способности на Фердинанда. Те искаха да кажат: своенравен, груб и властолюбив е нашият цар, но когато удари часът на големите решения и на историческите събития, ще разберете неговите особени дарования на голям политик и тънък дипломат, и ще видите, какво той може да направи!

Тези заинтересовани и престъпни внушения не хванаха, обаче, място. Трезвите и прозорливи политици знаеха вече с кого имат работа, а здравият разум и безпогрешният инстинкт подсказваха на широките народни маси неизбежните крайни резултати от политиката на личните режими, на които бе създател и опора случайно поставения на трона чужденец.

В 1912 година часът на големите решения, наистина, удари и почти веднага тъй мъчно създаваната легенда около Фердинанда рухна. И за най-безкритичния и лековерен българин стана напълно ясно, в какви ръце са оставени съдбините на България. Оказа се, че не само Фердинанд не е никакъв голям политик и тънък дипломат, но че той е чисто и просто неуравновесен и луд човек, доколкото действията му не се

обуславяха от задълженията му като агент на германския империализъм. Ето някои исторически факти.

Военните действия срещу Турция, започнати през октомври 1912 година, завършиха в неочаквано кратко време с поражението на турските армии при Люле Бургас и Бунар Хисар. Виждайки, че войната е загубена, турското правителство, чрез великия везир Кямил Паша, поиска мир. Всяка война се води, за да се победи противника и да се накара той да поиска мир. Тази цел в случая бе постигната и българското правителство съобщава на Фердинанда искането на Кямил Паша. На това искане Фердинанд отговаря до правителството с телеграма: „Как смее Кямил Паша да иска мир?“ И осуetyава преговорите. Защо? — Защото „големият дипломат“ не мислеше за запазването на постигнатите големи успехи, той не искаше да знае за тежките изпитания на воюващата армия, не се безпокоеше за това, което може да донесе едно продължаване на войната. Неговата болна амбиция и помрачен ум го тикаха към една единствена цел: да влезе начело с войските в Цариград — градът, където се кръстосват интересите на големите сили — Русия, Англия и Франция, под чието покровителство се води войната на балканските съюзници. И вместо да преговаря, той пристъпва към протоколерни приготовления за влизането си в отоманската столица.

Войната продължава. Идва несполуката при Чаталджа, която окуражава турците. Но Великите сили се намесват и преговорите за мир се подновяват. Турците са готови да приемат източната гранична линия Мидия—Енос, но Фердинанд държи да получи и Родосто, защото там имало някаква гробница на негови сънародници маджари. Най-после отстъпва по въпроса за Родосто, за да започне по-късно другаде своята престъпна игра.

Юни 1913 година. Има голяма опасност от конфликт между балканските съюзници по въпроса за разпределението на завоюваните територии. Делегатите на България и Сърбия се готвят да отидат в Петербург за артитража на руския цар, който ще разреши въпроса за спорната зона в Македония. Но на 16 юни, без знанието и съгласието на отговорното правителство, Фердинанд заповядва настъплението на българските войски. Така се извърши „престъпното безумие“, което откри злополучната Междусъюзническа война и донесе първия разгром на България.

През 1914 година започва първата обоевропейска война. Начело на българското правителство стои Радославов, верен и предан човек на Фердинанда, загубил първите законодателни избори, разгонил избраното Народно събрание и едва спечелил с насилие и терор вторите избори, и то с незначително мнозинство. Опозицията от всички партии, подкрепена от целия народ, е за ненамесването на България в тази страшна война между големите. Великите сили, във война с германския блок, правят всичко възможно, за да се постигне тази ненамеса, като обещават на България удовлетворяване на справедливите ѝ териториални искания. Радославов е притиснат от опозицията да предяви конкретните български искания, но той, който в случая е само пълномощник на своя господар и проводник на неговите намерения, безсрамно запитва: „Ами какво ще правим, ако нашите искания бъдат приети?“ Да, наистина, ако исканията бъдат приети, Фердинанд и неговият слуга не ще могат да

вкарат България във войната на страната на германския съюз. А тази е тяхната цел и те я постигнаха, въпреки волята на българския народ и единодушната акция на обединената опозиция.

При осветлението на тези факти, може ли да има съмнение, че на българския трон седеше не български цар, а чужд агент и неуравновесен човек?

*

Царуването на Борис III излезе не по-малко злополучно от това на Фердинанда. Наистина, синът външно се различаваше от бащата. Привидно кротък, тих, колеблив и нерешителен, той много искаше да мине за „народен“ цар. Демагогията — вродено качество у него — заместваше, когато това му бе нужно, бруталните методи и словесни изстъпления на бащата. „Демократичността“ на Бориса III се проявяваше само във външния допир с хората, по села и пътища, и с дребни хитроумни внимания и лични услуги: някой закъсал пътник ще вземе в колата си, на други сам ще покаже как да поправи повредения автомобил, трети ще подпомогне парично. При по-големи и общи бедствия — наводнения, земетресение и др., той гледа да стигне пръв на мястото, да изкаже съчувствия, да даде някои съвети. В политиката също гледаше да замазва очи пак с някои дребулии, но винаги знаеше какво прави и какво преследва. Главната му грешка беше да мисли, че е измамил общественото мнение и че е успял да приспи бдителността на съзнателните български граждани и прозорливи политици. Наглед този перфиден монарх каточе ли всичко бе готов да даде на „своя“ народ, освен най-важното, от което имаше въпиюща нужда и за което този народ води тежки борби и даде многобройни жертви — правото да избира свободно своите управници и да ръководи собствените си съдбини.

В действителност, „голямата“ политика на Бориса III се свеждаше до безспирния стремеж прикрито, но системно и упорито, да постигне същата цел, която бе успял да осъществи баща му — да обсеби цялата държавна власт в ръцете си. Всички средства за това бяха добри за него: заговори и преврати, при които той, като Пилата Понтийски, се опитваше да измие ръцете си; организиране и насърчаване на жестоки потушавания на народни недоволства и въстания, за да хвърли цялата отговорност върху тези, които сам беше избрал и вдъхновил като послушни управници и оръдия.

Когато биваше притиснат, Борис III енергично и шумно отричаше съкровеният си желание да премахне демократическия и парламентарен режим, но фактически направи всичко, което бе по силите му, за да насади и закрепи фашисткото управление в страната. И когато, най-после, се видя пълен господар на положението и само от неговата воля зависеше всичко, той не възстанови съществуването на политическите партии и нормалния парламентарен режим, ограждаше се със случайни, незначителни хора — чиновници и кариеристи, които притежаваха единственото качество, което той тъй много ценеше и на което изключително разчиташе — подчинение и пълна послушност.

Така Борис III, откогато наивни политици очакваха само да царува, не и да управлява, създаде своя собствена фашистка система на управление. Дори когато дойде втората обща война и съдбоносната за Бъл-

гария 1941 година, той не се стресна. Със слабите си плещи и с малкия си политически и държавнически ум, той постави на карта самото съществуване на България, за да задоволи амбицията си за самовластие и суетата си за величие.

Може ли, наистина, днес да има някакво съмнение, че ако в началото на 1941 година беше възстановена партийната система на управление и страната имаше един свободно избран парламент, България не щеше да се обвърже с фашистките нападатели и нямаше да се намери сега в лагера на виновните и победените?

Така за трети път, изключително по вина на Кобургската династия, България бе изправена пред пропастта. И ако тя все пак не загина, това се дължи на истинските български водачи, които, опряни на целия народ, бяха на своя пост и в решителния момент се хвърлиха в борба за спасението на народа и страната.

На 9 септември 1944 година България пое правия път, подаде ръка на своите освободители и насочи оръжието на своята храбра войска срещу истинския си враг — германския империализъм. Страната можеше да бъде спасена в дванадесетия час, за да тръгне по нов път, посочен и начертан от Отечествения фронт: пътят на приятелство и сътрудничество със Съветския съюз, на разбирателство със съседните и други демократически народи, и на народно демократическо управление.

Още на 9 септември 1946 година, не само съдбата на Кобургската династия бе решена, но и самата монархия завинаги бе отречена и премахната. На този исторически ден българската република фактически бе вече създадена. На 8 септември 1946 година нашият народ, чрез свободно изразената си воля, дойде само да потвърди и формално да санкционира републиката.

*

С цената на многобройни и скъпи жертви, и след тежки изпитания, България най-после получи тази форма на държавно управление, която най-подхожда на нейния демократически и свободолюбив народ, и за която нашите възрожденци и борци за духовна и политическа свобода тъй дълго бяха мечтали.

Народната република, народът — господар на съдбините си — ето лозунга на нашето време. Не е случайно, нито е резултат на моментни увлечения, че на 9 септември 1944 и на 8 септември 1946 година бе отречена не само династията на Кобургите, но и самата монархическа форма на управление. В съзнанието на българския народ настъпи коренен прелом. Дългият опит и понесените от Освобождението насам тежки страдания го научиха, че легендата за „добрите“ монарси е вече напълно изживяна и безусловно отречена.

Народната република в България не е само смяна на декора. Тя е живо творческо дело, скъпа идея, дълбоко заседнала в сърцата на всички прогресивни и патриотични българи, в сърцето на целия народ, който е проникнат от съзнанието, че принципът на народния суверенитет се съгласува само с народната република.

СЛЕДВОЕННА ПОЛША И НЕЙНОТО СТОПАНСТВО

А. КЕМИЛЕВ

През време на войната полският народ е дал, може би, най-големите жертви между всички воювали народи, ако броят на жертвите се сравни с общия брой на населението. Едва ли има друг народ, който с по-голяма упоритост и отчаяна храброст да се е борил против окупатора, и с цената на по-големи жертви да е заслужил толкова търсената от него свобода. Реки от кръв са проляни по улици, пътища, гори и полета. Безброй сълзи са оросили знайните и незнайни гробове на падналите в отчаяната борба, и много хиляди горди чела е трябвало хладнокръвно да се изправят пред картечните при публичните разстрелвания, вършени от германците из градовете за назидание на съпротивляващите се.

Огромни са, също така, богатствата, които са изгорели или са били затрупани в развалините на рухналите градове. Развалина е и най-любимият град на всеки поляк — Варшава.

Въпреки всичко, Полша не загина, нейният измъчен родолюбив народ се изправя след безкрайните страдания, лекува раните си и се е заел упорито да възстанови благоденствието си, като изгради едно още по-бляскаво бъдеще.

Работа на историците и литераторите е да опишат безподобната борба на целия полски народ, застанал като един човек в защита на родината; те трябва да опишат подвизите на милионите герои от съпротивителните войски, които там са се наричали „подземно движение“; те трябва да ни покажат, какво значи жажда за родна наука, черпена от учениците и давана от учителите под заплахата на разстрелване в малки класове от по 5-6 ученика, преподавана шепнишком и при редуване на учениците на пост за предупреждаване при идването на неприятели. Много самоотверженост, много идеализъм и много велики примери чакат да бъдат разказани. Затова не би трябвало да се бави организирането на едно посещение на български интелектуалци в Полша, които да донесат от извора им въздишките, възторзите и сълзите на Полша през изминалите шест години на робство.

Нашата задача тук е по-скромна. Ние ще се задоволим да дадем само цифри и факти, които могат да изглеждат на някои сухи, но зад които се крият, също така, невъобразими страдания, желязна воля за преодоляването им и висок идеализъм. За тях, които знаят да четат цифри и могат да си представят действителността, която се крие зад тях, те няма да бъдат скучни, и именно за тях е написана тази статия.

Полша даде огромни човешки жертви. Точни сведения за загиналите през дългия период на окупацията все още няма, но се изчислява, че техният брой достига шест милиона души, от които около три милиона са поляци и около три милиона евреи. От евреите в Полша пона-

стоящем са останали не повече от 200.000 — 250.000 души, които са успели да се укрият по чудо.

Политическата съдба на Полша е от най-странните. Тя посрещна смело удара, който ѝ бе нанесен на 1 септември 1939 г., бй се и всичките си сили и падна под натиска на много по-силния неприятел след около двадесет дни сражения. След шест години тя се изправи и се видя изместена изцяло на запад, притежаваща един морски бряг с дължина над 500 км. и стояща пред редица големи проблеми, с които трябва да се справи.

Значението на станалата промяна бе посочено от председателя на Полската република, г. Бйерут, който изтъкна следните по-важни последици от изместването на Полша от изток на запад: С новата източна граница, която бе определена в Москва след дълги разисквания, се постига едно стабилизиране на отношенията между Полша и Съветска Русия. Значителните територии, които бяха отстъпени на Съветите, и които обхващат приблизително една трета от старата полска територия, се компенсират с получаването на нови и богати територии на запад. На Потсдамската конференция това компенсиране на загубата на изток със спечелване на нови територии на запад бе потвърдено, като полската граница сега върви по река Одер, включително пристанището Щетин, и по река Найссе (Лаузитер Найссе) до чехословашката граница. Новопридобитите територии, включващи значителна част от Източна Пруссия, Северна Силезия и Померания, обхващат около 18% от старата германска територия с население над 7 милиона души, които са почти изцяло евакуирани в германските територии на запад от Одер. Включването на тези територии в полската държава открива възможности за Полша да достигне едно много голямо стопанско развитие, като превръща страната от предимно земеделска в индустриално-земеделска.

От стопанска гледна точка, полските загуби на територии на изток не могат да се сравнят с печалбите, осъществени на запад. Източните територии са бедни от стопанско гледище и се населяват от украинци и белоруси. Тези територии, според председателя Бйерут, винаги са били източник на неспокойствие и повод за войни. С отстъпването им Полша спечелва трайното приятелство на Съветския съюз. Компенсационният начин, по който са отстъпени източните полски територии на Съветска Русия, е твърде изгоден за Полша. Така, от държава, която имаше малък достъп през „коридора“ до Балтийско море, сега тя се превърна в страна с неограничени морски възможности, с три големи пристанища (Щетин, Гдиня и Данциг) и с редица по-малки други пристанища. От друга страна, Съветският съюз отстъпи на Полша всички свои права на репарации от германските територии, които се включиха в полската територия съгласно споразумението в Москва и в Потсдам. Както е известно, Съветският съюз има право да счита за свои всички германски капитали и предприятия, които се намират в териториите, завладени от съветските войски. Русия се отказа от тези си права в полза на Полша за голяма част от германската територия, която бе завладяна от руските войски. Според изчисленията на съветски експерти, индустриалните и други съоръжения, които Полша получава в западните територии, възлизат на 9.5 милиарда долара, докато тя, която е изгубила в източните територии се оценяват само на 3.5 милиарда долара. Имущества

за около 0.5 милиарда долара са били изтеглени от съветските власти преди подписването на Берлинската спогодба. След конференцията, обаче, не са били отнасяни повече никакви машини, като всичкото индустриално имущество, което се е намирало на съответната германска територия, е станало собственост на полската държава. Освен това, съветското правителство се е съгласило да плати на Полша 15% от всички репарации, които ще събере в сектора окупиран от съветските войски. Разбира се, най-голямото преимущество за Полша се крие в чл. 1 на репарационната спогодба, с който Съветска Русия се отказва от всякакви искания за германски капитали и собственисти, намиращи се на новопридобитата територия от Полша. С едно допълнително споразумение Полша получава 15% от тонажа на флотата, която Съветска Русия ще вземе от Германия.

Прехвърлянето на толкова големи територии, които принадлежаха на Германия, както се вижда, представлява от себе си голям исторически факт, от който ще се появят извънредно много последици както в Полша, така и в Германия, тъй и в цяла Европа. Огромните подземни богатства и индустрията на западните територии ще повишат силно жизнения уровень в Полша. Така, министърът на индустрията, г. Минц, изчислява, че преди войната индустриалното производство в страната е възлизало на 215 злоти на глава. След завземането на западните територии, то (включително мините) ще възлиза на 422 злоти на глава, или подобрението, което идва само от новопридобитата индустрия възлиза на 100%. Индустриализацията на Полша се удвоява. Възможностите за износ на въглища се увеличават с 100 милиона тона годишно (цялото българско производство на въглища възлиза на 4 милиона тона годишно), производството на цинк, желязо и олово се увеличава силно, а редица други важни сурови материали, каквито не бяха познати в Полша, като кадмий, арсен, магнезит и др., ще се произвеждат в големи количества.

Въпреки големите придобивки на запад, обаче, полското стопанство понесе огромни жертви. Няма област, в която Полша да не е понесла тежки загуби. Според изчисленията на бюрото по възстановяването във Варшава, материалните загуби на Полша, и то само в областите, които се намират в сегашните територии на държавата (т. е. изключително загубите в областите, които преминаха към Съветския съюз), се изчисляват на 100 милиарда предвоенни злоти, или на 1.500 милиарда предвоенни български лева. В замяна на тези загуби наистина, Полша получи нови територии с голяма индустрия, които компенсират отчасти загубите. Но опустошенията на войната са страхотни и тяхното възстановяване ще запълни дълъг период от следвоенната история на този жизнен славянски народ.

От отделните стопански клонове загубите се очертават, според първоначалните пресмятания, както следва:

Земеделие. — Загубите в земеделието се изчисляват на 20 милиарда предвоенни злоти (300 милиарда предвоенни лева). В известни окръзи, в които сраженията продължиха няколко месеци, 50% от земеделските стопанства, заедно с постройките им, са били изцяло унищожени; 35% са частично разрушени и само 15% от стопанствата са запазили постройките си. В един окръг само 3% от постройките на земе-

делското стопанство са останали незасегнати, 46% са пострадали частично и 51% са били напълно разрушени.

Общото изгонване на населението от домовете му, провеждано от германците при тяхното отстъпление от Русия, което е било особено мъчително в зоните, гдето сраженията са траяли по-дълго време, е предизвикало обезлюдяването на тези области. От домашните животни са останали между 10 и 30% от предвоенния им брой. Затрудненията, срещани при поправката и подновяването на земеделските машини, и специално отвлечането на последните от германците при отстъплението им, е причинило огромни опустошения в състоянието на машините и съоръженията на земеделието.

Поради военната дейност, в по-голямата част на Полша през есента на 1944 г. и пролетта на 1945 г., огромни площи не са били засети нито през есента на 1944 г., нито през пролетта на 1945 г., главно поради изобиличието на мини и липсата на работен добитък. Вследствие на това, необятни области са били оставени през 1945 г. без снабдяване. Германското население, живяло в компактни маси в известни области, се оттеглило заедно с войските, вследствие на което броят на жителите в момента, когато полските власти са поели управлението, е възлизал само на няколко процента от нормалния им брой.

Като последица от всичко това, есенната реколта в Полша през 1945 г. е била с 45% по-ниска от средната предвоенна реколта.

Тазгодишната реколта на зимници се очерта, също така, като слаба, поради невъзможността през миналата година да се засеят достатъчно площи. Поради липсата на възможност да се задоволят бързо нуждите от впрегатни животни, проблемът за бързото увеличаване на земеделските машини, и особено на трактори и тракторни плугове, както и на вършачки, придобива извънредна важност. Положението в новопридобитите територии е още по-лошо. Подобрения в този сектор могат да се получат само след пълното заселване на тая област с поляци и след снабдяването на последните с достатъчен земеделски инвентар и добитък. Общо взето, в новопридобитите западни области Полша получи нови около 460.000 земеделски стопанства с 62.000 кв. километра обработваема площ, или средното новопридобито земеделско стопанство там има 131 декара (срещу 42 декара в България). Счита се, че за обработването на тая земя, там ще трябва да бъдат заселени около 1.000.000 пълновъзрастни селяни, каквито ще дойдат главно от областите, заети понастоящем от Съветския съюз. Този брой ще се попълни и от селяни от другите области на Полша, защото и там, както в България, макар в много по-лека форма, съществува въпросът за пренаселеността на земеделието. Прехвърлянето на едно такова население, обаче, за сега представлява една от най-сложните и бързи проблеми, пред които е изправена нова Полша, още повече, като се има предвид, че се очаква изселването от областите, заети от Съветския съюз, на едно население достигащо до 2.5 милиона души.

Проблемът за мобилизирането на земеделието в новопридобитите области среща и редица други спънки, между които трябва да се спомене, преди всичко, нуждата от изграждане и възстановяване на сградите за живеене и за стопанските нужди на земеделското население.

До края на 1945 г. броят на новите заселници в тези области възлизаше само на няколко стотин хиляди души.

Що се отнася до горското стопанство, изчислява се, че загубите от опустошените гори обхващат площ от 2.878.000 хектара, срещу една залесена площ в Полша преди войната (на запад от линията Кързон) от 4.215.000 хектара. Тази страна, която в миналото беше един от главните износители на дървен материал, сега не само че не ще може да изнася, но и ще трябва да внася дървени материали през следващите няколко години, за да възстанови разрушените си градове и села. Новопридобитите гори в новите земи възлизат на 1.232.000 хектара и поради това не могат да компенсират загубите, нанесени на горското стопанство през време на войната.

Индустрия.—Опустошенията в индустрията идват по три линии: 1) износянето на индустриалния инвентар, поради прекалено усилена работа в течение на повече от пет и половина години, без съответното му подновяване и ремонтиране; 2) систематичното изнасяне на машини и инвентари извън Полша, т. е. отнасянето им в Германия, и 3) разрушаването на големи индустриални центрове, поради воденето на военните действия. Така бяха разрушени центрoвете на Варшава, Познан, Торун, Гдиня, Данциг (сега Гданск), Вроцлав (по-рано Бреслау) и т. н.

Последиците от войната, особено в новопридобитите територии, спъват изобщо развитието на индустриалното производство. Така, мостовете по всички ж. п. линии, с изключение на главните, са разрушени. Инсталациите и подвижният материал по всички електрифицирани ж. п. линии, също така, са отнесени. Много индустриални предприятия са загубили между 50 и 90% от производствения си капацитет. Множество машини от най-голяма важност не могат да продължат работата си, ако не се доставят от чужбина разни допълнителни части към тях.

По тези причини, индустриалният потенциал на новопридобитите области е понижен до едно твърде ниско равнище, в сравнение с положението отпреди войната.

Поради тия обстоятелства, в тези области днес ще може да се изхранва едно население от около 3 милиона души от дейности, стоящи извън земеделието, докато преди войната индустрията и въобще промишлеността, заедно с търговията, са давали препитание на 6—7 милиона души, в която цифра се включват активно и неактивно придобиващите приходи от неземеделски занятия.

Ако се хвърли поглед върху отделните индустриални клонове общо в цялата територия на Полша, ще се види, че и тук пречките за едно голямо и нормално производство са твърде големи.

Така, в каменовъглените мини, които са най-голямото богатство на Полша, производството е намаляло от 5.5 милиона тона месечно през 1938 година, на по-малко от 2.5 милиона тона месечно, докато германците са произвеждали през време на войната до 7 милионна тона месечно. Възстановяването на производството зависи от два главни фактора: намиране на достатъчна работна ръка, каквато понастоящем липсва, след репатрирането на доведените насила чуждестранни работници от германците, и от доставката от чужбина на машинни части, каиши и др. необходими съоръжения за мините.

Производството на желязо и цинк, които са, също така, едни от най-важните производства на Полша, и специално на нейните западни области, упадна не по-малко от това на въглищата. Достатъчно е да се спомене, че през август 1945 г. производството на желязна руда е възлизало само на 16% от предвоенното производство, за да се види, колко голямо е било разстройството на този сектор. Понастоящем това производство е нарастнало, а освен това, чрез внос от Съветска Русия и Швеция, всички нужди от руди за високите пещи в Силезия (които и в миналото са се задоволявали в голям размер чрез внос от чужбина) ще бъдат покрити и те ще заработят с пълен капацитет, което ще позволи на Полша отново да излезе на международния пазар на желязото, както в миналото.

Производството на цинкова руда е в по-добро състояние, но все още е под нормалното производство отпреди войната.

Значително намаление има в производството на петрол, поради оставането на по-голямата част от полските петролни извори в руска територия. Единственият петролен басейн в Ясло дава понастоящем само 27% от предвоенното производство на петрол в Полша.

Високите пещи за желязо са запазени почти без никакви повреди през целия период на войната. Ако понастоящем тяхното производство все още не е достигнало равнището от 1938 година, това се дължи главно на липсата на достатъчно внос на желязна руда от чужбина, но не ще бъде далеч времето, когато и това производство ще се възстанови напълно. Доколко производството на желязо в Полша е значително и важно за България, проличава само от следните данни за добивите през 1938 година, без да се включват и тия, които ще се получат в новопридобитите територии, а предвоенното производство е било следното: меко желязо — 75.000 тон месечно; стомана — 120.000 тона месечно и валцовани произведения — 97.000 тона месечно. Успоредно с въпроса за възстановяването на производството на високите пещи, обаче, възниква и въпросът за тяхното модернизиране, като се счита, че производството на 18, от съществуващите всичко 21 пещи, може да се замени с това на четири нови и модерни пещи.

Металургичната индустрия е пострадала по чувствително. Големи центрове, като Варшава, Грудзенц, Торун, Познан, Лодз и др., са понесли значителни загуби. Механотехничните и автомобилни фабрики са в развалини. За останалите фабрики използването на капацитета им се движи между 25 и 50%. Някои от големите заводи в новопридобитите територии, като държавната автомобилна фабрика в Бреслау (бивша Линке и Хофман), както и тази в Глайвиц, са пуснати частично в действие. Понастоящем те работят главно с оглед на ремонтирането на съществуващите коли. Повечето от металургическите фабрики, които Полша придоби в новозаетите територии, са пострадали от въздушните нападения.

Химическата индустрия е вторият клон, който е пострадал силно през време на войната, както и от действията на немската администрация. Понастоящем тази индустрия страда от отсъдица на сурови материали, главно от чуждестранен произход, както и от транспортни мъчности. Една от най-големите фабрики в Полша — държавната фабрика за химически торове в Мошице, е била почти изцяло демонтирана и отнесена от

немците. Много химически фабрики от новопридобитите територии са били взети като трофеи от руските военни власти.

Текстилната индустрия е пострадала относително по-малко. Известен брой текстилни предприятия са били превърнати от германците на металургически заводи, произвеждащи военни материали. Други по-малки предприятия са били ликвидирани от германците. В най-важния текстилен производителен център — Лодз, се пресмята, че производството вече е достигнало до 70% от предвоенното. В текстилния център Биелско се счита, че са запазени около 50% от производствените възможности, докато в Бялисток са унищожени около 90% от предприятията и машините им.

Книжните фабрики са едни от най-силно засегнатите от войната. Известен брой предприятия са напълно разрушени. Останалите работят с 70% от капацитета си, а поради други препятствия общото равнище на книжното производство е значително по-ниско.

Кожарската индустрия е претърпяла, също така, известни повреди, но сегашният низък уровень на производството се дължи главно на липсата на сурови кожи от местен произход, поради голямото намаление на добитъка и затрудненият внос на кожи от чужбина.

Дървороботната индустрия е пострадала твърде много, а също и електропроизводната, която чувства особено много липсата на старите си транспортни линии за високо напрежение.

Съобщителните връзки и възможности в Полша са също доста пострадали. Преди войната тя притежаваше около 18.300 км. железопътни линии с 5.176 локомотиви, 10.500 пътнически вагони и около 153.000 товарни вагони. Полша загуби около 6.500 км. ж. п. линии в източната си част, която бе отстъпена на Съветския съюз, а спечели над 12.000 км. линии в западната част, която взе от Германия. Така че понастоящем тя притежава над 24.000 км. ж. п. линии. Подвижният материал, обаче, въпреки увеличението на дължината на ж. п. линии, е бил намален на около половината от този, който е бил притежаван през 1938 г. Веднага след освобождението е започнал отново да расте. Днес Полша разполага с повече от 5.300 локомотиви, над 8.000 пътнишки вагони и над 120.000 товарни вагони. От това количество около половината от локомотивите и пътническите вагони са на поправка, и около 20% от товарните вагони също са неизползуваеми. Недостатъчността на локомотивите и тендерите затруднява извънредно много транспорта на въглищата и петрола, които са необходими както за индустриалното производство, така и за земеделското. От друга страна, разрушаването на повечето мостове по железопътните линии, от които до сега са възстановени само тия по главните линии, откъсва цели области от евтиния и сигурен превоз по железниците. Всеки месец, обаче, се забелязва видимо подобрение в ж. п. транспорт, което е гаранция, че и останалите стопански клонове на страната ще покажат наскоро същия прогрес.

Автомобилният превоз балансира твърде недостатъчно липсата на редовен ж. п. трафик. Полша получи големи количества моторни превозни средства, както от УНРРА, така и от СССР. Местните петролни извори могат да доставят бензин и масла само за 10.000 автомобили, а заедно с всички други източници на моторни горива, общото им коли-

чество може да достигне до 73.000 тона годишно. Разбира се, понастоящем това количество все още не е достигнато, като местното производство задоволява едва 15—20% от нуждите от моторни горива.

Корабоплаването по големите плавателни реки е също замряло, поради липса на плавателни съдове и на горива. Така, докато преди войната корабоплаването по река Одер се е извършвало с около 5.000 плавателни съдове понастоящем там се използват само 80 шлепа и 13 влекача.

Между осемнадесетте морски, големи и малки, пристанища, които се намират в полска територия, само две са напълно пригодени за посрещането на нуждите на голям морски трафик — Гдиня и Данциг. В Гдиня над 4.000 кв. метра вълноломи са разрушени в размер на 80%. От всичко 220.000 кв. метра разтоварителни кейове, 70.000 са разрушени 100%, а 100.000 кв. метра — 60%. От всичко 112 претоварителни инсталации, 40 могат да се поставят в действие само след основен ремонт. В Данциг, от всичко 270.000 кв. м. разтоварни кейове, само 20.000 кв. метра са останали здрави, а от силозите за зърнени храни, с общ капацитет от 160.000 тона, 65% са напълно разрушени.

Освен това, значителна част от пристанището на Гдиня е било направено неизползуваемо чрез потопяването на големи параходи при входа му. Ето защо понастоящем работата в пристанищата се свежда до това, да се запази от по-нататъшно разрушение онова, което е останало и да се улесни влизането в пристанищата на големи морски кораби. Благодарение на тези усилия, вече могат да влизат в пристанището на Гдиня презокеански параходи от средна големина.

Цивилната авиация отбелязва бърз подем, като отначало е започнала с американски самолети, доставени от руската армия. Постепенно са свързани с въздушни линии всички по-важни центрове на страната и столицата, а напоследък се възстановяват и старите полски международни въздушни линии. Най-големите спънки в развитието на въздухоплаването идват, както навсякъде, от липсата на машини и на гориво.

Организационни промени в полското народно стопанство. — В Полша има почти пълна национализация на индустриалното производство. Всички индустриални предприятия с повече от 50 работници са национализирани. Тази тенденция към национализиране води началото си още от момента на германската агресия. Германците направиха основни промени в собственическата структура на полската индустрия. Всички едри и средни индустриални предприятия станаха собственост на немската държава, а от западните полски области, които бяха анексирани към Германия, поляците бяха изгонени дори и от дребната индустрия и занаятите. Голямата част от собствениците на тези предприятия бяха избити, а друга част емигрираха в чужбина.

Обяснението на национализаторските мерки в Полша се дава именно с това, че необходимостта от бързо възстановяване на индустрията не можеше да се повери на старите собственици, които или не съществуваха, или не се намираха в Полша, поради което се е появила нуждата да се създадат нови организационни форми, които да не са свързани с миналото. Всички едри индустриални предприятия, както и средните, които се намираха през време на войната в германски ръце, преминаха в собственост на държавата.

Малките предприятия, под 50 работници, остават по начало в ръцете на частната инициатива, а в случаите, когато и те са били взети от държавата, могат да бъдат възстановени на старите им собственици, след като собствеността им бъде доказана по съдебен ред или чрез достоверни свидетели.

В Полша се счита, че вземането на индустрията в ръцете на държавата е било единственият възможен път да се прекрати съществуващия след освобождението хаос. В страната не съществуваха средства и сили, съсредоточени в частни ръце, които биха могли да поставят на разположение необходимите суми за възстановяването на разрушенията в индустрията, докато държавата е могла да отговори на нуждата за възможното най-бързо възстановяване на максимално производство.

Значителното ограничаване броя на специалистите също е довело държавата до необходимостта от централизация на индустриалното производство. Така, преди войната в полската индустрия са били заети 22.000 инженери, а след войната в страната е имало само 5.000 такива.

Държавата осъществява администрирането на индустрията посредством обединяващи учреждения, било по индустриални браншове, било по местни признаци.

Начело на всеки индустриален клон стои една „централна администрация“ на индустрията от този клон, на която са подчинени браншовите съюзи в по-тесен мисъл на думата или териториалните браншови клонове. Надзорът върху индустриалните „централни администрации“ се упражнява от Министерството на индустрията. Изключение от това правило прави мелничарската индустрия, която е подчинена на Министерството на продоволствието и търговията, както и някои категории от земеделските и горски индустрии, които са подчинени съответно на Министерствата на земеделието и на горите. Печатарските предприятия се управляват от Министерството на информацията и пропагандата. Окончателното установяване на тази нова администрация на индустрията още не е завършено и често пъти се правят изменения в едно или друго направление.

Понастоящем в Полша има 12 централни клонови индустриални администрации, както следва: каменовъглени мини, течни горива, високи пещи, металургия, химически произведения, производство на хартия, текстил, кожи, дървена индустрия, строителни материали, електропроизводство и оръжейна индустрия.

Отделно от тях, на Министерството на индустрията е подчинена централната администрация на захарната индустрия, която преминава в сферата на дейност на Министерството на продоволствието и търговията. На последното министерство е поверено администрирането и на няколко други браншове, които са свързани със снабдяването и се намират в организационен стадий.

Средната и дребна индустрия, ако съответните предприятия не принадлежат на частни лица, се администрира от местни провинциални власти, наречени управления на местната индустрия, на които са подчинени провинциалните браншови съюзи на местната индустрия. Частната индустрия е съответно организирана в провинциални търговско-индустриални камари, а работната ръка — в провинциални трудови камари.

Що се отнася до търговията и снабдяването, полската организация е твърде интересна. Търговията на едро с произведенията на ета-

тизираната индустрия е поверена изцяло на централните браншови организации за продажби, организирани на базата на индивидуални съюзи или на централни администрации. Кооперативната търговска система, която в известни моменти оказва влияние за регулирането на цените, играе една специална роля в разпределението, особено на консумативни стоки. Кооперативната търговия, обаче, не пречи на частната, като стойността на продажбите от частни търговци надвишава чувствително продажбите на кооперативите.

Що се отнася до системата на снабдяването в Полша, държавата е поела безплатното снабдяване на чиновническите и работнически семейства (от държавните учреждения и предприятия) с всичко, което им е минимално необходимо за съществуване, като храна, облекло и обувки. Снабдяването става безплатно, тъй като заплатите на държавните чиновници и работници са извънредно ниски и със своите доходи не могат да купят почти нищо на свободния пазар. Така, средната чиновническа заплата се движи между 2.000 и 3.000 злоти, което се равнява приблизително на също толкова лева, докато един обед в ресторант струва 200—400 злоти (ако обедът е твърде скромен), един метър вълнен плат струва над 5.000 злоти, чифт мъжки обувки — над 6.000 злоти, а достига и до 12.000 злоти.

Държавата се грижи, обаче, само за снабдяването на тези две категории консуматори, като е изоставила снабдяването на цялото останало население на свободния пазар, както по отношение на образуването на доходите, така и на цените. Поради това, докато един държавен чиновник получава месечно 2.000—3.000 злоти, един работник—зидар получава дневно към 400 злоти, една келнерка в ресторант си докарва от проценти до 600—700 злоти дневно и т. н.

Доходите и цените, следователно, са оставени да се развиват напълно свободно, като само за определени стоки, например хляб и др. артикули от първа необходимост, е забранено да се продават на по-висока цена от определената. Въпреки тази свобода на пазара, от няколко месеца насам се забелязва стабилизиране на цените и надниците, което води и до фактическа стабилизация на монетата.

За населението, което не получава безплатно храна и облекло от държавата, не съществуват купони. Всеки може да отиде на пазарите, които изобилствуват от най-разнообразни стоки, и да си купи всичко, каквото пожелае. Тази възможност за продажби, според пазарните условия, е изкарала на пазара много повече стоки, отколкото гдето и да било другаде в Европа, и практически във варшавските магазини може да се намери и купи абсолютно всичко, каквото човек би могъл да пожелае.

Новоустановеното равновесие между цени и надници, които се образуват свободно, вероятно ще послужи за едно бъдещо приспособяване към тях и на заплатите на държавните служители, както и на външните девизни курсове на полската монета.

Интересна е и организацията на кредитния и паричен пазар в Полша. Тяхното регламентиране е било една от най-бързите проблеми, които са се поставили пред първото правителство на освободена Полша. Както е известно, старата „Банк Полски“, която беше емисионният институт на Полша, емигрира заедно с полското правителство, първо във Франция,

а след това в Англия. За да се уреди въпросът за емисията на банкноти, поради това, е бил създаден нов институт, наречен Полска народна банка, задачата на която е да снабдява народното стопанство с пари и да регулира паричното обращение. Нововъведената монета — злоти, спечели доверието на населението, което, макар и постепенно, свикна с нея. Засиленото доверие в банкнотата се отбеляза и в съответно спадане на цените на свободните пазари, което се затвърди и стана твърде значително в сравнение с първите месеци след освобождението.

Подобни обстоятелства, както при индустрията, са наложили на държавата да концентрира в ръцете си също и монетните и кредитните институти. След оттеглянето на германците, в Полша не е съществувал частен капитал, който да е в състояние да съживи производството и търговията. Тази задача е била поета от Полската народна банка, подпомогната от други банки, с ясно очертани кредитни компетенции. Начело на тези „допълващи“ финансови институти се намират две предвоенни държавни банки, а именно — Народната стопанска банка (Банк Господарства Крайового) и Държавната земеделска банка. На първата от тези две банки е поверена задачата да финансира индустрията, която остана под държавно ръководство, както и строителната и възстановителна дейност в страната. Задачата на Аграрната банка е да финансира изпълнението на аграрната реформа, земеделската индустрия и горското дело, както и да отпуска специални кредити на земеделците за сеитба, закупуване на оръдия и машини и т. н.

Кооперативният сектор е поверен, по отношение кредитирането, на две кооперативни банки: Централна банка на земеделските кооперативни сдружения и банка „Сполем“. На първата е възложено финансирането на кооперативната търговия с земеделски произведения и взаимната размяна между града и селото. Тя кредитира също и земеделските кредитни кооперации. Задачата на банка „Сполем“ е подобна на задачата на Централната банка на земеделските кооперативни сдружения, но тя е свързана с градската кооперативна система.

Частната търговия и индустрия имат кредитната си база в Търговската банка във Варшава, а дребната търговия и занаятчийството — в Съюзната банка на кооперативните сдружения.

Финансирането на автономните общини се извършва от Общинската банка, която заема мястото на двете предвоенни банки: Полска общинска банка във Варшава и Общинска кредитна банка в Познан. Отделните общини, освен това, имат и свои собствени общински спестовни банки, чиято задача е да пропагандират и събират народната спестовност и да отпускат дребни заложни и търговски кредити.

Като централно спестовно учреждение в Полша остава Пощенската спестовна каса, която има два департамента: чекови сметки и спестовни влогове.

Важен източник за кредитната дейност на банките е реесконтовият кредит при Полската народна банка. През първата година след освобождението на Полша влоговете при банките възлизат на 3 милиарда злоти — една чувствителна сума, която се набира, в по-голямата ѝ част, от излишъците на национализирания държавни индустриални и други предприятия.

Търсенето на средносрочни и дългосрочни кредити за възстановяване на разрушенията и за развиване на съществуващите предприятия остават, все пак, незадоволени. Индустрията покрива по-голямата част от възстановителните разноси за поправки на инвестициите си, като мобилизира шоковете си от сурови материали и готови произведения, и като прибегва отчасти до краткосрочни кредити.

Земеделските кредити, които изискват, повече отколкото в индустрията, дългосрочно кредитиране, се отпускат при условие на 9-месечно изплащане.

В Полша се развива, макар и твърде бавно, един частен капиталов и кредитен пазар. Частното кредитиране става, обаче, главно за определени търговски сделки и се прекратява с тяхното извършване.

*

Такава е, накратко, картината на възстановяващото се полско народно стопанство. От гореизложеното се вижда, че затрудненията, които се изживяват от полския народ, са извънредно големи, но и неговите потенциални възможности, идващи от природните условия, развитието на индустрията и подготвеността на народа, са твърде големи. Трябва да вярваме, че този твърд и упорит народ, който успя в продължение на шест години да се справи успешно с германската окупация и да запази с цената на неизброими жертви своята свобода, ще успее и в периода на мира така да организира народното си стопанство, че в скоро време да заеме едно от първите места между народите на Европа.

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА-ТЕАТЪР-ИЗКУСТВО

ВЕНЕЛИН ГАНЕВ: „ДЕМОКРАЦИЯ, СЪЩНОСТ И ОСНОВНИ НАЧАЛА“, БИБЛИОТЕКА „НИВА“

В редицата на големите трудове върху демокрацията стои тази нова книга на известния наш правник Венелин Ганев, бивш регент и професор в Университета. С нея авторът си поставя за задача, да разясни същината на демокрацията, като управителна форма и като особена форма на държавно устройство. Казано общо, трудът на г. Ганев е една философия на демокрацията, едно определение на демокрацията изобщо. Не се касае до произхода на демокрацията, до генезиса ѝ, но до нейната същина. Методът, с който авторът си е послужил, е онтологичен, не генетичен. В това отношение, не може да не се признае, че от методологично гледище, тази нова книга се явява единствена у нас. За пръв път се появява едно съчинение, в което без предубеждение и без всякакви политически внушения е разгледана мъчната проблема за същината на демокрацията. От всички до днес излезли съчинения върху същата проблема може да се каже, че разглежданият труд дава най-пълно и най-изчерпателно изложение. Тук е изоставен онзи досаден баласт, който срещаме в много опити да се разясни безпротиворечиво демократическата управителна форма. Всяко от излезлите до днес познати съчинения на Ханс Келзен, Фр. Нити, Харолд Ласки, Рудолф Лаун, Ги Гран и, в най-ново време, издаденият на френски език, труд на

Едуард Бенеш върху същината на съвременната демокрация, има своите особености, и всяко едно от тях е принос към основния въпрос за дефиницията на демокрацията. Обаче, ние не виждаме никъде едно тъй събително изследване, каквото представя трудът на г. Ганева.

Книгата е разделена на четири параграфа. В първия параграф се разглежда статичната и динамична страна на демокрацията, и нейните колективистични и индивидуалистични начала. Изтъква се особено релефно колективистичното начало — въздигане на народа в най-върховен конституционен орган, както и индивидуалистичното — личните права и свободи. От една страна — народът, а от друга — личността, са двата ингредиенти на демокрацията. Още в първия параграф г. Ганев е дал една оригинална дефиниция на понятието демокрация: „Онази форма на държавно устройство и държавно управление, при която всички пълноправни управлявани — народът — са въздигнати и действително функционират като най-върховен конституционен орган при конституционно санкциониране и ефективно зачитане на личните права и свободи“. От това гледище, трябва да се приеме, че народът е едно конституционно-правно понятие, доколкото той е релевиран във върховен конституционен орган, обхванат от един комплекс правни норми. Това е първата характеристика на демокрацията. Но тя не е достатъчна. За да бъде налице едно демократично управление, не е достатъчно да бъде на

родът въздигнат в най-върховен конституционен орган. Необходимо е още, свободите на личността да бъдат зачитани и конституционно санкционирани.

Така установена дефиницията на демокрацията, г. Ганев дава след това изучаване на отделните елементи на тази дефиниция. На първо място, народът, като конституционен орган, разкрива две свои характеристики: особен личен състав и особени функции. Личният състав не обхваща всички поданици на държавата, но само известна част от тях. Известни пък групи са изключени от народа като конституционно правно понятие, като напр. чуждите поданици, недееспособните, малолетните, до неотдавна жените и най-сетне някои групи, изключени от обсега на народния състав по расови, политически или религиозни съображения.

След като се установи, по този начин, личният състав на народа, следва да се разясни неговата конституционна функция. Тази функция се заключава в участието на народа в трите държавни власти: законодателната, съдебната и изпълнителната, било непосредствено — и тогава имаме непосредствена демокрация, било косвено, чрез избор на пълномощници — и тогава е налице демокрация посредствена или косвена. В зависимост пък от това, дали народът участва във всичките три власти, или само в някои от тях, демокрацията е пълна или частична. В последния случай различаваме, според г. Ганев, конституционномонархична, президентска и парламентарна демокрация. Разделителният принцип тук е участието или неучастието във всичките три власти.

В зависимост от това, дали демокрацията е директна или косвена, стои въпросът за изборите и избирателните системи, а във връзка с него стои и въпросът за партийната диференциация. Авторът е разгледал въпроса за едно и многопартийната система. С пълно право той намира, че и еднопартийната система не е противна на демократичния режим,

стига само тази еднопартийност да не е наложена посредством държавната власт. Особено е от значение да се изтъкне, че партиите нямат характер на конституционни органи, не могат да бъдат третираны като публично-правни организации. Публично-правни органи могат да бъдат само членове на партиите, заели мястото на върховни конституционни органи. По този начин се изключва и всяка допустимост една партия да бъде въздигната в колективен конституционен орган, както това бе при фашизма и хитлеризма. Изключва се, също така, една партия да заеме държавната власт под друг начин, освен чрез избор. По своето същество, демокрацията изключва както държавните преврати, така и революцията.

След едно блестящо изложение на проблемата за правата на личността и един анализ върху съотношенията между демокрацията и законността, разгледани са и възраженията, които се правят на личните права и свободи. Една специална точка (22) е посветена на общо заключение върху статиката на демокрацията. Тя гласи следното: „За истински демократично устроени държави можем да говорим само там, където са санкционирани и зачетени фактически и едновременно колективистичните и индивидуалистични начала на демокрацията“.

Веднаж установена статиката на демокрацията, г. Ганев обстойно е разгледал и нейната динамична страна. Цели осемдесет страници са посветени на динамиката на демокрацията. Верен на една научна методология, г. Ганев най-напред определя понятието динамика на демокрацията, което обхваща фактическото, всекидневното управление и не държавата. Ако бихме възприели номенклатурата на някои френски автори, като Буркен и Емил Жиро, бихме могли да съзем в идеите на г. Ганев една мисъл за разграничение между демократично управление и добро управление. Динамиката обхваща именно последното.

Като изводи от цялото изложение, за което бе дума до сега, следват редица наистина оригинални мисли в последния параграф четвърти на книгата. Най съществено в тези мисли е схващането на г. Ганев за т. н. стопанска и социална демокрация. Демокрацията, според него, може да бъде само политическо, държавно-правно понятие. Тя не може да бъде, не е била и не е понятие на политическата икономия или на социологията, или на социалната политика. Изводът, до който достига авторът, както казахме, е оригинален. В политическите дискусии у нас, па и навсякъде, широко място заема спорът: социална или политическа демокрация. Твърди се, че социалната демокрация е по-висша степен на демокрацията и се противопоставя тя на политическата демокрация. Г. Ганев разглежда този спор и достига до констатацията, че всички тези схващания почиват на недостатъчно разяснени и неразработени обяснителни елементи и противопоставянето „политическа — социална демокрация“ е само привидно. Логично то е невъзможно, защото демокрацията е управление и устройство на държавата, докато т. н. стопанска или социална демокрация е управление на стопанството или засяга социалната политика. Ние бихме добавили, че докато демокрацията е управление и устройство на държавата, като жизнено единство или цялост, т. н. социална или стопанска демокрация обхваща само една част от държавния живот. Демокрацията засяга политическия човек, а т. н. стопанска или социална демокрация засяга стопанския човек или обществения човек. Тъкмо за това г. Ганев е прав, когато казва (т. т. 31 и 32 от § 4), че в този случай се касае до две различни логични плоскости. И именно характерно е смесението на тези плоскости, което е имало за резултат големи недоразумения и заблуди,

както и много неоправдани политически разногласия, както у нас, тъй и в чужбина.

С тези основни мисли на г. Ганев не може да не се съгласим. В нашето тежко време, в което се възстановява демокрацията (срв моята статия в предшестващата книга на „Балкански преглед“ — „Възстановяване на демокрацията“), трябва да бъдат превъзможнати заблудите. Това не може да стане без научно обхващане и разяснение на самата демокрация. Ето защо, книгата на г. Ганев е навременна. Но има и друго обстоятелство, което придава изключителна стойност на тази книга. Българската държава се намира в момент на ревизия на конституцията. Новата конституция, която се има предвид, не е още много ясна. Какво ново ще се внесе в нея, това подлежи да бъде разрешено от нашата нова конституанта. Подобно на Франция, и у нас ще станат разисквания и спорове по този голям държавен проблем. Ала в един основен закон не само ще трябва да се прокламират правата на гражданина и да се декларират тези на държавата, но и да се институират правни конституционни норми за гаранция на тези права. Преди всичко, обаче, ще трябва, с оглед на господстващите в нашата епоха политико-философски схващания, да се определи функцията на народа, неговото участие в държавните власти. Всичко това не ще може успешно да стане, без да се познават основните начала на демокрацията. Трудът на проф. Венелин Ганев се явява от първостепенно значение в това отношение.

Накрая още една дума. Нашата политическа интелигенция с завидна настойчивост води борба срещу диктаторските режими и особено против режима на цар Борис. Но необходимо е със същата настойчивост да се продължи борбата за установяване на действителна демокрация у нас, лишена от демагогията на партийните хора от миналото и очистена от притворствата на диктаторите. За такава демокрация говори г. Ганев в своя труд.

Александър Илков

ТЕАТЪРЪТ И БЪЛГАРСКАТА ДРАМА

Българският театър има твърде интересно развитие. Той върви с първите стъпки на културата у нас. На неговата сцена се раждат и първите български сценични творения. Така, още от самото начало българският театър и българската драма вървят ръка за ръка. А това значи, щом един народ има духовна сила, той непременно ще трябва да създаде и свой самобитен театър, който да отговаря на духовните потреби на народа.

Театър имаме, но имаме ли българска драма? И можем ли да имаме истински самобитен национален театър, ако нямаме българска драма? — На тези въпроси е най-лесно да се отговори. Нивото на театъра се измерва с нивото на националната ни драма. Ако тя е на висота, на висота ще бъде и театърът. Културата е такова нещо, че ако тя изобщо съществува за човека, тя е непременно в ония творчески дела, които даден творец завещава на вечността. Духовната култура изцяло се съдържа в националното изкуство и само там ще трябва да я дирим, ако наистина желаем да вървим в крак с времето. Времето мерим с дните и годините, но то се отбелязва и остава в делото — плод на стремежите ни към съвършенство.

В нашия театър се играят и български драми. Няма да бъдем справедливи, ако кажем, че това става случайно. Управленията на театъра винаги са искали да поставят „нещо българско“, но никога не са съдействували да се създаде „нещо българско“. Много по-лесно е да се постави пиеса от умрели автори, отколкото театърът да се свърже с един жив писател. До сега всяка българска пиеса се е добирала до сцената с танталови мъки за автора. Тези отношения са отчуждили писателя от театъра, а това се е отразило и върху развитието на българската драма. Ако тя в този момент не е на нужната висота, това се дължи, че връзката между националния театър и националната драма е слаба.

Никой народ не може да надмине ръста си. Без приемственост няма развитие. Истинската българска драма може да се роди само по еволюционен път. Всяко творческо дело е, преди всичко, един дълъг културен процес, който се извършва почти едновременно в душите на всички, за да може да получи от твореца вечното си съдържание. Тоя вид драма идва бавно и не за нея става дума. Думата е за оная драма, която трябва да намери почетно място в репертоара на театъра, за да го оцвети и осмисли като национален институт за сценични изкуства. Тя пак ще се създаде от писателя, но при условие да бъде поне толкова обичана от управленията на театъра, колкото я обича и публиката. Много са примерите, когато сравнително слаба българска пиеса, от гледище на литературната критика, е намирала на сцената много добър прием. Това се дължи на едно особено обстоятелство, че публиката има нужда да търси себе си, да проверява душата и сърцето си чрез своя собствен бит. Най-съвършеното копие на една Рембрандова картина винаги ще бъде по-малощенно от една оригинална картина на кой и да е талантлив български художник.

Можем да кажем без преувеличение, че връзката между писателя и театъра не съществува. Тя е прекъсната по неестествен начин — от неразбиране и подценяване делото на писателя. От тоя фатален час е започнал и упадъкът на българския театър.

Нашето време е ново, препълнено е с надежди и възможности. Желанието за творчество е на лице, на лице трябва да бъде и разбирането. Превъзпитаването на обществото може да стане само чрез истинското изкуство, но не и чрез ония случайни творби, които имат само формата на изкуство, но не и неговия плодотворен лъх. Агитката в изкуството е само пречка да се върви напред, защото тя най-лесно се постига от по-слабите таланти. Не е достатъчно да кажеш нещо от сцената, но и да го вну-

шиш. Внушението от сцената се постига най-напред чрез изисканото слово, чрез зачитане на човека и чрез дара на артиста.

Този сезон Народният театър започна своята сценична работа с две български пиеси: „Хъшове“ и „Свекърва“. На сцената чухме словото на Вазов и Страшимиров. За приемствеността това е добре, но за даване тласък на българската драма това е съвсем недостатъчно. Необходимо е поне две български пиеси от съвременни автори да се поставят. Те могат да бъдат и несвършени, но те непременно ще възбудят интерес в публиката и ще предизвикат съревнование сред писателите. Миналата година „Подвигът“ на Асен Разцветников и „Царица Теодора“ на Магда Петканова предизвикаха живи спорове и повишен интерес сред театралната публика. Но онова, което ние наблюдаваме е, че и мнозина от писателите се заразили и написали драматични творби. И този е пътят към българската драма. Театърът трябва да я играе, за да не спира творческия процес. Поддържайки, по този начин, тоя процес, ние движим не само българската драма напред, но и самият театър. Всичко друго е само лутаница, която не извежда на никъде.

Днес условия да се поддържа тая връзка има и ние вярваме, че това ще стане. Поечките са временни и преодолими. Няма човешки усилия, които да спрат културното развитие на един народ — те само временно го забавят. Творческата сила е силата на дървото, което расте и на камък. Жаждата му за живот е толкова могъща, че троши и превръща на прах и тор скалата, върху която расте.

Народният театър трябва да бъде храм на истинското изкуство и верен съпътник на българската драма. Ние всички трябва да повярваме в него и то така, че да можем всякога с пълно доверие да прекратим прага му, без да сме видели програмата му и без страх, че ще загубим ценно време. Да не търсим разнообразие на сцената му, но жи-

вот, който да не ни омръзва, а все повече и повече да ни привлича със съвършенството си и с внушенията си.

К. П.

ХУДОЖЕСТВЕНИЯТ РЕАЛИЗЪМ В ОБРАЗНИТЕ ИЗКУСТВА

Художественият реализъм не е ново течение в образните изкуства. Той е съществувал през всички епохи и е отразен в творбите на най-значителните майстори. В миналото художественият реализъм е имал голямо значение, защото до него се е стигало посредством творческите възможности на редица школи, които не са стояли вън от живота. Обособяването на тези школи в едно течение не е било възможно, тъй като стремехът въобще към обособяване в определени течения не е бил толкова голям колкото е сега.

В миналото художественият реализъм се е създал вън от натурализма и акаденизма, след като е успял да надхвърли техните ограничени възможности и да превърне мъртвата форма в реална действителност. Напоследък усилено се заговори, че у нашите художници трябва да се създаде реалистичен възглед и да се потърсят начини, чрез които изкуството може да се свърже с живота и да допринесе за неговото съвременно изграждане. Забравя се, обаче, най-важното, че художественият реализъм не е натуралистично третиране на сюжета в неговата инертна същност. Художественият реализъм, макар да се стреми като натурализма към наподобяване на реалната форма, се различава коренно от него по това, че целта му не е само да наподобява и документира една действителност, но да направи формата възможна да изрази всички чувства, идеи и състояния, в които тя се намира в даден момент, при дадени социални и други условия. Така художественият реализъм открива зад действителността и неизвестните положения, които дадена действителност може да предизвика в чувствата на хората посредством възбуждането на нови възприятия.

В миналото, през епохата на класицизма, реалистичната скулптура на древните елини е успяла да ни даде представа и за съвършено нереални образи, благодарение на това, че творците на оная епоха са надскочили възможностите на мъртвия натурализъм. Кентаврите, ериниите и др. фантастични съчетания на човешкия образ с образите на различни животни ни убеждават, че художественият реализъм не цели само копирането на действителната природа, а само си служи с нея, за да ни даде образи, които се създават само в човешката фантазия. Поради това, художественият реализъм никога не отрича фантазията, сир. измислянето, което при натурализма и академизма е недопустимо. Доказано е, че във всички творби, които носят белег на истинско изкуство, измислянето е най-важното обстоятелство, при което на мъртвата форма може да се даде живот и значение.

У нас художниците са възпитани в определен начин на третиране сюжета. Повечето от тях не търсят възможности вън от техническото му наподобяване. Това е еднакво вярно и за тези, които изграждат картината по натуралистичен път, и за ония, които се стремят да я изградят по пътя на модерните школи. Нашите натуралисти мислят, че правят реализъм, а не търсят нищо повече от това, което са научили посредством възможностите, които са им дадени през време на тяхното академично възпитание. Те смятат, че само това е единственият път да се стигне до художествения реализъм. Те отричат възможностите на модернистите да правят художествен реализъм. Художественият реализъм, обаче, не отрича другите школи и течения. Напротив, за да бъде той пълнокръвно изкуство, необходимо е да бъде синтез от всички възможности. Търсенето на неизвестните страни, които поражда един сюжет, както при модернизма, така и при реализма, е една и съща цел, чието догонване прави интересното

в картината лесноговоримо, стига да е изградена тя с ясни и убедителни средства.

Истинските талантливи творби на модерните течения ни убеждават в реалното съществуване на много особени положения на нещата в живота, към които не сме свикнали да се отнасяме с обикновено възприемане.

Ако разгледаме творбите на старите майстори от предосвободителната епоха, ще видим, че художественият реализъм е застъпен най-много в тия творби, които са имали слабо влияние на византийската канонична школа. Проявеният реализъм от българските майстори, които са виждали живота с очите на народа, са ни дали същността на всички преживелици, които са вълнували нашия народ през всички епохи на неговото съществуване. Робството, суеверието, борбите, народните песни и умотворения, народната фантазия, религия и бит са отразени с реалистичност непозната в други западноевропейски народи. По същество, славянинът е реалист, но той не е лишен от фантазия, напротив, тя е същността на неговия живот. Тя прави всичко в живота да е интересно, дава поток за творчество и по интуитивен път подсеща за създаване на нови ценности. Ето защо, създаването на художествен реализъм при днешните условия у нас е не само възможно, но и осъществимо.

Ако нашите художници при днешната обстановка се насочат към художествен реализъм, те ще могат да раздвижат съвременното ни изкуство, но не по пътя на натурализма, а по пътя на творческата фантазия, която при художествения реализъм може да изчерпи всичките възможности на художника. За да създадем реалистични творби, достатъчно е да вземем поне един от сюжетите на съвременния живот и да го дадем така, както той е отразен чрез неговата значимост и осъществяване на известна цел, към която се стреми целия народ. Ние можем да разработим сюжети от миналото, сюжети от битов, от социален, от чисто

естетически характер, но винаги трябва да търсим чрез сюжета да дадем това, което вълнува душите на хората. В това отношение не трябва да бъдем документатори и да предъвкваме казани вече неща, а да се помъчим да дадем това, към което се стремят хората, облечено в жива реалистична форма. Нашите художници като че ли се страхуват да излезат от рамките, в които са ги поставили досегашните условия, при които са се оформили. Мъчно е един художник, който до сега е рисувал само определени сюжети, от които е изкарвал препитанието си, изведнаж да се хвърли към разрешаването на по-сложни проблеми. Като знаем, че у нас интересът, особено в миналото, беше към пейзажа, натюрморта и портрета, където художественият реализъм се търсеше само привидно, лесно обяснимо е, защо художниците работеха само така и не се впуснаха в други възможности, които биха ги довели до разрешаването на по-сложни задачи, и с това и до художествен реализъм. Композицията, която е най-мъчното, винаги е била изоставяна, било защото не се търси или не се заплаща, било за това, защото предполага дълго проучване и много време, за да се направи картина. Правило се е у нас и още продължава да се прави само това, което най-лесно може да се продаде. За целта, нашите художници стигат до истинска безотговорност, като изоставят всички други проблеми. Така, вървейки по пътя на лесното, натуралистите се стараеха, колкото се може повече, да задоволят, лошия вкус на публиката, която купува картини, това те правеха посредством най-възможното банално и мъртво изписване на природата. Художниците, които претендират да имат по-добър вкус, се отдават на модерните течения, като за целта усилено се стремят да подра-

жават на всички достигнали у нас репродукции от модерни картини.

Не само това, художниците-модернисти, особено тия, които са били на Запад, изцяло са се пропили от стила на известни модерни художници, подражават ги, без да влагат никакви свои чувства и свое отношение. Те се мъчат да оправдаят себе си с това, че художникът трябвало да върви с новото време. Донякъде те задоволяват известен по-изтънчен вкус, но само на тези, които не търсят в изкуството повече от едно приятно удоволствие, развлечение или украса на техния дом, кабинет или обществено място. Така картината става само допълнение на известна архитектура или вътрешна украса, и за това е бездушна и без особено значение и въздействие като творба, която може да играе някаква роля в живота.

Най-важното в художествения реализъм е именно ролята, която той играе като двигател на живота, като творческо течение, което прогресира, и в унисон с живота създава ценности, движи идеи, твори история. Това е същността на художествения реализъм, това са и неговите мъчно осъществими особености. Ето защо, той се прави само от истински надарени хора, от художници, а не от посредствени рисувачи. Ако търсим реализъм, трябва да го търсим само там, дето има истинска творба, дето има истински творец. За да се създаде у нас художествен реализъм, необходимо е, преди всичко, да се създаде култ към истинския творец; да му се създадат условия да твори и да търси това, което до сега художниците са отбягвали; да търси да отрази това, към което се стремят всички хора, разбират го, изживяват го и растат чрез него.

Борис Коцев

ПОЛИТИКА

У НАС

България — народна република. — След двегодишно управление, партията на ОФ не можеха повече да отлагат изпълнението на една от най-важните точки в своята програма по вътрешната политика, която гласи: „Преустройство на държавата, съобразно проявената народна воля.“

Още на 9 септември 1944 г., когато ОФ, чрез една съгласувана смела акция на народа и армията, тури край на фашисткия режим, пое властта и оповести своята програма, не можеше да има ни какво съмнение в какво ще се изрази преустройството на държавата и каква форма на управление ще получи в бъдеще България. Фактически, още в този исторически ден, в умовете и сърцата на всички съзнателни граждани България съществуваше вече като република. И това бе напълно естествено. Всяка от петте партии, съставляващи ОФ, отдавна имаше като искане обявяването на републиката. Всички те бяха водили дълги и тежки борби, а някои бяха дали и скъпи жертви за премахването на монархията.

Грешките и престъпленията на злоупотребната Кобургска династия, които изложиха България на толкова беди и изпитания, най-после отвориха очите на всички съзнателни българи и оформиха окончателно твърдото решение у грамадното мнозинство на българския народ да скъса веднаж за винаги с една форма на държавно устройство, която бе му носила само нещастия и катастрофи. Ето защо, след като разреши неотложните и важни въпроси, свързани с коренната промяна в курса на нашата вътрешна и външна политика, ОФ реши да пристъпи към реализирането на държавното преустройство.

Първата стъпка към тази основна форма бе направена на 19 юли 1946 г., в който ден бе свикано съвместно заседание на членовете на Националния

комитет на ОФ и ръководствата на о. ф. партии. В това историческо заседание, председателствувано от основателя на ОФ, г. Георги Димитров, бе поставен на разглеждане въпросът за провъзгласяването на България за република чрез допитване до народа и за свикването на Велико народно събрание за изработване на нова конституция въз основа на волята на народа, изразена при народното допитване. След направения от председателствувания г. Г. Димитров доклад и след станалите разисквания, в които взеха участие министър-председателят г. Кимон Георгиев и председателят на Народното събрание, г. Васил Коларов, съвместното събрание реши единодушно: приема се за основа прочетения проект за провъзгласяване на България за република чрез допитване до народа; допитването (референдумът) да се извърши на 8 септември 1946 г.; на 27 октомври 1946 г. да се произведат избори за Велико народно събрание; назначи се комисия под председателството на г. Г. Димитров и с участието по двама представители от всяка о. ф. партия, която да разгледа предложения проект.

На 25 юли 1946 г. Народното събрание, след като изслуша декларациите на представителите на парламентарните групи на партиите от ОФ, с поименно гласуване единодушно прие на първо четене законопроекта за референдума за народната република и за изборите на Велико народно събрание. На следния ден, 26 юли, също така единодушно, Народното събрание гласува окончателно този законопроект, според който изграждането на народната република се извършва по следния начин.

Провъзгласяването на България за народна република става от 26-то обикновено Народно събрание на следния ден след като Върховният касационен съд се произнесе по резултатите от допитването

до народа (референдума). Едновременно с това, народните представители и членовете на правителството полагат клетва за вярност на народната република. От този момент регентският съвет престава да съществува и прерогативите на държавен глава преминават временно върху председателството на Народното събрание, съставено от председателя и четиримата подпредседатели. Председателството на Народното събрание, когато упражнява функциите на върховната държавна власт, ще заседава като колегия, ще решава въпросите с мнозинство и ще се представлява от председателя.

Мандатът на 26 то обикновено Народно събрание по право се прекратява веднага след конституирането на Великото народно събрание, което ще бъде избрано на 27 октомври 1946 г. Функциите на обикновеното Народно събрание, до избирането на ново такова, минават изцяло върху Великото народно събрание и ще бъдат изпълнявани от същото, докато бъде приета новата конституция и съгласно с нея бъде създаден съответния конституционен орган. Избирането на ново обикновено Народно събрание трябва да стане най-късно до една година след избирането на Великото народно събрание.

Основните начала на новата републиканска конституция, която ще бъде приета от Великото народно събрание, са доста подробно посочени в чл. 12 от Закона за допитването до народа за провъзгласяване на народната република и пр. В речта си, произнесена в Народното събрание на 25 юли т. г., министър-председателят г. Кимон Георгиев заяви, че в тези основни начала е проведена изцяло програмата на ОФ. От друга страна, в едно свое обръщение към българския народ по микрофона на радио-София, направено на 6 септември т. г. вождът на РП(к) и основател на ОФ, г. Георги Димитров, направи следните много важни декларации относно характера на българската народна република: „България няма да бъде съветска република, но тя ще

бъде народа република, в която ръководеща роля ще играе огромното мнозинство на народа — работници, селяни, занаятчии и народна интелигенция. В нея няма да има никаква диктатура, но в народната република основен решаващ фактор ще бъде трудящото се мнозинство, а не крупният спекулативен капитал; в народната република България частната собственост, придобита чрез труд и спестовност, ще получи действителната закрила на държавната власт, но в нея на крупната капиталистическа спекулативна собственост не ще се позволи да обрича трудещия се народ на изгладняване и нищета; България ще бъде народна република — свободна и независима държава, със свой национален и държавен суверенитет, фактор на славянското единство и братство, против всяка възможна агресия и ще представлява здрав елемент на мира и демокрацията на Балканите и в Европа.“

Кампанията за народната република обхвана цялата страна и се вод с общинската енергия и преданост от страна на партиите на ОФ. В самия ден на допитването — 8 септември — при извънредно голямо стечение на избирателите, гласуването се извърши при образцов ред и пълна свобода. Резултатът бе такъв, какъвто се очакваше: огромното мнозинство от явилите се избиратели гласуваха за републиката. Ето само общите цифри за цялата страна: общ брой на избирателите — 4.509.354; гласували — 4 132.107 (91.67%); негласували — 375.118 (8.33%); гласували за народната република — 3 834.183 (92.72%); гласували за монархията — 175.234 (4.24%); недействителни, бели бюлетини и лозунги — 123.590 (2.97%)

На 14 септември т. г. в Съдебната палата се състоя тържествено заседание на Върховния касационен съд, в което бе установен и обявен резултатът от народното допитване. Както председателят на съда, г. Ал. Папанчев, заяви пред жур-

налистите, този резултат е знаменателен. Той показва, че републиката се установява у нас по общо, всенародно желание, с каквото никоя друга страна до сега не е установявала републиканска форма на управление.

Най-после, настъпи часът на официалното обявяване на народната република. На 15 септември 1946 г., в 16 ч. и 30 м. се откри 96-то заседание на 26-то обикновено Народно събрание. Ведна прочувствена историческа реч, след като посочи фаталната роля на Кобургската династия и борбите, водени за създаването на народната република, председателят на Народното събрание, г. Васил Коларов, възвести точно в 16 часа и 45 минути обявяването на народната република със следните думи: — „Днес, 15 септември 1946 година, XXVI-то обикновено Народно събрание, като взема акт от волята на българския народ, изразена с рядко единодушие при народното гласуване на 8 септември 1946 г. и съгласно чл. 5 от Закона за допитването до народа за премахването на монархията и пр., провъзгласява България за народна република“. — Провъзгласяването бе посрещнато с невиджан ентузиазъм и бурни овации от станалите прави народни представители и публика, както и от гражданното множество народ, стекъл се на площада и по улиците около Народното събрание.

*

България на конференцията за мира. — На 11 август българската делегация за конференцията на мира на 21-та държави замина за Париж. Делегацията е в следния състав, определен от Министерския съвет: министър-председателят г. Кимон Георгиев, водач на делегацията; председателят на Народното събрание, г. Васил Коларов, който бе вече в Париж, където отстояваше българските позиции; подпредседателят на Министерския съвет и министър на земеделието г. Александър Оббов; министър на външните

работи г. Г. Кулишев; министърът на финансите г. проф. Ив. Стефанов; министърът на търговията г. Дим. Нейков и подпредседателят на Народното събрание г. д-р П. Костурков. Делегацията се придружава от необходимия брой съветници и вещи лица, секретари и помощен персонал, при главен секретар г. Асен Георгиев, легационен съветник в Париж.

Членовете на делегацията развиха в Париж голяма дейност, за да осветлят средите във и около мирната конференция по българските въпроси. Така, председателят на Народното събрание г. Коларов има важни срещи с министъра на външните работи на Съединените щати, г. Бърнс, и министъра на външните работи на Великобритания, г. Бевин. По-късно, министър председателят г. Кимон Георгиев и министърът на външните работи г. Г. Кулишев имаха продължителна среща с г. Бърнс. Освен това, г. г. Кимон Георгиев, В. Коларов и Г. Кулишев са имали среща и с посланика на Съединените щати в Париж, г. Кефъри, американски представител в политическата и териториална комисия за България. Отделно, г. Кулишев е имал среща и с французкия министър на външните работи, г. Жорж Бидо, във връзка с българските въпроси на конференцията за мира. Нашите делегати са имали срещи и с г. Молотов, съветски министър на външните работи, както и с делегатите на другите славянски страни.

Членовете на нашата делегация през цялото време поддържат връзки и с представителите на големите европейски и американски вестници и агенции, пред които дават изявления по българските въпроси. Дейна помощ на нашата делегация оказаха и членовете на тракийската делегация, които в срещите си с политици и общественици от различни страни проявиха похвални усилия, за да ги осведомят по въпроса за Западна Тракия. От своя страна, и службата по печата при нашата легация в Париж е развила похвална дейност за подпомагане работа-

та на делегацията. Така, в салоните на художествената галерия службата по печата е устроила голяма изложба „20 години българска съпротива“, в която с данни и документи нагледно се посочват борбите на българския народ срещу хитлеристките нашественици през годините на окупацията.

На 14 август т. г. общото събрание на конференцията за мира изслуша изложението на министра на външните работи г. Кулишев, направено от името на министър-председателя г. Кимон Георгиев. Това изложение съставлява една бляскава и добре аргументирана защита на българската кауза. Нашият външен министър особено е подчертал някои факти от първостепенна важност. Така напр., изтъкнато е в изложението, че никаква българска войска никъде не е участвувала при германското нахлуване на Балканите; български войски послужиха само за окупирането на части от югославската и гръцка територия, и то когато военните операции бяха вече привършени от нахлулите германски войски; в най-критичния момент на войната на Източния фронт, по време на сраженията за Сталинград, българският народ устоя на страшния натиск от страна на Хитлер и не изпрати нито един войник срещу Съветския съюз; той не даде и нито един доброволец за Източния фронт; в действителност, войната против Германия бе единствената война, която България е водила, и то не от деня на сключването на примирието, а още от 9 септември 1944 г.

В изложението на г. Кулишев е застъпено и добре обосновано и искането на България за Западна Тракия и за изход на Бяло море, неоснователността на гръцките претенции за поправка на границата, за репарации и пр.

След изложението на г. Кулишев пред общото събрание на конференцията, на шата делегация поиска да бъде изслушана и в най-важната комисия—териториалната и политическа комисия за Бълга-

рия. Тази комисия реши единодушно, само срещу гласа на гръцкия делегат, да бъде удовлетворено искането на българската делегация. И наистина, на 3 септември пред тази комисия г. Васил Коларов направи едно много убедително и аргументирано изложение, в което бяха засегнати и изяснени още веднаж всички въпроси във връзка с проекто-договора за мир с България и обвиненията и претенциите на Гърция. Г-н Коларов се е спрял по-специално и обстойно върху българското искане за Западна Тракия, като е напомнил благоприятните за България мнения на съюзниците в миналото по този въпрос.

Въпросите около условията за мира с България се разглеждат от съответните комисии при конференцията, най-важната от които е политическата и териториална комисия. Първият въпрос, който тази комисия разгледа, и по който взе решение е относно искането на България да бъде призната за съююваща страна. В предговора на проектодоговора за мир се константира само, че България е взела активно участие във войната срещу Германия. На гръцкия делегат, обаче, и това дори се е видело много. Той е протестирал в комисията срещу тази констатация и въпреки познатите на всички вече исторически факти, не се е посвенил да заяви, че българските войски „са били дейни само когато са били на страната на Германия“. Гръцкият делегат е поискал България да бъде третирана чисто и просто като неприятелска страна. Белоруският делегат е настоял България да бъде призната за съююваща страна и е бил подкрепен от другите славянски делегати. Така, югославският делегат г. Моше Пияде, между другото, е напомнил, че българските войски са се притекли на помощ на Югославия в едно време, когато е трябвало да се водят тежки борби с отстъпващите от Гърция германски армии.

За съжаление, предложението на белоруския делегат за признаването на България за съююваща страна е било

отхвърлено от комисията с 9 гласа срещу 4. Остава, прочее, в предговора на проектодоговора за мир все пак много важната констатация, че България е взела активно участие във войната срещу хитлеристка Германия.

След приемането на предговора, в политическата и териториална комисия за България започна разглеждането на чл. 1 на проектодоговора за мир, който определя границите ни. Този член има следния текст:

„Границите на България остават такива, каквито съществуваша до 1 януари 1941 г. Забележка: този текст, що се отнася до българо-гръцката граница, се смята неокончателен, докато правителствата на Гърция и България биха имали възможност да изложат устно своето мнение по този въпрос пред конференцията на мира, или пред Съвета на външните министри.“

От този текст се вижда, че що се отнася до северната ни граница — с Румъния, уредена по доброволно съгласие със сключване на спогодбата в Крайова, по силата на която Южна Добруджа се върна на България, Съветът на четиримата министри на външните работи единодушно е възприел запазването на съществуващото сега положение. В политическата и териториална комисия това становище е било възприето също единодушно. Дори гръцкият делегат г. Пипинелис е заявил, че гръцката делегация е готова да се съгласи с първата част от член първи на проектодоговора относно оставането на Южна Добруджа на България, при условие обаче, че гръцките искания за ревизия на гръцко-българската граница ще бъдат взети под внимание.

В комисията са станали дълги разисквания и често ожесточени спорове по втората част на член първи от проектодоговора, отнасяща се до южната граница на България. Касаеше се до разглеждането, приемането или отхвърлянето на две предложения. Първото предложение е това на България за изменение

текста на чл. 1 в смисъл, че южната граница на България трябва да бъде тази, определена от Букурещкия мирен договор в 1913 година, според който Западна Тракия остава на България. Това българско предложение не е било поставено на разглеждане в комисията, понеже, както е заявил съветският делегат г. Новиков, то не е било направено като свое от никой от делегатите на силите-победителки. Обаче, г. Новиков е настоял енергично чл. 1 от проектодоговора да се приеме така, както е установен от четиримата министри на външните работи, а именно, че българо-гръцката граница остава сегашната, каквато е била на 1 януари 1941 г. Същевременно г. Новиков е заявил, че съветското правителство ще се противопостави на такива искания на гръцкото правителство, които са неоснователни и от естество да попречат да се създадат мирни условия на Балканите.

Негласуването на българското предложение за Западна Тракия, въпреки всичката очевидност на справедливостта на това искане, се обяснява с обстоятелството, че в мнозинството от членовете на комисията надделява една основна мисъл: не е допустимо да се разисква въпросът за вземане на територия от една страна-победителка, за да се даде на друга страна победена, колкото исканията на последната да са основателни.

Обстоятелството, че българското предложение не е било прието за разглеждане в комисията, не намалява неговото значение. Това предположение, заедно с всички представени в негова подкрепа аргументи, ще остане вписано в протоколите на политическата и териториална комисия на конференцията за мира, а това ще означава, че България не се отказва от правата си над Западна Тракия и от излаза на Егейско море, признати ѝ по Букурещкия договор.

Второто предложение, направено в комисията, е гръцкото — за установяване

на „стратегическа“ граница между България и Гърция. На това предложение са се противопоставили делегатите на петте славянски държави, които дори са напуснали първото заседание, в което се е разисквало гръцкото предложение. При второто заседание, инцидентът е бил уреден и е било гласувано, дали гръцкото предложение да бъде прието или не за разискване. Получили са се осем гласа в полза на разглеждането на гръцкото предложение (САЩ, Великобритания, Австралия, Франция, Гърция, Индия, Нова Зеландия и Южно-африканския съюз) и пет гласа против (СССР, Чехословакия, Украйна, Белорусия и Югославия). След станалите разисквания, със същото число гласове за и против, комисията е решила гръцкото предложение за стратегическа граница да бъде изпратено във военната комисия за проучване. Това решение на комисията не означава в никой случай намерение у гласувалите за него делегати да се удовлетвори гръцкото искане за „стратегическа“ граница. То свидетелствува само за желанието им да проявят известно внимание към Гърция, като страна-победителка. Че това е така, се вижда от следните факти. В едно от заседанията на комисията делегатът на САЩ, г. Джеферсон Къфери, е заявил, че неговото правителство не е склонно да се съгласи с присъединението към Гърция на нови български етнически елементи и смята, че гръцките искания за сигурност могат да бъдат задоволени с демилитаризирането на известни области. Вероятно подобно разрешение е имал предвид и главният секретар на конференцията, г. Фук дьо Парк, който е предложил военната комисия, на която се препраща въпроса, да разгледа дали няма някои други възможности, които биха могли да бъдат възприети и които биха дали гаранция за сигурността на Гърция.

На 18 септември т. г. политическата и териториална комисия за България е приключила работата си по отношение на членовете от мирния договор, върху

които се простираше нейната компетентност. Остава единствено неразрешен въпросът по чл. 1 относно гръцко-българската граница, отнесен за мнение във военната комисия.

ОКОЛО НАС

Албания. — Усилията за вътрешно преустройство в младата албанска демократическа република продължават във всички области, но едновременно с това вниманието на правителството е погълнато от въпросите на външната политика, които засягат отблизо Албания.

С голямо възмущение, макар и без особена изненада, бяха посрещнати в Албания разкритията на подпредседателя на югославското народно събрание, г. Моше Пияде, за предложението направено на Югославия от гръцкия министър-председател г. Цалдарис за подялбата на Албания между двете страни — Гърция и Югославия. Въпреки последвалото опровержение от страна на г. Цалдарис, политическите кръгове в албанската столица продължават да бъдат недоверчиви. От друга страна, чрез силите-приятелки на конференцията в Париж, албанското правителство разчита да бъдат осуетени гръцките погълзновения за присъединяване на Северен Епир.

Едновременно с това, министър-председателят г. Енвер Ходжа, както и албанското народно събрание, са отправили молба до правителствата на САЩ, СССР и Великобритания, да бъде допусната Албания на мирната конференция в Париж. Тази молба, обаче, остана неудовлетворена, въпреки настойчивите искания на югославските и други славянски делегати.

Албания е поискала, също така, да бъде приета за член на ООН и е изпратила своя министър без портфейл г. Тук Якова да поддържа това искане. Гърция, обаче, формално се е противопоставила на приемането на Албания в ООН под предлог, че Албания продължава да се счита във война с Гърция още от

9 юли 1940 г. Съветският делегат е отхвърлил това гръцко твърдение и е настоявал да се приеме молбата на Албания. Най-после, по предложение на британския делегат, комитетът за приемане на нови членове в ООН е решил да се състави една листа от въпроси, на които албанското правителство трябва да отговори преди да се пристъпи към разглеждане на неговото искане за членуване.

*

Гърция. — Плебисцитът за връщането на краля в Гърция се състои на 1 септември т. г., въпреки многото трезви гласове, които препоръчваха отлагането му до пълното омиротворение на страната. Оповестеният официално резултат от плебисцита е: от 1.801.140 избиратели, гласували са 1.691.592, от които: за връщането на краля — 1.166.512 и против, т. е. за републиката — 521.267 и 3815 невалидни бюлетини. В атмосферата, при която се извърши допитването — повсеместните вилнения на фашистките и монархически терористи — тези резултати съвсем не могат да се считат за задоволителни, толкова повече, че достоверността на посочените цифри, особено за гласовете подадени в селата, се оспорва от опозицията. Това, обаче, изглежда не смущава правителствените групи, за които е важно, че кралят ще се върне в Атина.

Какви са намеренията на партиите, които бяха против завръщането на краля, след оповестените резултати от плебисцита? — Според едно съобщение на агенция „Ройтер“ от Атина, централният блок на републиканските партии, който има 68 места в парламента, изглежда е решил по принцип да признае резултата от плебисцита, но без да изяви официално своето становище преди съвещание с главните си поддръжници в цялата страна.

Софулис, водач на гръцката либерална партия, е заявил, че партията му ще продължава да участва в политическия живот на страната с надежда, че крал

Георги ще усвои режим, който би заличил „различията между коронованата демокрация и републиката“. Венизелос, водач на либералната партия — венизелисти, е заявил, че партията му ще работи лоялно в рамките на новия режим, за да допринесе за „нормалното функциониране на коронованата демокрация“.

Демократическо-социалистическата партия, водена от Папандреу, в една официална декларация заявява, че признава конституционната монархия като законно управление на страната. Противно на тия нагаждания към създаденото положение, коалицията на ЕАМ и комунистическата партия, които обединяват всички леви демократически течения и се ползват с голямо влияние в страната, са издали декларация, в която твърдят, че произведеният плебисцит не е валиден, тъй като е бил произведен с терор от правителството и под влиянието на присъстващите в страната английски войски. В декларацията се казва още, че кралят не трябва да се връща, че се налага образуването на ново коалиционно правителство и произвеждането на общи избори.

И гръцката социалистическа партия, водена от Сволос, в едно комюнике заявява, че плебисцитът е бил произведен при условия на терор, насилие и измама, и изказва надеждата, че чуждестранните покровители на монархията не ще поемат отговорността за това „задушване на гръцкото обществено мнение“.

Докато кралят се готви да се върне в Атина, вътрешното положение на Гърция се влошава бързо и застрашително. Досегашните единични действия на съпротива и нападения се превръщат в организирани въоръжени акции от голям мащаб. Големи, отлично въоръжени чети от недоволници се оттеглят в планините, нападат и избиват цели жандармерийски отреди, блокират села и наказват граждански чиновници и военни лица и пр. При това положение, дори благосклонният към днешния режим кореспондент

на Анадолската телеграфна агенция в Атина предсказва, че гражданската война в Гърция става неизбежна и че създадените условия лишават плебисцита от всякаква стойност.

От своя страна, гръцкото правителство се мъчи да овладее положението чрез засилване на терора и вземане на репресивни мерки, издаване и изпълняване на смъртни присъди срещу участниците в съпротивителното движение и пр. Министерският съвет е решил, обявеното в Тракия и Македония военно положение да се разпростре върху цялата територия на Гърция, като бъдат предприети военни действия с големи войскови части за прочистване на територията.

Многозначително е за намеренията на гръцкото правителство посегателството, извършено още в началото на м. август срещу гръцката федерация на труда. Правителството е разтурило свободните демократически синдикати и ги е поставило въвн от законите, като е заместило избраните водачи на тези синдикати с един комитет, съставен от лица посочени от правителството. Набързо е съставен „гръцки национален работнически реформаторски блок“, с предназначение да замести досегашната федерация на труда и да се противопостави на комунистическото и социалистическо влияние сред организираното работничество. Не може да има съмнение, какво ще бъде отражението в синдикалните организации на западните демократически страни от тези преследвания срещу организираното гръцко работничество.

За създаденото положение в Гърция най-добре може да се съди и от факта, че в края на м. август т. г. украинският министър на външните работи г. Мануилски, от името на правителството на Украинската ССР и въз основа на чл. 31, § 1 от Хартата, е изпратил доклад до Съвета на сигурността при ООН за положението в Гърция. Г-н Мануилски е поискал да се включи в дневния ред на идната сесия на Съвета на сигурността въпросът за положението на Балка-

ните, създадено от политиката на гръцкото правителство, заплашващо международния мир и сигурност, както и да се реши какви мерки трябва да се вземат от Съвета на сигурността, за да се премахне тази заплаха за мира.

*

Ромъния. — Още през средата на м. юли т. г. разискванията около избирателния закон бяха приключени и кралят подписа двата декрета — за закона за изборите и за закона за организацията на народното представително тяло. Тъй като записването в избирателните списъци е било приключено на 15 септември, и като се има предвид, че по силата на избирателния закон са необходими 35 дни за оповестяване на списъците и за внасяне поправки в тях, вероятно става изборите да бъдат произведени към края на октомври или началото на ноември. От Букурещ няма още съобщение за точната дата.

Ромънската делегация на мирната конференция в Париж развива голяма дейност за защита на националната кауза на своята страна. На първо място се касаеше за формалното признаване от конференцията на извършеното, с помощта на съветските освободителни войски, връщане на оная част от Трансилвания, която бившият фашистки ромънски режим бе отстъпил на Унгария по силата на виенското арбитражно решение.

Унгарците употребиха значителни усилия да си присъединят отново, било по доброволно съгласие с Ромъния, било с решение на конференцията в Париж, поне някои погранични области, за които претендират, че мнозинството на населението е унгарско. Нашите северни съседи успяха да получат пълно удовлетворение по този въпрос. С десет гласа срещу две въздържания (на Австрия и Южноафриканския съюз) териториалната и политическа комисия за Ромъния при мирната конференция прие чл. 2 от проектодоговора за мир с Ромъния. С този член се унищожава виенското арбитражно ре-

шение и се възстановява унгаро-ромънската граница от 1 януари 1938 година, т. е. възвръща се на Ромъния цяла Трансилвания.

Отношенията между Ромъния и България продължават да бъдат найприятелски и да се развиват все повече в дух на искрено и цялостно сътрудничество, тъй необходимо и полезно за двете страни. Опитът на някои неотговорни реакционни кръгове в така наречените „исторически партии“ (на Братияну и на Маниу), както и на някаква малка емигрантска група в чужбина, да възкресят старите вражди и недоразумения между двете съседни страни във връзка с Южна Добруджа, както трябваше да се очаква, удариха на камък.

Достатъчно е в това отношение да цитираме речта, произнесена на 10 септември т. г. в организационното събрание, устроено от фронта на орачите от министър-председателя г. д-р Петре Гроза, който за отношенията между Ромъния и България е казал: „На мирната конференция в Париж ние запазихме мярката и благоразумието, така че, що се отнася до отношенията ни с България, ние не поискахме унищожаването на Крайовската спогодба. През 1913 г. не бе ромънският народ, който нанесе удар в гърба на българския народ, който водеше война, а това бяха ромънското боярство, ромънските финансисти, ромънският империализъм и ромънската реакция.“

*

Турция. — На 21 юли т. г. в Турция се произведоха избори за осмото велико народно събрание, които се различават от изборите в миналото по това, че в тях участваха вече и някои опозиционни групи. Резултатът от изборите бе: управляващата народна републиканска партия е получила 396 места, опозиционната демократическа партия, водена от Джелал Байяр — 62 места и групата на независимите — 7 места. За начина,

по който са произведени изборите, може да се съди от факта, че в първото заседание на новото велико народно събрание много депутати са заявили, че изборите са били произведени по незаконен начин и обявените резултати се дължали на фалшификация на бюлетините.

Както и да бъде, новото в сегашния турски парламент е, че за пръв път се явява на лице партията, която се прокламира открито за опозиционна — това е демократическата партия на г. Джелал Байяр, към която се е присъединил и доста популярния в Турция маршал Февзи Чакмак. Касае ли се, наистина, в случая за опозиционна партия, или групата на г. Байяр играе на опозиция, за да служи по своему на управляващата народно-републиканска партия, с оглед на известни общи турски интереси във връзка с въпроси на външната политика? Това не е още съвсем ясно, но напоследък има известни признаци за желание у демократическата партия да се прояви самостоятелно в бъдещата си дейност. Недоволството сред турския народ и работническите маси от управлението се засилват постоянно и не ще бъде чудно, ако демократическата партия, независимо от първоначалните намерения на нейните основатели, да е поискала да използва съществуващите недоволства, като се яви техен изразител и, по този начин, се затвърди като напълно самостоятелна партия, която в бъдеще би могла да се домогва до властта.

Първата работа на новоизбраното Велико народно събрание бе да избере председател на републиката. За такъв бе преизбран с 388 гласа, за трети път, г. Исмет Иньоню, само че този път не единодушно, както бе в миналото, понеже депутатите от опозиционната демократическа партия, поставиха свой кандидат за председател, а именно маршал Февзи Чакмак, който е получил 59 гласа.

След изборите бе образувано ново правителство, начело с г. Реджеб Пекар като министър-председател, и г. Хасан Сака, като министър на външните ра-

боти. В изложението си, направено в народното събрание по правителствената програма, главно по външната политика на страната, министър-председателят е заявил, че „тази политика щяла да почива на суверенитета и териториалната цялост на страната и щяла да се въодушевява от стремежите и миролюбивите намерения на турския народ, сигурен в своите права, зачитащ правата на другите народи и верен на приятелствата си“. В изложението си турският президент се е спрял на отношенията на Турция с Великобритания, САЩ, СССР, Франция, Гърция, Арабските страни и ООН, без да спомене за другите балкански страни.

На 8 август т. г. управляващият съветското посолство в Турция е връчил на турското правителство нота, с която се иска ревизия на договора, сключен в Монтрьо, за режима на Проливите, съгласно Потсдамските решения. Съществените точки в предложението от СССР нов режим за Проливите са следните: 1) Проливите трябва да останат отворени постоянно за търговските кораби на всички държави; 2) Проливите трябва, също така, да бъдат отворени за всички бойни кораби на държавите, граничещи с Черно море; 3) Що се отнася до другите държави, техните бойни кораби ще могат да минават през Проливите само в специално предвидени случаи; 4) Установяването на режима на Проливите, като единствен морски път, позволяващ влизането и излизането от Черно море, трябва да зависи от компетентността на Турция и на всички други черноморски държави; 5) Турция и СССР, като най-заинтересовани сили, и които са в състояние да обезпечат свободата на търговското мореплаване и сигурността на Проливите, ще организират съвместно отбраната на Проливите, с цел да се попречи на тяхното използване от която и да е друга държава с намерения враждебни на черноморските държави.

На 24 август т. г. бе обнародван текстът на нотата-отговор на турското правителство. В него се казва, между другото, че турското правителство е съгласно с първите три точки от съветското предложение. Що се отнася, обаче, до предложенията в точки 4 и 5, то не могло да се съгласи с тях, защото те щели да нарушат, както правата на страните подписали конвенцията в Монтрьо, така и суверенитета и независимостта на Турската република.

До средата на м. септември т. г. никаква постъпка от светска страна не бе последвала този турски отговор.

На 6 септември т. г. официалната французка агенция „Франс Прес“ предаде от Истанбул една интересна информация, по която не се получи сведения от други източници, за да може да се съди за нейната достоверност. Вземайки повод от пристигането в Истанбул на една група от 350 турци, гръцки поданици идещи от Гърция, където били преследвани от „гръцките крайни елементи“, французката агенция съобщава, че по този случай „турските политически среди повдигали въпроса за турците, поданици на другите балкански държави. Очертавало се едно течение в полза на масовото завръщане в Турция по подобие на станалата след първата световна война размяна на населението между Турция, от една страна, и Гърция и България, от друга. Сега трябвало да се извърши ратифицирането на онези турци, които не са могли тогава да се завърнат в Турция.“

*

Югославия. — Въпросът, който продължава да вълнува най-много братска Югославия, е за границата с Италия, разглеждан от политическата и териториална комисия за Италия при конференцията за мира в Париж. Последният ход на италианската делегация е писмото на италианския делегат г. Бономи до коми-

сията, с което иска, от името на италианското правителство, да бъде произведен плебисцит в спорната област — Юлийска Венеция.

От своя страна, югославската делегация представи в комисията искане за ревизия на решението на четиримата министри на външните работи относно Горица, втори по големина град в Юлийска Венеция, който според това решение, трябваше да се даде на Италия. Югославският делегат г. Бедлер е поискал от териториалната и политическа комисия за Италия да се коригира така наречената гранична „французка линия“ по начин, щото Горица да бъде включен в югославска територия. Това искане е било горещо подкрепено от чехословашкия, полския и другите славянски делегати. Във връзка с него водачът на югославската делегация, министърът на външните работи г. Едуард Кардел, е заявил в Париж, че Югославия не ще признае каквото и да било решение и не ще подпише никакъв мир с Италия, ако несправедливостта на „френската линия“ спрямо Югославия не бъде поправена.

Както се знае, централно място в проектодоговора за мир между Югославия и Италия заема въпросът за Триест. Решението на четиримата министри на външните работи бе да се учреди свободна област Триест, чиято цялост и независимост да бъдат осигурени от Съвета на сигурността при ООН. Четиримата нахвърлиха, обаче, само общите начала, върху които трябва да бъдат изградени временното правителство и статута на свободната област, но на конференцията на 21-та държави в Париж бе представено да направи препоръки за съставянето на временното правителство и окончателния статут на областта.

В изпълнение на това решение, териториалната и политическа комисия за Италия започна разискванията за Триест, които, естествено, засегнаха и вече разрешените от четиримата точки по този въпрос. Съветският министър на външните работи г. Молотов се противопо-

стави енергично на британското и американско предложение за статута на Триест, които биха дали пълната власт на губернатора, а не на населението на Триест. Г. Молотов се е противопоставил също на идеята за установяването на каквито и да било въоръжени сили в Триест и превръщането на свободната територия във военна база, като я заявил, че съветското предложение единствено съдържа клаузи за демилитаризиране и неутрализиране на Триест.

Гледището на Югославия в комисията е било застъпено от министъра на външните работи г. Едуард Кардел и това гледище е следното. Свободната зона на Триест да образува автономна държава в рамките на федеративната република Югославия, а самият град Триест да бъде свободно пристанище. За да даде, обаче, още едно доказателство за дух на примиримост, Югославия приема интернационализирането на Триест, но при условия осигуряващи свързването на града с неговия хиндерланд. За тази цел, Югославия предлага проектостатутът за Триест да има следните главни положения: суверенитетът на Триест да бъде в ръцете на самото население; изпълнителната власт да принадлежи на правителствения съвет, назначен от Народното събрание и отговорен пред него; конституцията да осигурява основните права на гражданина; Триест да бъде свободно международно или югославско пристанище и да има своя свободна зона; митнически съюз и договор, уреждащ монетния въпрос, и обща администрация в ж. п. съобщения, пощите, телеграфите и телефоните между Триест и Югославия; пълна независимост на територията на Триест, обезпечена от Съвета на сигурността при ООН; неутрализиране и демилитаризиране на територията на Триест; прилагането на статута да се постави под отговорността на върховния комисар на Съвета за сигурността; Югославия да се представлява от управителя на свободния град.

Към края на м. август американското правителство връчи нота на югославското правителство по повод свалянето на два американски самолета на югославска територия. В нотата се казваше, че ако американските искания не бъдат задоволени, въпросът ще бъде отнесен незабавно в Съвета на сигурността при ООН за вземане на съответни мерки.

Въпреки настроенятията у някои реакционни среди и тяхното желание да раздухат този инцидент и да го представят като начало на голям конфликт, работата много скоро се изясни. Американското правителство остана доволно от дадените му от югославска страна обяснения и от удовлетворяването на американските искания (освобождаване на екипажа и пътниците на падналите аероплани и пр.) и инцидентът се счете за приключен.

Този инцидент, обаче, и проучаванията около него дадоха възможност да се оповестят някои интересни сведения, неизвестни досега на общественото мнение. Така, сам председателят на югославското правителство, маршал Тито, е заявил, със свойствената му искреност и прямота, на англо-американските журналисти в Блед, в отговор на поставените му въпроси: „Няколкократните нарушения на югослав-

ската територия от края на войната до сега, въпреки всичките протести на военните югославски власти и протести и ноти до съюзническите правителства от страна на югославското правителство, показват ясно, че прелитанията над югославска територия на съюзнически военни самолети са били желани; тези прелитания имат за цел, на първо място, демонстриране и показ на военната мощ на съюзниците, сплашване на патриотичното ни население, а от друга страна, окуражаване на противонародните елементи в Югославия; прелитанията над наша територия и на транспортни самолети имат за цел да се разузнае, къде се намират нашите военни части.“

На въпроса, „ще приложите ли същите мерки от 9 август, в случай че други самолети прелетят югославската територия без разрешение“, маршал Тито е отговорил, че е дадена строга заповед да не се стреля срещу транспортните самолети, които биха преминали без разрешение и не по необходимост над югославската територия. Те щели да бъдат поканени да кацнат и, ако не се подчинят, ще се отбележат номера и произхода им, за да се направят нужните постъпки.

Г. Б.

СТОПАНСТВО

ПРЕГЛЕД НА ПОЛОЖЕНИЕТО В НАШИТЕ ЗАНЯТИЯ

Големият брой на занаятчийските предприятия в страната и заетите в тях лица ни задължават да се отнесем сериозно към тоя важен клон на народното ни стопанство.

В занаятите липсва оная постоянност, която се наблюдава в броя на индустриалните предприятия, защото тук се касе за дребни предприятия за производство и услуги, които лесно се изграждат и, също така, лесно могат да бъдат закрити при стопански затруднения.

Липсата на постоянност в занаятите и това непрекъснато движение в броя на занаятчийските предприятия и заетите

в тях лица проличава особено ясно от данните, които Върховната стопанска камара е събрала със сътрудничеството на Областните стопански камари. То' проличава и от данните, които ни дава Министерството на финансите, извлечени от сведенията за обложените занаятчии с данък занятие

Таблиците № 1 и 2 очертават известни разлики в броя на предприятията за разните години, защото данните за тях са събирани по две различни линии, а именно: по линията на регистрираните занаятчийски предприятия при Областните стопански камари и по тая на обложените с данък занятие занаятчийски предприятия

тия. Грешки са допустими и в двата случая и истината е някъде по средата, обаче, и в двата случая може да се установи липсата на постоянност в броя на занаятчийските предприятия.

ТАБЛИЦА № 1

Година	Брой на занаятч. предприятия	Всичко по-мощници	Общо заети лица
1936	69,232	63,547	135,370
1937	76,117	74,100	151,800
1938	82,461	84,300	169,400
1939	88,322	88,400	180,600
1940	96,522	97,900	199,700
1941	106,900	102,800	210,600
1942	99,200	95,200	198,300
1943	102,000	98,000	204,100
1944	110,751	99,146	212,112

ТАБЛИЦА № 2

за обложените с данък занаятие занаятчии, без ония обложени по оборота:

Години	Данъчни данни	Години	Данъчни данни
1936	99,504	1941	104,978
1937	108,998	1942	95,971
1938	97,798	1943	99,371
1939	105,730	1944	92,198
1940	114,140	1945	97,197

Ако възприемем, че данните за занаятчийските предприятия, добити от Министерството на финансите, отразяват по точно действителния брой на занаятчийските предприятия в страната, трябва да установим, че броят на тия предприятия за разните години е много различен и очертава доста големи отклонения, които се обясняват било с това, че занаятчийските предприятия по-лесно се изграждат и по-мъчно устояват на стопанските затруднения, било с общите стопански условия, които се създават в страната и които влияят върху занаятите най-чувствително.

Така, от таблица № 2 проличава, че до 1940 г. броят на занаятчийските предприятия се е увеличавал и стига до 114.000 през тази година. Това е първата година на втората световна война, отраженията на която се почувствуваха у нас по-осезателно едва към края на същата година. В края на 1941 г. имаме вече близо 10 000 занаятчийски предприятия по-малко в сравнение с тия от 1940 г. В края на 1942 г. техният брой е отново намалял с 9.000. През 1943 г. е отбелязано едно малко увеличение на този брой с около 3 400 занаятчийски предприятия. През 1944 г., в сравнение с 1943 г., занаятчийските предприятия намаляват с повече от 7.000, а през 1945 г. техният брой се покачва на 97.197, или с 5.001 повече, отколкото през 1944 г.

От тия данни проличава ясно, колко силно е било влиянието на войната и последствията от нея върху дребните промишлени предприятия в страната. Това отрицателно влияние се изразява главно в липса на производствени материали и в липса на трудови сили, поради мобилизиране на много занаятчии и техни помощници във войската.

Таблицы № № 3 и 4 са извлечени от резултатите на занаятчийската анкета, която Върховната стопанска камара проведе през 1945 г. със съдействието на Областните стопански камари.

Ако приемем, че анкетата е могла да обхване само 90% от наличните занаятчийски предприятия през 1945 г., главно поради неудачния момент, в който трябваше да бъде проведена, към анкетираните 87.380 занаятчийски предприятия ще трябва да се прибавят още 8.700 неанкетирани предприятия, които представляват 10% от анкетираните, и в такъв случай ще имаме общо 96.118 занаятчийски предприятия през 1945 г., приблизително толкова, колкото занаятчии са обложени с патентов данък занаятие. От това следва, че броят на занаятчийските предприятия през 1945 г. е бил между 95.000 и 100.000.

ТАБЛИЦА № 3

на занаятчийските предприятия към 1 юли 1945 год. по занаятчийската анкета

Области	Брой на предприятията						Общ брой на предпри- ятията	% на кооп. предпри- ятия
	По чл. 3 от за- кона за заная- тите		По чл. 49 от правилника		По чл. 82 от правилника			
	в градове	в села	в градове	в села	в градове	в села		
Бургаска	4.254	5.330	7	7	7	3	7.808	0.18
Варненска	3.819	3.776	25	6	9	—	7.635	0.41
Врачанска	2.875	8.633	9	33	16	49	11.615	0.36
Плевенска	4.952	12.194	15	6	12	29	17.208	0.12
Пловдивска	5.353	4.097	27	12	17	—	9.506	0.41
Русенска	2.346	3.897	9	18	18	9	6.297	0.43
Ст-Загорска	3.289	5.133	16	1	66	4	8.509	0.46
Софийска	14.566	4.000	81	5	45	5	18.802	0.20
Всичко	41.454	45.260	189	88	290	99	87.380	0.32
	86.714		+	277	+	389	=	87.380

ТАБЛИЦА № 4

за броя на заетите в занаятите лица към 1 юли 1945 год. по занаятчийската анкета

Области	Персонал на занаятчийските работилници към 1 юли 1945 год.								Общ брой на заетите лица
	Самостоятелни майстори		Несамостоятелни майстори		Калфи		Чираци		
	в градове	в села	в градове	в села	в градове	в села	в градове	в села	
Бургаска	4.425	3.564	415	74	943	426	1.438	844	12.129
Варненска	4.594	3.881	258	79	1.110	477	1 650	909	12.958
Врачанска	2.990	8.870	222	288	803	1.943	514	2.667	18.297
Плевенска	5.090	12.382	226	445	1.806	2.673	895	2.572	26 389
Пловдивска	7.582	4.313	299	135	1.871	496	2.216	749	17.601
Русенска	2.377	3.897	460	85	718	239	800	577	9.135
Ст-Загорска	3.612	5.341	172	57	984	473	1.486	970	13 095
Софийска	17.843	4.009	1.375	113	7.090	341	8.232	826	39.829
В с и ч к о	48.513	46.557	3.427	1,276	15 325	7.068	17.231	10.114	149.51
	95.070		+	4.703	+	22.393	+	27,345	= 149.511

Онова, обаче, което спира особено вниманието и трябва да се подчертае е обстоятелството, че докато през мирновременната 1939 г. на 1 предприятие се е падало 1.04 самостоятелни майстори и 1 работник, през 1945 г. на едно такова

предприятие се пада 1.9 самостоятелни майстори и само 0.62 помощник-майстори. С други думи, трябва да приемем, че през 1945 г. 38% от занаятчийските предприятия не са имали помощен персонал и че голяма част от наличните за-

занаятчийски предприятия се обслужват само от номиналните им собственици. От друга страна, това явление показва, колко силно са засегнати занаятчийските предприятия от стопанската криза, предизвикана от войната и последствията ѝ.

Голямото намаление на работниците в занаятчийските предприятия трябва да се обясни и с някои други, нови явления у нас, между които е обстоятелството, че надницата на начинаещия занаятчийски ученик отскочи до тая на общия работник, по силата на колективните трудови договори. Днес тая надница се движи към 180 лева и естествено е занаятчиите да предпочитат калфата пред занаятчийския ученик, защото може да е социално справедливо да се осигури препитанието на един занаятчийски ученик, но занаятчиите знаят по-добре, че занаятчийският ученик не може да отработи и заслужи тая висока надница в периода на своето ученичество, било поради възрастта си, било поради липсата на производствена опитност.

На всеки случай, един положителен факт е, че броят на занаятчийските ученици е силно намалял през 1945 г. и това явление няма да остане без отрицателни последствия за развитието на нашите занаятчийски предприятия, изобщо.

Понастоящем в страната има 102 стопански дейности признати за занаяти и техните разнообразни интереси и нужди представляват днес един сериозен занаятчийски проблем.

Над многобройните и разнородни занаятчийски нужди и интереси се издигат, обаче, два главни въпроса, които заслужават особено внимание. Касае се за оедряването на занаятчийските предприятия в страната и за провеждането в тях на по-рационални производствени методи, като се използва за тая цел трудовата производителна кооперативна организационна форма и, от друга страна, осигуряване на по-големи количества сурови и полуобработени производствени материали за нуждите на занаятчийското производство.

Тук ще разгледаме тези въпроси, които се налагат на вниманието, защото те имат голямо значение не само за настоящето и бъдещето на нашите занаяти, но и общо за нашето народно стопанство.

Трудово - производителни занаятчийски кооперации.—Занаятчийската трудово-производителна кооперация е позната у нас още от времето след първата световна война. Тя се яви като опит за стопанска самопомощ и средство за борба против конкуренцията на по-устойчивите и жизнеспособни, сродни на занаятите, индустриални предприятия. С течение на времето се установи, че това е една от най-трудните форми на кооперативната организация. От многото основани навремето, след първата световна война, занаятчийски производствени кооперации, малко от тях просъществуваха до сега. Това обстоятелство иде да подсказва, че занаятчийската производствена кооперация има да преодолява у нас извънредно големи спънки и че нашият човешки материал в занаятите не е дорасъл още до нивото на едно пълно сработване в производствени кооперации.

Под влиянието на новите политически и стопански разбирания след 9 септември 1944 г., на заварената занаятчийска производствена кооперация се гледа като на чисто капиталистическо предприятие, тъй като и тя си служи с наемна работна ръка и тъй като в нея не е разрешен въпросът за социалната справедливост в духа на пълното равенство между заетите в предприятието лица. В случая се търси да се постигнат, чрез занаятчийската производствена кооперация, не само по-големи стопански резултати, но и социална справедливост за заетите в такива предприятия лица.

Плод на тия разбирания е новата занаятчийска трудово-производителна кооперация, която се лансира в страната особено настойчиво след 9 септември 1944 г. Ако се съди от усилената агитация за нея и от особената готовност за нейното изграждане и затвърдяване

проявени и от страна на самите занаятчии, трябваше да очакваме създаването на една гъста мрежа от такива кооперации. В действителност, до сега са образувани 450 редовни трудови занаятчийски кооперации, някои от които още не са възприели напълно трудовия принцип и не са лишени от наемни работници. Общо в страната има за сега утвърдени и стабилизирани 594 занаятчийски кооперации, от които 450 трудово-производителни и 144 за общи доставки. В период на изграждане са още около стотина такива предприятия, но точни сведения за тях липсват. Само през 1945 г. са били основани 359 занаятчийски трудово-производителни кооперации, които са утвърдени и се кредитират от БЗК банка. Данните за занаятчийските кооперации могат да се видят от таблици № № 5 и 6.

ТАБЛИЦА № 5

за новооснованите занаятчийски производителни кооперации през 1945 г.

Шивашки	79 бр.
Месаро-колбасарски	47 "
Обущарски	28 "
Столарски	16 "
Хлебарски	13 "
Обущаро-чехларски	7 "
Кожарски	7 "
Бояджийски	7 "
Мебелно столарски	6 "
Дърводелски	6 "
Бръснаро-фризьорски . . .	5 "
Бъчварски	5 "
Тенекеджийско-водопроводни	5 "
Желязо-колърски	5 = 235
Разни	124
Всичко	359

От тия данни проличава, че броят на трудовите занаятчийски кооперации е все още малък в сравнение с онова, което се очакваше в тая област. Причините за това трябва да се търсят в обективните стопански условия, които господствуват у нас.

Преди всичко, занаятчийската трудово-производителна кооперация е много мъчна и трудно осъществима производствена организационна форма. На практика се оказва, че нашият човешки материал още не е дорасъл до едно по-високо кооперативно съзнание. Изглежда, че българинът е все още твърде индивидуалист, и по възпитание и по наклонности. Той вярва само в онова, което сам може да движи и управлява. В случая, при трудовата производителна кооперация той трябва да се откаже в името на общия интерес от правата, които оформят неговата стопанска самостоятелност, и да влезе в съдружие с други хора, в чиято компетентност, годност и добросъвестност не е напълно уверен. Съществуването на това недоверие се явява като една сериозна спънка за по-бързото и резултатно развитие на трудовите занаятчийски предприятия у нас.

ТАБЛИЦА № 6

Кооперации	В края на 1944 г.	Основани през 1944 г.	Основани през 1945 г.	Всичко в края на 1945 г.
Занаятчийски производителни	51	14	359	450
Занаятчийски за общи доставки	104	11	40	144
Всичко .	195	25	399	594

От друга страна, има редица обективни стопански условия, които не осигуряват необходимите предпоставки за правилното изграждане и стабилизиране на този вид кооперация. Липсват годни помещения за едри производителни предприятия, липсва годин модерен инвентар, липсват обилни оборотни средства, липсва и сигурност за правилно и достатъчно подхранване на новите трудови предприятия с необходимите им производствени материали.

Освен тези съществени затруднения, у нас съществува напълно погрешно общо шаблонно отношение към занаятчийските трудово-производителни кооперации. Не може да се приеме, че тая нова и трудна организационна и производствена форма може да намери еднакво приложение във всички занаяти. При това, не всички обекти, на който и да било занаят, могат да бъдат обект на трудово кооперативно производство.

В случая трябва да се насочи вниманието ни предимно към ония занаяти и техните произведения, които се подават на масово производство, и имат масово употребление. Ако се напусне погрешният шаблонен начин за организиране на трудови занаятчийски производителни кооперации и се тръгне по линията на практичността, съобразена с наличните обективни стопански условия у нас, може да се очакват много по-сигурни успехи за тая производствена форма. В случая трябва да се започне от по-лекото и възможното, за да не се компрометира идеята за трудовите занаятчийски производителни кооперации, поради неудачни опити.

Производствени материали. — Производствените материали у нас са недостатъчни. Тия, които се отпускат за занаятчийското производство, са крайно недостатъчни и поради това занаятчийските предприятия и заетите в тях лица са поставени в много тежко положение. Липсва правилна и точна преценка за годността и нуждите на занаятчийските предприятия, липсват и грижи за цялостното снабдяване на тия предприятия.

Освен крайно ограничените наряди за индустриалните предприятия за производство на полуфабрикати за нуждите на занаятите, липсва и предвидливост в смисъл, че заедно с нарядите за главните производствени материали, не се дават наряди на индустриалните предприятия и за произвеждането на съответното количество спомагателни материали. Така, случва се да има главни производствени материали, а с месеци да липсват помощни такива, както и

обратното. Тая непредвидливост и несе-риозното отношение към нуждите на занаятите е главната причина, която ги прави жертва на черната борса.

По отношение разпределението на занаятчийските производствени материали стоим на становището, че докато не се създаде една здрава и добре изградена служба при съответното министерство, това разпределение може и трябва да се възложи на ОЗИПС и на неговите подделения, като отчитането на произведените артикули се извършва пред органите на съответните комисарства и, по тая линия, пред съответното министерство.

Има и редица други нужди и прояви в нашите занаяти, като въпросите за занаятчийските калкулации, за ценообразуването при занаятчийските произведения, за жизнеспособността на отделните занаяти, за данъчните затруднения на новообразуваните занаятчийски кооперации, за инвентарното състояние в занаятите, за стопанските връзки и зависимости на занаятите с другите клонове на народното ни стопанство, за качествено-стта на занаятчийското производство, за възможността за износ на занаятчийски произведения, за просветното положение на заетите в занаятите лица, за състоянието на занаятчийските професионални организации, за нуждите от нов закон за занаятите и за занаятчийските пенсии, но всичко това са въпроси, които трябва да бъдат обект на специално разглеждане.

Н. Г.

СТОПАНСКИ ВЕСТИ ИЗ СССР

НАЦИОНАЛНИЯТ ДОХОД НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ
ПРЕЗ НОВАТА ПЕТИЛЕТКА

Приетият от Върховния съвет на СССР през март т. г. Закон за петгодишния план за възстановяване и развиване на народното стопанство на Съветския съюз през периода 1946—1950 г. си по-

ставя, като една от най-важните цели, увеличаването на националния доход и повишаването на материалното благосъстояние на народа. В навечерието на войната, в 1940 год. националният доход на СССР възлизаше на 128.3 милиарда рубли (по цените от 1926—1927 г.). Новият петгодишен план предвижда надминаването на това довоенно ниво на народния доход с 380%. В 1950 год. националният доход на СССР трябва да възлезе на 177 милиарда рубли. За да може да се съпостави правилно народният доход за редица години, той се изчислява не само във фактически цени, но и в неизменни цени. Като такива, в съветската статистика служат средните цени през 1926—1927 г.

Националният доход се състои от фондовете на спестяването и потреблението. По голямата част от този доход се съставя от фонда на потребление на трудещите се. Доходите им зависят от количеството и качеството на труда, който те са дали на обществото. Работниците и служащите от държавните предприятия и учреждения получават дохода си във вид на заплати. Членовете на колхозите получават дохода си във вид на определена част от общия доход на дадения кооператив. Големината на тази част се определя от степента на участието на всеки колхозен член в труда. Доходът на членовете на промисловите кооперативи се дава от гарантирана заплата, съответно на квалификацията им и производителността на труда им, а също и от частта на разпределяемата печалба, получена от кооператива. Останалата част на народния доход се използва за обществени нужди.

Нивото на благосъстоянието и размерите на потреблението на населението в СССР не се ограничават само от индивидуалните доходи на всеки отделен човек. Държавата изразходва големи средства от своите доходи за поддържане на училищата, детските градини, болниците, почивните домове и санаториумите, различните културни учреждения, за изпла-

щане помощи на трудещите се и пенсии в случай на болест или инвалидност, а също и при старост. Благодарение на това, съветските граждани имат възможността да получават безплатно образование и лечение, а мнозина от тях прекарват ежегодните си отпуски в почивни домове и санаториуми.

Другата част на народния доход на СССР, която не отива за лично потребление, се образува от фонда на спестяванията и се изразходва за строеж на нови заводи и фабрики, селско-стопански предприятия, железопътни линии и шосета, жилищни домове и културни учреждения, а също и за образуване на допълнителни запаси от суровини, материали и гориво, необходими за разширяване на производството.

До революцията Русия беше твърде изостанала в стопанско отношение страна. В 1913 год. нейният национален доход възлизаше всичко само на 21 милиарда рубли. Около $\frac{4}{5}$ от руското население беше заето в селското стопанство. Слабо развитата индустрия не можеше да снабдява селското стопанство със съвременни селско-стопански машини и с минерални торове. Следствие на това, тежкия труд на селянина, при условията на малкото индивидуално стопанство, даваше твърде оскъден плод и едва поддържаше съществуването му.

Великите социалистически преобразования в СССР — индустриализирането на страната и колективизирането на селското стопанство — доведоха народното стопанство до необикновено бързо развитие. В течение само на 13 години, като се почне от 1928 година, т. е. през първата, втората и третата петилетка, националният доход на СССР се увеличи 5—6 пъти, като достигна в предвоенната 1940 год. 128.3 милиарда рубли.

Размерът на народния доход на всяка страна зависи главно от две обстоятелства: от количеството на изразходвания труд и от степента на неговата производителност.

До революцията в Русия нетрудещите се класи съставляваха около 1/6 от цялото население. От друга страна, сред трудещите се класи имаше много безработни, които не намираха приложение на своя труд.

В Съветския съюз няма вече нетрудови, експлоататорски класи. Социалистическата стопанска система изключва също и съществуването на безработица. Цялото трудоспособно население на СССР се занимава с полезен труд. Това оказва силно влияние върху ръста на народния доход. За увеличаване на този доход има голямо значение ръстът на производителността на труда. Благодарение на широкото електрифициране на страната, на планомерното въвеждане на най-последните постижения на съвременната техника във всички области на производството, благодарение на методите на социалистическото съревнование, производителността на труда в индустрията още в 1938 г. надмина 3.7 пъти нивото от 1913 год.

Набелязаният в новия петгодишен план ръст на националния доход се предполага да бъде осъществен главно също по пътя на повишаването на производителността на труда. В 1950 год. производителността на труда в индустрията трябва да достигне 136%, а в строителството — 140% от довоенното ниво. За постигане на тази производителност на труда петгодишният план набелязва широкото използване на новите технически усъвършенствувания и открития, всестранното механизирание на труда и обучение на много милиони работници, особено във въведените неотдавна в индустрията съвременни методи на производство.

Ръстът на националния доход ще послужи за източник на голямо повишение на доходите на населението. Сумата на заплатите, които ще се изплатят на работниците и служащите във всички отрасли на стопанството през 1950 год. е определена на 252.3 милиарда рубли в пет-

годишния план, докато в 1940 год. бяха изплатени само 162 милиарда рубли.

Паричните и натурални доходи на членовете на колхозите също трябва да надминат нивото от 1940 г., благодарение предвидените в плана мерки, които ще повишат плодородието на селско стопанските култури и ще увеличат продуктивността на скотовъдството.

Освен увеличаването на личните доходи на населението, държавата ще изразходва ежегодно големи средства за културно-битовите нужди на трудещите се в града и селото. Тези разходи ще достигнат 106 милиарда рубли в 1950 г., което надминава 2.6 пъти обема им в 1940 година.

В новия петгодишен план са определени целите, за които ще бъде използван народният доход в предстоящия петгодишен период. Основната част — 73% от целия доход ще отиде за народното потребление, 21% — в спестителния фонд и 6% ще съставят държавните резерви.

В годините на Отечествена война съветският народ беше принуден да ограничи, в името на победата, потреблението на много стоки. В новата петилетка производството на хранителни продукти и на стоки за широко потребление, като например, дрехите, обувките и предметите за стопански и културни нужди ще се увеличава средно със 17% годишно. Това ще даде възможност не само да се възстанови, но и съществено да се надмине довоенното ниво на потреблението.

Главната част от стоките, които употребява населението на СССР, то си набавя от държавните и кооперативните търговски предприятия. Размерът на оборота на тези предприятия служи, поради това, като главен показател за състоянието на потреблението на населението в страната. Приетият петгодишен план предвижда целият оборот на дребно на държавните и кооперативните търговски предприятия да се увеличава постепенно, като в 1950 г. трябва да достигне 275

милиарда рубли и да надмине, по такъв начин, стокооборота от 1940 г. с 28⁰/₀.

В петгодишния план се обръща специално внимание на разширяването на производството и продажбата на хранителни продукти и висококачествени тъкани, дрехи и обувки за населението. Набелязано е също да се увеличи в големи размери продажбата на посъда, мебели, шевни машини, радиоприемници, грамофони, часовници, велосипеди и много други стоки.

Отделянето на една пета част от националния доход във фонда на спестяванията ще даде възможност да се реализират, в течение на петгодишния период, големи вложения на капитали във всички отрасли на народното стопанство. Обемът на централизуваните капиталовложения за петте години е набелязан на 250.3 милиарда рубли. С тези средства се предполага да бъдат възстановени и построени изново 5.900 индустриални предприятия, като не се смятат малките, да се построят нови ж. п. линии с обща дължина 7.230 км., да се построят нови жилища с обща площ 72.4 милиона кв. метра и да се осъществят много други предприятия по възстановяването и развитието на народното стопанство.

Н. Марголин

БЕЛЕЖКИ

ЪРНЕСТ ХЕМИНГУЕЙ

Роден в 1898 г. в Оак Парк, недалеч от Чикаго, Ърнест Хемингвей е един от най-известните съвременни американски писатели. Син на селски лекар, като дете той често придружавал своя баща при неговите посещения на болни и по този начин отрано е имал възможност да наблюдава и опознае страданието и смъртта във всичките им преображения. Рибар и ловец в детските си и юношески години, по-късно боксьор и футболист в младежката си възраст, той едва успява да завърши трети гимназиален клас. За сметка

на училищното си образование, обаче, на влиза отрано в борбите на живота.

Европейската война в 1914—1918 год. го сварва журналист в „Канзас Сити Стар“. В 1917 г. е водач на санитарна кола в Италия, а на следната година се записва доброволец в партизанските отреди на Д'Анунцио. Не навършил 19-годишна възраст, бива ранен и уволнен от войската.

Няколко години по-късно в. „Торонто Стар“ го изпраща, като кореспондент, в Близкия изток, а след това, като кореспондент на една вестникарска агенция, се отзовава в Париж. И като журналист, остава страстен ловец, какъвто е бил от детинство. Пътува много. Отива и в Китай. Но най-продължително се застоява в Испания, дето преживява и гражданската война.

С влизането на Америка във войната през 1941 г. Хемингвей заминава за Бирмания, а по-късно отива в Либия, следи отблизо съюзническото дебаркиране в Африка, по-късно — във Франция и на края победоносната съюзническа офанзива против хитлеристка Германия.

Литературното му творчество следва неговия бурен, изпълнен с много приключения, живот. През 1924 г. излиза първата му книга: „In our time“, вдъхновена от младежките му приключения. От Африка донася „Зелените африкански хълмове“. Следват: „50 хиляди долара“. „Слънцето пак изгрива“, „Умрял след пладне“, „За кого удря часът“ (преведен на български), „Мъже без жени“, „Петата колона“ и др.

Творчеството на Хемингвей отразява крайно разнообразия му и богат личен опит, който подхранва писателската му работа. Сам той изповядва, че „важното е да виждаш, да слушаш и да разбираш, и след като знаеш вече, тогава да пишеш, а не преди това. Оставете тия, които искат да спасяват света, да вършат своето дело; за вас е достатъчно да успеете да го видите ясно и в неговата цялост. Тогава всяка подробност, която

изразявате, ще представя цялото, щом сте го изразили вярно. Това, което трябва да се прави, е да работим и да се научим да изразяваме виденото“. Тези думи съдържат едва ли не цялото писателско верую на Хемингуей.

Богатата галерия от типове в неговото творчество представя същински вертикален разрез на съвременното общество. Европеизиран повече от всеки друг американски писател, той е съвсем близък на европейския читател. Някои дори го сравняват със Стендала, като когото е проницателен, съдържан и с богат опит от живота.

В тая книга на „Балкански преглед“ даваме разказа му „Рогът на бика“, писан през 1935 г., който възпроизвежда някои от най-характерните му черти като разказвач.

Л. Ц.

ВЛАДИМИР ПОЗНЕР

Владимир Познер, който пише почти изключително на френски език, принадлежи към младото поколение руски литератори. Добил образованието си в Парижката Сорбона, дето е бил ученик на покойния виден учен-компаратист Пол Азар, Познер върши извънредно полезно и ценно дело на духовно опознаване и сближение между Съветска Русия и Запада. В това отношение, трябва да изтъкнем, на първо място, неговата отлична История на руската литература, излязла през 1929 г. в поредицата от Панорами на чуждите литератури, в която се яви, както е известно, и една Панорама на българската литература, написана ясно, съгъстено и компетентно от дългогодишния директор на Френския институт в София и бивш доцент в нашия Университет, Жорж Ато.

В своя твърде внушителен труд, Познер е дал широка картина на руската

литература от 1885 до 1919 г. За написването на книгата авторът е използвал значителен материал, за което свидетелствува и обилната документация в текста. В една къса предварителна бележка, той определя така характера на съчинението си: „Тази книга принадлежи по-скоро на литературната история, отколкото на критиката, затова съм се помъчил да преценя известни автори според тяхното историческо, а не естетическо значение. Премълчал съм, доколкото е било възможно, личните си чувства на симпатия или антипатия...“ Целта на автора е била, както се вижда от собствените му думи, „да подпомогне френския читател да направи един избор в руската литературна продукция през последните четиридесет години и да обикне това, което е достойно да бъде обикнато“. Последната глава от тази История е посветена на руската литература след Революцията, гдето намираме любопитни бележки върху изтъкнати представители на съвременната литература, като Иля Еренбург, Вс. Иванов, Леонид Леонов, Федин и др.

Историята на Вл. Познер се допълва щастливо от неговата „Антология на съвременната руска проза“, гдето са дадени избрани страници от голям брой млади руски писатели, характерни за новия дух, новата проблематика и новия метод на работа в първата социалистическа държава.

Най-сетне, като преводач, Познер е дал на френския читател редица забележителни творби на руската литература, между които страници от интимния дневник на Толстой, „Дневникът на Разкольников“ от Достоевски, „Сантиментално пътуване“ от Виктор Шкловски, „Разкази“ от Николай Тихонов и др. В тази книга на „Балкански преглед“ даваме в превод студията на Познер за големия руски поет Александър Блок, по случай 25 години от смъртта на поета.

Н. Д.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
* * * Републиката	1
СТОЯН ЗАГОРЧИНОВ. Св. Иван Рилски	4
ХРИСТО МИНДОВ. Над страната няма противникови самолети, глава из неиздаден едноименен роман	13
НИКОЛА МАВРОДИНОВ. Едно поколение художници	22
ИВАН ЛАЗАРОВ. Връзка между скулптурата и архитектурата	31
Г. СПИРОВ. Възрожденският идеализъм у Вазова	36
НИКОЛАЙ ТОДОРОВ. Полската живопис	47
ВЛАДИМИР ПОЗНЕР. Александър Блок	58
ЪРНЕСТ ХЕМИНГУЕЙ. Рогът на бика, разказ, превел Ат. Далчев	64
П. ПОПЗЛАТЕВ. Народната република	73
Г. БЕЛЧЕВ. Историческите престъпления на монархията в България	82
А. КЕМИЛЕВ. Следвоенна Полша и нейното стопанство	88

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА · ТЕАТЪР · ИЗКУСТВО

Александър Илков. „Демокрация“ от Венелин Ганев	100
К. П. Театърът и българската драма	103
Борис Коцев. Художественият реализъм в образните из- куства	105

ПОЛИТИКА

У нас. — България — народна република. България на кон- ференцията за мира	107
Около нас. — Политическото положение в Албания, Гърция, Ромъния, Турция и Югославия	112

СТОПАНСТВО

Н. Г. Преглед на положението в нашите занаяти	118
Стопански вести из СССР. Националният доход на Съветския съюз през новата петилетка	123

БЕЛЕЖКИ

Л. Ц. Ърнест Хемингуей	126
Н. Д. Владимир Познер	127

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ,
ОСВЕН ЈУЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВА ДИ-
РЕКЦИЈАТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ
ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1500 ЛЕВА, ЗА ЧУЖБИНА
— 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“ 2
ПОЩ. ЧЕК. С/КА 10271

Печатница „Полиграфия“ — А. Д. — София
Раз. 13-1. 3-22307 от 3. I. 1946 г.